

บารมี ในชีวิตประจำวัน

โดย สุจินต์ บริหารวนเขตต์

บารมีในชีวิตประจำวัน

โดย สุจินต์ บริหารวนเขตต์

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๔๔ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๕๐ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๖ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๖๒ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

ISBN 974-90009-5-6

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิฯ

เพื่อเป็นธรรมทานโปรดติดต่อ

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

สำนักงานเลขที่ ๑๗๔/๑ ซอยเจริญนคร ๗๔

ถนนเจริญนคร แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี

กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทร. ๐ ๒๔๖๔ ๐๒๓๙

ปณ. บางคอแหลม

www.dhammadhome.com

บารมี

ในชีวิตประจำวัน

โดย สุจินต์ บริหารวนเขตต์

สารบัญ

หน้า

บารมีในชีวิตประจำวัน

บารมี ๑๐ ในชีวิตประจำวัน	๕
ทานบารมี	๑๑
ศีลบารมี	๒๗
เนกขัมมบารมี	๔๔
ปัญญาบารมี	๕๘
วิริยบารมี	๘๔
ขันติบารมี	๑๐๙
สัจจบารมี	๑๕๗
อธิษฐานบารมี	๑๘๙
เมตตาบารมี	๒๑๑
อุเบกขาบารมี	๒๒๔
ความเศร้าหมองของบารมี ๑๐	๒๓๙

สัมโมทนียกถาของอาจารย์สุจินต์ บริหารวนเขตต์	๒๔๗

บารมี ๑๐ ในชีวิตประจำวัน

บารมี ๑๐ เป็นสิ่งสำคัญมากในการที่จะดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เพราะการเจริญกุศลนั้นต้องเจริญทุกประการ เพื่อจะเป็นปัจจัยให้ปัญญาเกิดขึ้นดับกิเลสได้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉทตามลำดับขั้น จึงต้องเข้าใจให้ถูกว่ากุศลใดเป็นบารมี กุศลใดไม่ใช่บารมี และควรศึกษาให้เห็นความสำคัญของบารมีทั้ง ๑๐ เพื่อจะได้อบรมให้ยิ่งขึ้น บารมี ๑๐ ได้แก่ ทานบารมี ๑ ศีลบารมี ๑ เนกขัมมบารมี ๑ ปัญญาบารมี ๑ วิริยบารมี ๑ ขันติบารมี ๑ สัจจบารมี ๑ อธิษฐานบารมี ๑ เมตตาบารมี ๑ อุเบกขาบารมี ๑

การศึกษาเรื่องของบารมีทั้ง ๑๐ ก็เพื่อพิจารณาสำรวจตัวเองว่ายังยิ่งหย่อนบารมีใด จะได้อบรมบารมีนั้นให้ยิ่งขึ้น จนสามารถเป็นปัจจัยให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ ถ้ามุ่งที่จะให้สติเกิด ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน โดยไม่คำนึงถึงการอบรมเจริญบารมี ก็จะต้องพ่ายแพ้ต่ออกุศลธรรม เพราะอกุศลธรรม มีปัจจัยเกิดขึ้นมากกว่ากุศลธรรม

การสะสมบารมีทั้ง ๑๐ นั้น ไม่ทราบว่าจะแต่ละท่านจะต้องอบรมสะสมไปอีกนานเท่าไร แต่ในชาติที่สามารถจะสะสมอบรมได้ ก็ควรจะสะสมอบรมแต่ละบารมีไปตามกำลังความสามารถ บารมีทั้ง ๑๐ นี้ มีลักษณะเป็นปฏิบัติ เพราะฉะนั้น การอบรมเจริญบารมีจึงไม่ใช่ด้วยความต้องการผลของกุศล แต่ต้องเป็นเพราะเห็นโทษของอกุศลแต่ละประเภท ไม่ใช่ต้องการเจริญบารมีเพื่อผลคือ สังสารวัฏ แต่บำเพ็ญ

บารมีเพื่อขัดเกลาจิตใจ จนกว่าจะดับกิเลส จึงจะดับสังสารวัฏได้ เพราะการดับสังสารวัฏจะเป็นไปได้ก็ด้วยการดับกิเลสทั้งหมด トラバใดที่ยังมีกิเลสอยู่ก็ไม่สิ้นสังสารวัฏ ฉะนั้น การอบรมเจริญบารมีจึงไม่ใช่ด้วยความหวังผลของกุศลในสังสารวัฏ

ด้วยเหตุนี้

- ผู้เห็นโทษของความตระหนี่ จึงให้ทาน
- ผู้เห็นโทษของความเป็นผู้ทุศีล จึงรักษาศีล
- ผู้เห็นโทษในกามและในการครองเรือน จึงมีอัธยาศัยในเนกขัมมะ
- ผู้เห็นโทษในความไม่รู้และความสงสัย จึงเป็นผู้อบรมเจริญปัญญา
- ผู้เห็นโทษในความเกียจคร้าน จึงเป็นผู้อบรมวิริยะ
- ผู้เห็นโทษในความไม่อดทน จึงเป็นผู้อบรมขันติ
- ผู้ที่เห็นโทษในการพูดและการกระทำที่ไม่จริง จึงเป็นผู้อบรมเจริญสัจจะ
- ผู้ที่เห็นโทษในการไม่ตั้งใจมั่น จึงเป็นผู้อบรมเจริญ

อธิษฐาน

- ผู้ที่เห็นโทษในพยาบาท จึงเป็นผู้อบรมเจริญเมตตา
- ผู้ที่เห็นโทษในโลกธรรม จึงเป็นผู้อบรมเจริญอุเบกขา

ลักษณะกิจตักกะของบารมี ๑๐

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก แสดงลักษณะเป็นต้น ของบารมี ๑๐ มีข้อความว่า

ทานบารมี มีการบริจาคเป็นลักษณะ มีการกำจัดโลภะ ในไทยธรรมเป็นรส มีความสามารถคือการสละได้เป็นปัจจุปัญฐาน หรือมีภวสมปัตติและวิภวสมปัตติเป็นปัจจุปัญฐาน มีวัตถุอันควรบริจาค เป็นปทัฏฐาน

ศีลบารมี มีการละเว้นเป็นลักษณะ มีการตั้งมั่นหรือมีการ กำจัดความเป็นผู้ทุศีลเป็นรส หรือมีความไม่มีโทษเป็นรส มีความ สะอาดเป็นปัจจุปัญฐาน มีหิริโอตตัปปะเป็นปทัฏฐาน

เนกขัมมบารมี มีการออกจากกามและออกจากภพเป็นลักษณะ มีการประกาศโทษของกามนั้นเป็นรส มีการหันหลังจากโทษนั้นเป็น ปัจจุปัญฐาน มีความสังเวชเป็นปทัฏฐาน

ปัญญาบารมี มีการรู้แจ้งแทงตลอดสภาวะธรรมเป็นลักษณะ หรือการรู้แจ้งแทงตลอดไม่พลาดเป็นลักษณะ ดุจการชัตธนูและยิง ด้วยลูกศรของคนฉลาด มีแสงสว่างตามวิสัยเป็นรส ดุจประทีป มีความไม่หลงเป็นปัจจุปัญฐาน ดุจคนนำทางไปในป่า มีสมาธิเป็น ปทัฏฐาน หรือมีอริยสัจ ๔ เป็นปทัฏฐาน

วิริยบารมี มีอุตสาหะเป็นลักษณะ มีการอุปถัมภ์เป็นรส มีการไม่จมนเป็นปัจจุปัญฐาน มีวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งการปรารภ ความเพียรเป็นปทัฏฐาน หรือมีความสังเวชเป็นปทัฏฐาน

ขันติบารมี มีความอดทนเป็นลักษณะ มีความอดกลั้น สิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาเป็นรส มีความอดกลั้นเป็น

ปัจจุบันฐาน หรือมีความไม่โกรธเป็นปัจจุบัน มีการเห็นตามความจริงเป็นปทัฐาน

สังขบารมี มีการไม่พุดผิดเป็นลักษณะ มีการประกาศตามความจริงเป็นรส มีความชื่นใจเป็นปัจจุบัน มีความสงบเสงี่ยมเป็นปทัฐาน

อธิฐานบารมี มีความตั้งใจในโพธิสมภารเป็นลักษณะ มีการครอบงำสิ่งเป็นปฏิปักษ์ของโพธิสมภารเหล่านั้นเป็นรส ไม่หวั่นไหวในการครอบงำสิ่งเป็นปฏิปักษ์เป็นปัจจุบัน มีโพธิสมภารเป็นปทัฐาน

เมตตาบารมี มีความเป็นไปแห่งอาการเป็นประโยชน์เป็นลักษณะ มีการนำประโยชน์เข้าไปเป็นรส หรือมีอาการกำจัดความอาฆาตเป็นรส มีความอ่อนโยนเป็นปัจจุบัน มีการเห็นสัตว์ทั้งหลายเป็นที่น่าพอใจเป็นปทัฐาน

อุเบกขาบารมี ความเป็นไปโดยอาการที่เป็นกลางเป็นลักษณะ มีการเห็นความเสมอกันเป็นรส มีการสงบความเคียดแค้นและความเลื่อมเป็นปัจจุบัน มีการพิจารณาความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเป็นปทัฐาน

ใน **ขุททกนิกาย จรียาปิฎก** มีข้อความเรื่องบารมีโดยละเอียดอีกหลายประการ ทุกคนย่อมปรารถนาบารมีทั้ง ๑๐ แต่กว่าจะถึงพร้อมได้ต้องค่อยๆ สะสมอบรมไปทีละเล็กทีละน้อย ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการเห็นประโยชน์ และการพิจารณาสภาพธรรมของแต่ละบุคคล ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา

ก่อนที่จะได้ฟังพระธรรม อกุศลจิตย่อมเกิดมาก และไม่มี
 ความรู้ ไม่มีสมาธิเข้าใจเรื่องการอบรมเจริญมรรคมีองค์ ๘ แต่เมื่อ
 ได้ฟังพระธรรมแล้ว ย่อมมีความเข้าใจเรื่องการอบรมเจริญปัญญา
 เรื่องการอบรมเจริญมรรคมีองค์ ๘ แต่ทั้งๆ ที่เข้าใจแล้ว วันหนึ่งๆ
 สัมมาสติจะเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมน้อยมาก ฉะนั้น
 ควรรู้จักตัวเองตามความเป็นจริงว่า เพราะเหตุใดสัมมาสติจึงเกิด
 น้อย แม้ว่าจะเข้าใจหนทางแล้ว และรู้ว่าหนทางนี้เป็นหนทางอบรม
 เจริญปัญญา เป็นทางที่จะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน เป็น
 ทางที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม แต่เพราะเหตุไร สัมมาสติจึงไม่เจริญตาม
 หนทางที่เข้าใจแล้ว เพราะเหตุว่า ทุกคนซึ่งยังมีกิเลสนั้น เปรียบ
 เหมือนผู้ที่เป็นโรค ก็ควรพิจารณาว่า จะรักษาโรคที่กำลังเป็นอยู่
 ให้เป็นผู้ที่แข็งแรงสามารถที่จะเดินทางไกล คือ มรรคมีองค์ ๘ ให้ถึง
 จุดหมายปลายทาง คือ การรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้อย่างไร

ถ้าไม่พิจารณาตนเองเลย ก็ยังคงเป็นผู้ที่รู้ทางแต่ก็ไปไม่ไหว
 และไม่รู้ว่าวิธีจะทำอย่างไรจึงเป็นผู้ที่แข็งแรง หละจากโรคภัยต่างๆ
 เพราะฉะนั้น การฟังพระธรรมและการพิจารณาพระธรรมให้เข้าใจ
 จึงเปรียบเหมือนการแสวงหารักษาโรค ผู้ที่ไม่เคยฟังพระธรรมย่อม
 ไม่รู้ว่าตนเองเป็นโรค จึงไม่แสวงหาที่จะรักษาโรค และทั้งๆ ที่
 แสวงหาพระธรรม มีความเข้าใจพระธรรมซึ่งเปรียบเสมือนมียารักษา
 โรคแล้ว ก็ยังจะต้องบำรุงร่างกายให้แข็งแรงพอที่จะเดินทางไปใน
 หนทางไกล คือการอบรมเจริญมรรคมีองค์ ๘ ให้บรรลุจุดหมาย
 ปลายทางได้

ลองคิดถึงผู้ที่เห็นทาง แต่เจ็บไข้ได้ป่วย และทางนั้นก็
 แสนไกล แล้วทำอย่างไรจึงจะเดินไปให้ถึงจุดหมายปลายทางนั้นได้

ฉะนั้น ต้องรู้ว่าถ้าร่างกายไม่สมบูรณ์แข็งแรง ก็ไม่สามารถจะไปได้
ตลอด ธรรมที่บำรุงจิตใจให้แข็งแรงที่จะดำเนินไปในมรรคมีองค์ ๘
ได้ตลอด คือ บารมี ๑๐

ฉะนั้น บารมี ๑๐ จึงเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาให้เข้าใจจริงๆ
มีฉะนั้นแล้ว วันหนึ่งๆ ที่ฟังพระธรรม อาจจะไม่ใช้บารมีก็ได้ เพราะ
คิดว่าฟังย่อมดีกว่าการไม่ได้ยินได้ฟังเสียเลย ซึ่งก็แสดงให้เห็นแล้วว่า
ยังไม่เป็นบารมี ยังไม่มีความตั้งใจมั่นคงที่จะรู้ว่า จุดประสงค์ของ
การฟังนั้นเพื่อขัดเกลากิเลส กิเลสเป็นสิ่งที่แม้ยังดับไม่ได้ เพียงแต่จะ
ละคลายบรรเทาให้แสนยากแล้ว ถ้าไม่มีกำลังมั่นคงก็ไม่มีอธิษฐานบารมี
บางครั้งเมื่อทำกุศล เช่น ทานกุศลแล้วอธิษฐาน แต่ไม่รู้ความหมาย
ของอธิษฐานว่าต้องเป็นความมั่นคง ไม่หวั่นไหวในกุศล จึงจะเป็น
บารมีที่ทำให้อบรมเจริญปัญญาไปได้โดยตลอด เพราะฉะนั้น ที่ฟัง
พระธรรมทุกวันนี้ควรพิจารณาให้รู้ว่า ฟังด้วยความตั้งใจมั่นคงที่จะ
เข้าใจเพื่อประพฤติปฏิบัติตามเท่าที่จะทำได้ในแต่ละชาติเพื่อเป็นบารมี
จนสามารถดับกิเลสได้

ทานบารมี

ทาน คือ การสละวัตถุเพื่อประโยชน์สุขของบุคคลอื่น คฤหัสถ์ สละหมดไม่ได้ เพราะยังติดข้องในวัตถุต่าง ๆ อยู่ แต่เมื่อถึงคราว ถึงโอกาส มีเหตุการณ์จำเป็นที่ควรจะสละก็ควรพิจารณาว่า จะอบรมทานบารมีด้วยการสละวัตถุเพื่อประโยชน์ สุขแก่บุคคลอื่นหรือไม่ เพราะถ้ายังไม่สามารถสละในสิ่งที่ตนมี ไม่ว่าจะเป็สิ่งเล็กสิ่งใหญ่ ประการใดก็ตามเพื่อประโยชน์สุขของคนอื่น การที่จะสละความ ติดข้องพอใจ การยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ก็ยากกว่านั้นมากนัก

ฉะนั้น จึงควรสละวัตถุเท่าที่จะกระทำได้ เพื่อประโยชน์สุข แก่บุคคลอื่น เพื่อละคลายกิเลส คือ ความยินดีพอใจในวัตถุต่างๆ รวมถึงความติดข้องในนามธรรมและรูปธรรมที่ยึดถือเป็นสัตว์ เป็น บุคคล เป็นตัวตนด้วย เพราะฉะนั้น ในชีวิตประจำวันไม่ควรละเลย การอบรมทานบารมี และควรพิจารณาว่า ทานที่ให้แก่บุคคลอื่นนั้น เป็นบารมีหรือไม่ การให้โดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทนจึงจะเป็นบารมี แต่ถ้ายังอยากจะได้สิ่งตอบแทน เช่น ขอให้เกิดเป็นเศรษฐีมั่งมี หรือ ขอให้เกิดในสวรรค์ชั้นต่างๆ ขอให้ได้ลาภ ยศ สรรเสริญ ขณะนั้น เป็นไปด้วยความหวัง ไม่ใช่เป็นไปเพื่อละคลายความหวัง ฉะนั้น การ ให้เช่นนั้นจึงไม่ใช่บารมี ทานบารมีเป็นปัจจัยให้ถึงอีกฝั่งหนึ่ง ซึ่งเป็น ฝั่งที่ดับกิเลส การที่จะถึงฝั่งดับกิเลสนั้นแสนไกล ไม่ใช่ว่าจะถึงได้ โดยง่าย ต้องเข้าใจจริงๆ ว่าเป็นบารมี เป็นการขจัดขัดเกลากิเลส

ฉะนั้น ในขณะที่ให้ และยังหวังสิ่งตอบแทนนั้นยังเป็นไปกับกิเลส จึงไม่ใช่การขัดเกลากิเลส

นอกจากการให้วัตถุเป็นทานแล้ว ยังมีการให้ที่เป็นประโยชน์กว่านั้น คือการให้ธรรม การให้ความรู้ ความเข้าใจ ซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งในชาตินี้และในชาติต่อไปด้วย ถ้าพิจารณาแล้ว จะเห็นว่าการให้วัตถุสิ่งของเพื่อสงเคราะห์ผู้ที่ขัดสนยากไร้ นั้น เป็นเพียงปลายเหตุ ส่วนต้นเหตุที่ทำให้ต้องเป็นบุคคลผู้ยากไร้ นั้นคืออกุศลกรรม ซึ่งตราบติดที่ยังมีอกุศลกรรมอยู่ ก็ยังเป็นเหตุ ให้เกิดเป็นผู้ยากไร้ได้

การสงเคราะห์นั้น ควรสงเคราะห์ให้ถึงต้นเหตุ คือเหตุที่ทำให้เป็นผู้ยากไร้ โดยให้ความรู้ความเข้าใจธรรมตามความเป็นจริง ทั้งในขั้นของวัตถุดานและขั้นธรรมทาน การช่วยเหลือให้ผู้อื่นได้มีโอกาสเข้าใจพระธรรมและประพฤติปฏิบัติธรรม ย่อมเป็นปัจจัยให้กุศลของบุคคลนั้นเจริญ ทั้งในขั้นทาน ศีล และภาวนาด้วย

ฉะนั้น ผู้มีเมตตาที่จะให้ผู้อื่นเข้าใจพระธรรมจึงอนุเคราะห์ต่างๆ เช่น การเผยแพร่พระธรรมทางวิทยุ การพิมพ์หนังสือธรรม การสนทนาธรรม การแสดงธรรม เป็นต้น

ทานอีกประการหนึ่ง คือ “อภัยทาน” ทานประเภทนี้เป็นทานที่สูงกว่าอามิสทาน เพราะถ้าไม่สามารถอภัยคนที่ไม่ชอบ กุศลอื่นๆ ที่จะเจริญขึ้นได้จากคนที่ไม่ชอบนั้นย่อมเกิดไม่ได้ แม้วัตถุดานที่จะให้บุคคลนั้น ก็ให้ไม่ได้ เพราะไม่ให้อภัย หรือแม้แต่ธรรมทาน ซึ่งจะสนทนาธรรมเกื้อกูลแนะนำให้เข้าใจสิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ก็ทำไม่ได้เช่นกัน

ฉะนั้น อภัยทานจึงเป็นเหตุให้ศีลบารมีเจริญขึ้น เพราะทำให้วิรติกายวาจาที่ไม่ควร การไม่ให้อภัยแสดงถึงความไม่เป็นมิตร แล้ว

จะถึงฝั่ง คือ ดับกิเลสได้อย่างไร

ผู้อบรมเจริญปัญญาที่จะสามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้นั้น ต้องรู้สภาพจิตว่าจิตยังเป็นโรค จิตยังไม่มีกำลัง แล้วจะเดินทางที่แสนไกลนั้นได้อย่างไร ฉะนั้น จึงต้องพิจารณารู้สภาพจิตเพื่อบำรุงจิตให้มีกำลังด้วยบารมีต่างๆ แม้รู้ว่าหนทางคือสติเกิด ระลึกศึกษา ลักษณะของสภาพธรรม แต่สติก็เกิดยาก เพราะกุศลธรรมที่เป็นบารมีไม่มีกำลัง กว่าจะถึงการรู้แจ้งอริยสัจธรรม ก็จะต้องอบรมบารมี ๑๐ ที่เป็นไปด้วยปัญญา แม้การให้ซึ่งเป็นชีวิตธรรมดาก็ควรเห็นความเป็นจริงว่า แม้การให้ของผู้ที่ไม่มีปัญญากับการให้ของผู้ที่มีปัญญา เช่น พระโพธิสัตว์นั้นก็ต่างกัน ซึ่งจะทำให้ผู้พิจารณาระลึกได้ถึงสัจจะ คือความจริงใจที่จะดำเนินตามรอยพระโพธิสัตว์ที่ท่านได้เจริญอบรมมาในทุกชาติและบารมีทั้ง ๑๐ นั้น ไม่ใช่ว่าชาติหนึ่งเป็นศีลบารมี อีกชาติหนึ่งเป็นเนกขัมมบารมี แต่ว่าทุกๆ ชาตินั้นก็จะต้องประกอบด้วยบารมี ๑๐

ขอกล่าวถึงการให้ที่เป็นสัจจบารมีของพระโพธิสัตว์

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จรียาปิฎก ปกิณณกถา
แสดงทานบารมี ๓ อย่าง คือ อามิสทาน ๑ อภัยทาน ๑
ธรรมทาน ๑

พระมหาบุรุษเมื่อจะให้วัตถุภายนอก รู้ด้วยตนเองว่าจะให้
วัตถุแก่ผู้มีความต้องการ แม้เขาไม่ขอก็ให้ ไม่ต้องพูดถึงขอ มีของ
ให้จึงให้ ไม่มีของให้ย่อมไม่ให้ ให้สิ่งที่ปรารถนา เมื่อมีไทยธรรม
ย่อมไม่ให้สิ่งที่ไม่ปรารถนา

นี่คือผู้พร้อมที่จะให้สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น เมื่อเห็นเมื่อรู้ความต้องการของบุคคลอื่น ก็เป็นผู้ละเอียดในการกระทำกุศล เพราะเมื่อรู้ความจำเป็นของบุคคลอื่นแล้วมีจิตกรุณาเกิดขึ้น ไม่ต้องรอให้เขาขอมาก็ให้ และก็ไม่ทำตนให้เดือดร้อนเป็นทุกข์ เพราะบางทีอยากให้แต่ไม่มีจะให้ ก็เลยวุ่นวาย แต่พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่มีของให้ จึงให้ ไม่มีของให้ยอมไม่ให้ เมื่อผู้อื่นต้องการถ้ามีก็ให้ เว้นเสียแต่ว่าไม่มีจะให้

อาศัยอุปการะตอบยอมให้ เมื่อไม่มีไทยธรรมยอมแบ่งสิ่งทีปรารถนาให้ สมควรแก่การแจกจ่าย

อนึ่ง ไม่ให้ศาสตรา ยาพิษ และของเมา เป็นต้น อันจะนำมาซึ่งความเบียดเบียนผู้อื่น แม้ของเล่นอันประกอบด้วยความพินาศ และนำมาซึ่งความประมาทก็ไม่ให้

อนึ่ง ไม่ให้ของไม่เป็นที่สบาย มีน้ำดื่มและของบริโภคนั้น เป็นต้น หรือของที่เว้นจากการพิจารณาแก่ผู้ขอที่เป็นไข้ แต่ให้ของเป็นที่สบายเท่านั้นอันสมควรแก่ประมาณ

ถ้าต้องการจะช่วยเหลือใครจริงๆ แม้ผู้ที่เจ็บป่วย ก็ต้องมีความกรุณาที่จะพิจารณา ไม่ใช่เพียงแต่จะให้ แต่จะต้องรู้ความเหมาะสม ความควรที่จะเป็นประโยชน์แก่คนที่เจ็บป่วยมากน้อยประการใดด้วย กุศลเป็นเรื่องละเอียดและเป็นเรื่องที่จะต้องไม่ประมาท คือ ไม่ใช่เพียงคิดว่า เมื่อเป็นสิ่งที่ควรให้ก็ให้ แต่จะต้องพิจารณามากกว่านั้น ผู้ที่เป็นแพทย์ก็ควรจะทราบดีว่า อาการของคนไข้แต่ละคนจะเหมาะแก่ยาที่มีชื่อ ก็เมิด ไม่ใช่เพียงแต่ให้ไปเท่านั้น

อนึ่ง คฤหัสถ์ขอกี่ให้ของสมควรแก่คฤหัสถ์ บรรพชิตขอกี่ให้ของสมควรแก่บรรพชิต ให้โดยไม่ให้เกิดความเบียดเบียนแก่ใครๆ ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ คือ มารดา บิดา ญาติสาโลหิต มิตร อำมาตย์ บุตร ภรรยา ทาส และกรรมกร

อนึ่ง รู้ไทยธรรมดี จึงไม่ให้ของเศร้าหมอง

อนึ่ง ไม่ให้อาศัยลามลัการะ ความสรรเสริญ ไม่ให้อาศัยการตอบแทน ไม่ให้หวังผล เว้นแต่สัมมาสัมโพธิญาณ (สำหรับผู้ที่เป้นพระโพธิสัตว์) ไม่ให้ด้วยรังเกียจผู้ขอหรือไทยธรรม

อนึ่ง ไม่ให้ทาน ทอดทิ้งจากผู้ไม่สำรวม แม้ผู้ต่ำและผู้โกรธ ที่แท้มีจิตเลื่อมใสให้อนุเคราะห์ด้วยความเคารพอย่างเดียว

เป็นความละเอียดของการให้แต่ละครั้ง ต้องมีจิตใจที่อ่อนโยนจริงๆ ไม่รังเกียจผู้ขอหรือไทยธรรมคือวัตถุที่ให้ และไม่ให้ทานทอดทิ้งจากผู้ไม่สำรวม แม้ผู้ต่ำและผู้โกรธ

ให้ได้หรือไม่ แม้ว่าผู้รับจะเป็นผู้ที่มีกิริยาอาการไม่สำรวม ไม่สมควร ไม่สุภาพเลย หรืออาจจะต่ำ หรืออาจจะโกรธผู้ให้ หรืออาจจะบอกว่าให้น้อยไป หรือแสดงว่าไม่อยากจะได้ของที่มีผู้ให้ แต่แม้กระนั้น ผู้ให้ก็มีจิตใจที่อ่อนโยนที่จะให้โดยไม่รังเกียจ ไม่หวั่นไหว นี่เป็นการขัดเกลากิเลสของตนเองในขณะที่ให้

ไม่ให้เพราะเชื่องคลตื้นช้า ให้เพราะเชื่อกรรมและผลแห่งกรรมเท่านั้น ไม่ให้โดยที่พยายามให้เศร้าหมอง ด้วยการให้เข้าไปนั่งใกล้ เป็นต้น ให้ (โดย) ไม่ทำให้ยากแก่เศร้าหมอง

อนึ่ง ไม่ให้เพื่อประสงค์จะลงหรือจะทำลายผู้อื่น ให้มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างเดียว ไม่ให้ทานด้วยใช้วาจาหยาบ หน้าเนี้ยวฉวนวอด

ให้โดยพุดนารัก พุดก่อน พุดพอประมาณ โลภะมีมากในไทยธรรมใด เพราะความพอใจยิ่งก็ดี เพราะสะสมมานานก็ดี เพราะความอยาก ตามสภาพก็ดี พระโพธิสัตว์รู้อยู่ บรรเทาความโลภนั้นโดยเร็วพลัน แล้วแสวงหาจากให้

นี่คือผู้ที่รู้จักจิตใจของตนเองว่าติดในสิ่งใดมาก พอที่จะละสละ หรือไม่สละ บางทีอาจคิดจะให้แล้วก็ไม่ให้ แต่สำหรับพระโพธิสัตว์นั้น โลภะมีมากในไทยธรรมใด เพราะความพอใจยิ่งก็ดี เพราะสะสมมานานก็ดี เพราะความอยากตามสภาพก็ดี พระโพธิสัตว์รู้อยู่ บรรเทาความโลภนั้นโดยเร็วพลัน แล้วแสวงหาจากให้

เหล่านี้เป็นเรื่องของ “อามิสทาน” ซึ่งข้อความใน **ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก** ได้แสดงความประพฤติกของ พระโพธิสัตว์โดยละเอียดมากกว่านี้ในการบำเพ็ญพระบารมีจนสามารถ บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจะขอลำถึงข้อความบางประการ เพื่อให้พิจารณาจิตใจของตนเอง ละเอียดยิ่งขึ้น เพื่อจะได้เจริญกุศลยิ่งขึ้น ต่อไปเป็นเรื่อง “อภัยทาน” มีข้อความว่า

ส่วนอภัยทาน พึงทราบโดยการป้องกันจากภัยที่ปรากฏแก่ สัตว์ทั้งหลายจากพระราชา โจร ไฟ น้ำ ศัตรู สัตว์ร้าย มีราชสีห์ เสือโคร่ง เป็นต้น

ส่วน “ธรรมทาน” ได้แก่ การแสดงธรรมไม่วิปริตแก่ผู้มีจิต ไม่เศร้าหมอง การชี้แจงประโยชน์อันสมควร นำผู้ยังไม่เข้าถึง ศาสนาให้เข้าถึง ผู้เข้าถึงแล้วให้เจริญอกงามด้วยวิญญูธรรมิกประโยชน์

(คือประโยชน์ในปัจจุบัน) สัมปรายิกประโยชน์ (คือประโยชน์ในภพหน้า) และปรมาตมประโยชน์ (คือประโยชน์อย่างยิ่ง)

ในการแสดงธรรมนั้น พึงทราบนัยโดยสังเขปดังนี้ก่อน คือ ทานกถา ศีลกถา สักคกถา โทษและความเศร้าหมองของกาม และ อานิสงส์ในการออกจากกาม

ถึงแม้ว่าทุกคนจะรู้เรื่องทาน โทษของกาม อานิสงส์ในการออกจากกาม แต่ถ้าไม่ฟังพระธรรมเมื่อไร ก็เป็นไปตามอำนาจของกิเลสเมื่อนั้น ฉะนั้น ถ้าได้ฟังธรรมบ่อยๆ แม้ในเรื่องที่เคยฟังแล้ว หรือเรื่องในชีวิตประจำวันจริงๆ ก็เป็นการเตือนให้ระลึกได้ และเป็นการสะสมกุศลยิ่งขึ้น

ส่วนโดยพิสดาร พึงทราบการประดิษฐานและการทำให้ผ่องแผ้วในพระธรรมนั้นๆ ตามสมควร ด้วยสามารถการประกาศคุณของธรรมเหล่านั้น แก่ผู้มีจิตน้อมไปแล้วในสวากโทธิญาณ คือ การเข้าถึงสภาวะ การสำรวมศีล การคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค การประกอบความเพียรเนื่องๆ... ฯลฯ...

ท่านที่สนใจสติปัญญา สนใจเรื่องความเข้าใจถูกต้องในลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ และการอบรมเจริญกุศลเป็นบารมีในชีวิตประจำวัน คือผู้มีจิตน้อมไปแล้วในสวากโทธิญาณ มีการเข้าถึงสภาวะ การสำรวมศีล การคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค และการประกอบความเพียรเนื่องๆ ฯลฯ

ทุกชีวิตจะต้องเป็นไปอย่างนี้ แต่สำหรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

การสั่งสมทานบารมีย่อมเป็นสังฆารขันธ เป็นปัจจัยปรุงแต่งให้รู้แจ้ง
อริยสัจธรรมเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผลของการสะสม
ทานบารมีนั้นๆ เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา มีข้อความว่า
อนึ่ง พระมหาบุรุษ เมื่อให้อามิสทานแก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อม
ให้ทาน “ข้าว” ด้วยตั้งใจว่า เราพึงยังสมบัติมีอายุ วรรณะ สุข พละ
ปฏิกาณ เป็นต้น และสมบัติ คือผลเลิศอันนำเรื่อนมย์ให้สำเร็จแก่
สัตว์ทั้งหลาย ด้วยทานนี้

อนึ่ง ให้ “น้ำ” เพื่อระงับความกระหาย คือ กามกิเลสของ
สัตว์ทั้งหลาย

ให้ “ผ้า” เพื่อให้ผิวพรรณงาม และเพื่อให้สำเร็จเครื่องประดับ
คือ หิริโอตตปปะ

ให้ “ยาน” เพื่อให้สำเร็จอิทธิวิธี คือ การแสดงฤทธิ์ได้และ
นิพพานสุข

ให้ “ของหอม” เพื่อให้สำเร็จความหอม คือ ศีล

ให้ “ดอกไม้และเครื่องลูบไล้” เพื่อให้สำเร็จความงามด้วย
พุทธคุณ

ให้ “อาสนะ” เพื่อให้สำเร็จอาสนะ ณ โภธิมณฑล

ให้ “ที่นอน” เพื่อให้สำเร็จตถาคตไสยา คือ นอนแบบพระตถาคต

ให้ “ที่พัก” เพื่อให้สำเร็จความเป็นสรณะ

ให้ “ประทีป” เพื่อให้ได้ปัญญาจักขุ

ให้ “รูปเป็นทาน” เพื่อให้สำเร็จรัศมีออกจากกายวาหะหนึ่ง

ให้ “เสียงเป็นทาน” เพื่อให้สำเร็จเสียงดุจเสียงพรหม

ให้ “รสเป็นทาน” เพื่อเป็นที่รักของโลกทั้งปวง

ให้ “โณฏฐัพพะเป็นทาน” เพื่อความเป็นปุทธสุขุมาล คือ
ความละเอียดอ่อนของพระพุทธรเจ้า

ให้ “เภสัชเป็นทาน” เพื่อความไม่แก่ไม่ตาย (คือ พระนิพพาน)

ให้ “ความเป็นไทแก่ทาสทั้งหลาย” เพื่อปลดปล่อยความ
เป็นทาส คือ กิเลส

ให้ “ความยินดีในของเล่นที่ไม่มีโทษเป็นทาน” เพื่อความ
ยินดีในพระสัทธรรม

ให้ “บุตรเป็นทาน” เพื่อนำสัตว์ทั้งหมดออกไปจากความ
เป็นบุตรของตนในชาติเป็นอริยะ

ให้ “ภรรยาเป็นทาน” เพื่อถึงความเป็นใหญ่แห่งโลกทั้งสิ้น

ให้ “ทอง แก้วมณี แก้วมุกดา แก้วประพาฬ เป็นต้น เป็นทาน”
เพื่อความสมบูรณ์ด้วยลักษณะงาม

ให้ “เครื่องประดับนานาชนิดเป็นทาน” เพื่อความสมบูรณ์
แห่งอนุพยัญชนะ

ให้ “คลังสมบัติเป็นทาน” เพื่อบรรลुพระสัทธรรม

ให้ “ราชสมบัติเป็นทาน” เพื่อความเป็นพระธรรมราชา

ให้ “สวน สระ ป่า เป็นต้น” เพื่อความสมบูรณ์แห่งฌาน
 เป็นต้น

ให้ “เท้าเป็นทาน” เพื่อก้าวไปสู่รัศมีโพธิมณฑลด้วยเท้ามี
รอยจักร

ให้ “มือเป็นทาน” เพื่อให้มือ คือพระสัทธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย
เพื่อถอนออกจากโอฆะ ๔

ให้ “หูและจมูกเป็นทาน” เพื่อให้ได้อินทรีย์ มีสัทธินทรีย์

เป็นต้น

ให้ “จักขุเป็นทาน” เพื่อได้สมันตจักขุ คือจักขุโดยรอบ

ให้ “เนื้อและเลือดเป็นทาน” ด้วยหวังว่าจะนำประโยชน์สุขมาให้แก่สรรพสัตว์ตลอดกาลทั้งปวง ในการเห็น การฟัง การระลึกถึงการบำเรอ เป็นต้น และกายของเราพึงเป็นกายอันโลกทั้งปวงพึงเข้าไปอาศัย

ให้ “อวัยวะสูงที่สุดเป็นทาน” ด้วยหวังว่า เราจะพึงเป็นผู้ที่สูงที่สุดในโลกทั้งปวง

ผล คือ การรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วยผลทั้งหมดที่ได้ให้ทานไปแล้ว

ในการให้เสียงเป็นทานนั้น ไม่สามารถให้เสียงได้จุจอน เหง้า และรากบัว และจุจวงกำดอ กบัวเขียวลงบนมือ แต่ทำให้พร้อมกับวัตถุแล้วให้ชื่อว่าให้เสียงเป็นทาน (เช่น ให้กลองเพื่อประโยชน์แก้วิธวาทาราม ก็ชื่อว่าให้เสียงเป็นทาน ด้วยเสียงกลอง เป็นต้น เพราะเหตุว่ากลองมีไว้สำหรับฟังเสียงกลองที่บอกเวลา โมงยาม เป็นต้น)

ในกาลใด ทำเองและใช้ให้บรรเลงเพลงบูชาพระรัตนตรัย ด้วยดนตรีอย่างใดอย่างหนึ่ง มีกลองและตะโพน เป็นต้น ด้วยคิดว่าเราจักให้เสียงเป็นทาน ตั้งไว้เองและให้ผู้อื่นตั้งกลอง เป็นต้น ด้วยตั้งใจว่าเสียงเป็นทานของเรา ให้ยาบำรุงเสียงมีน้ำมันและน้ำผึ้ง เป็นต้น แก่พระธรรมกถึกทั้งหลาย ประกาศการฟังธรรม สวดสรวัญญะ กล่าวธรรมกถา ทำเองและให้ผู้อื่นทำอุปนิสินนกกถา คือ กถาของผู้เข้าไปนั่งใกล้ และอนุโมทนากถา คือกถาอนุโมทนา ในกาลนั้น ชื่อว่าให้เสียงเป็นทาน

ฉะนั้น เวลาที่อนุโมทนาดังๆ และให้คนอื่นอนุโมทนาหรือให้
เขาร่วมอนุโมทนาด้วย ในขณะนั้นผู้นั้นก็ชื่อว่าให้เสียงเป็นทาน เพราะ
ทำให้คนอื่นเกิดเสียงอนุโมทนาร่วมกัน

ข้อความอีกตอนหนึ่งแสดงว่า

อนึ่ง มหาบุรุษเมื่อให้อย่างนี้ ไม่ใช่ให้เพื่อแสวงหาผิด ไม่ใช่
เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ใช่เพราะกลัว เพราะละอาย เพราะเคือง
ทักขิไณยบุคคล เมื่อมีของประณีต ไม่ใช่ของเศร้าหมอง ไม่ใช่ด้วยการ
การยกตน ด้วยการข่มผู้อื่น ด้วยหวังผล ด้วยเกลียดยาจก ด้วย
ไม่เคารพ ที่แท้ให้ด้วยความเคารพ ให้ด้วยมือของตน ให้ตามกาล
ทำความเคารพแล้วให้ ให้ด้วยไม่แบ่งออก ให้มีใจยินดีใน ๓ กาล (คือ
ก่อนให้ กำลังให้ และหลังจากที่ให้แล้ว) ครั้นให้แล้ว ก็ไม่เดือดร้อน
ในภายหลัง ไม่ยกย่องและดูหมิ่นปฏิกาคหก เปล่งถ้อยคำน่ารัก
รู้คำพูดของผู้เข้าไปขอ ให้พร้อมทั้งบริวาร เพราะเมื่อให้ข้าวเป็นทาน
ย่อมให้พร้อมด้วยผ้า เป็นต้น ด้วยตั้งใจว่าเราจะทำผ้าเป็นต้นนั้น ให้
เป็นบริวารแล้วให้ อนึ่ง เมื่อให้ผ้าเป็นทาน ย่อมให้พร้อมข้าว เป็นต้น
ด้วยตั้งใจว่าเราจะทำข้าว เป็นต้น นั้น ให้เป็นบริวารแล้วให้ แม้ในการ
ให้ยาน เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน

การให้ของพระโพธิสัตว์เป็นการให้ที่ไม่จำกัด และให้อย่างอื่น
เป็นบริวารด้วย

ในชีวิตประจำวัน ก็ควรพิจารณาสังขธรรมที่เกิดขึ้นกับตนเองตาม
ความเป็นจริงว่า แม้จะได้ฟังอย่างนี้ๆ การให้ของเราก็น่าจะเป็นไปตาม
เหตุตามปัจจัย ไม่สามารถที่จะเป็นไปอย่างการให้ของพระโพธิสัตว์ได้

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา
มีข้อความที่แสดงว่า เมื่อพระโพธิสัตว์มีวัตถุที่จะให้ แล้วจิตไม่คิดให้
ขณะนั้นพระโพธิสัตว์ท่านคิดอย่างไร

ในกาลใด เมื่อไทยธรรมมีอยู่แก่พระมหาโพธิสัตว์ และเมื่อ
ยาจกปรากฏ จิตที่จะให้ไม่เกิด ไม่แล่นไป ไม่ก้าวไปในการให้
ด้วยเหตุนี้ ควรแน่ใจในข้อนี้ได้ว่า เมื่อก่อนเราได้สะสมในการให้
เป็นแน่ ดังนั้น ในบัดนี้ความใคร่ที่จะให้ของเราจึงไม่ตั้งอยู่ในใจ
พระมหาโพธิสัตว์นั้นบริจาคนั้นมือสะอาด ยินดีในการเสียสละ มีผู้ขอ
ยินดีในการแจกจ่ายทาน ย่อมให้ทานด้วยคิดว่า ต่อแต่นี้ไป เราจัก
มีใจยินดีในทานเป็นอย่างยิ่ง เอาเถิด เราจักให้ทานตั้งแต่วันนี้ไป การ
ผูกใจในทานข้อที่ ๑ เป็นอันถูกขจัดไป ตัดขาดไป ด้วยประการฉะนี้

นี่คือการพิจารณาจิตขณะที่ไม่ให้ จะเห็นได้ว่าที่จะให้หรือ
ไม่ให้มันบังคับไม่ได้ ผู้ที่สะสมการให้มาแล้วบ่อยๆ เองๆ ก็ให้ได้
เร็ว และให้โดยไม่ลังเลเลย ไม่ต้องคิดแล้วคิดอีก เพราะฉะนั้น
ใครก็ตามที่การให้ไม่แล่นไปโดยเร็ว หรือว่าอาจจะลังเล ก็รู้ได้ว่า
เมื่อก่อนมิได้สะสมในการให้เป็นแน่

อนึ่ง พระมหาสัตว์ เมื่อไทยธรรมมีน้อยและบกพร่อง ย่อม
สำเหนียกว่า เมื่อก่อนเพราะเราไม่ชอบให้ บัดนี้เราจึงขาดแคลนปัจจัย
อย่างนี้ เพราะฉะนั้น บัดนี้แม้เราจะเบียดเบียนตนด้วยไทยธรรมตาม
ที่ได้นิดหน่อยก็ตาม เลวก็ตาม จะต้องให้ทานจนได้ เราจักบรรลुทาน
บารมีแม้ต่อไปจนถึงที่สุด พระมหาสัตว์นั้นบริจาคนั้นมีฝ่ามือสะอาด
ยินดีในการเสียสละ มีผู้ขอ ยินดีในการแจกจ่ายทาน ให้ทานตามมี

ตามได้ การผูกใจในทานข้อที่ ๒ เป็นอันถูกขจัดไป ตัดขาดไปด้วยอาการอย่างนี้

เมื่อจะไม่ให้ก็คิดต่างๆ เช่น คิดว่าไม่เคยสะสมมาในเรื่องการให้ เพราะฉะนั้น ต่อจากนี้ไปจะสะสมเรื่องการให้ นี่ก็ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็เห็นว่าที่ขาดแคลนหรือมีของน้อย เพราะไม่ได้ให้ ฉะนั้น ต่อจากนี้ไปแม้มีน้อยก็ต้องให้ด้วย ข้อความต่อไปมีว่า

อนึ่ง พระมหาสัตว์เมื่อจิตใคร่จะไม่ให้เกิดขึ้น เพราะเสียดาย ไทยธรรม ย่อมสำเหนียกว่า ตุกรลัดบุรุษ ท่านปรารถนาสัมมาสัมโพธิญาณอย่างสูงสุด ประเสริฐกว่าสิ่งทั้งปวงมิใช่หรือ เพราะฉะนั้น ท่านควรให้ไทยธรรมที่พอใจอย่างยิ่งเพื่อสัมมาสัมโพธิญาณนั้นเท่านั้น พระมหาสัตว์นั้นบริจาคนั้น มีมือสะอาด ยินดีในการเสียสละ มีผู้ขอ ยินดีในการแจกจ่ายทาน การผูกใจในทานข้อที่ ๓ ของพระมหาสัตว์ เป็นอันถูกขจัดไป ตัดขาดไปด้วยอาการอย่างนี้

ถ้านึกเสียดาย จะได้ระลึกว่าปรารถนาอะไร ปรารถนาสิ่งนั้น หรือปรารถนาการรู้แจ้งอริยสัจธรรม ก็อาจจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการให้ขึ้นได้ ซึ่งเป็นการจัดการไม่ให้ในขณะนั้น ข้อความต่อไปมีว่า

อนึ่ง พระมหาสัตว์ เมื่อให้ทานย่อมเห็นความสิ้นเปลืองของไทยธรรมในกาลใด ย่อมสำเหนียกว่า สภาพของโภคะทั้งหลายเป็นอย่างนี้ คือ มีความสิ้นไป เสื่อมไปเป็นธรรมดา อีกอย่างหนึ่ง เพราะเราไม่ทำทานเช่นนั้นมาก่อน โภคะทั้งหลายจึงปรากฏความ

สิ้นไปอย่างนี้ เอาเถิด เราจะพึงให้ทานด้วยไทยธรรมตามที่ได้น้อย ก็ตาม ไพบูลย์ก็ตาม เราจะบรรลุถึงที่สุดแห่งทานบารมีต่อไป พระมหาสัตว์นั้นบริจาค มีมือสะอาด ยินดีในการเสียสละ มีผู้ขอ ยินดีในการแจกจ่ายทาน ให้ทานด้วยของตามที่ได้ การผูกใจในทานข้อที่ ๔ ของพระมหาสัตว์เป็นอันถูกขจัดไป ตัดขาดไปด้วยอาการอย่างนี้

บางท่านอาจคิดว่า ให้ไปแล้วทรัพย์สมบัติจะหมด แต่ตามความจริง ทรัพย์สมบัติย่อมหมดไปเป็นธรรมดาอยู่แล้ว แม้ว่าเราจะให้หรือไม่ให้ก็ตาม แล้วแต่กาลของสมบัตินั้น เมื่อถึงกาลที่จะหมดก็หมดไป บางคนเสียดายว่ารู้อย่างนี้ให้ทานเสียดีกว่า คือมีสมบัติมาก แต่ไม่ได้แจกจ่ายให้ไปเพราะเกรงว่าจะหมด เมื่อมีภัยพิบัติด้วยไฟไหม้ น้ำท่วม โจร พระราชาธิบดี หรืออะไรก็แล้วแต่ บุคคลนั้นก็เกิดเสียดายว่ารู้อย่างนี้ให้เสียดีกว่า จะเห็นได้ว่าที่สมบัตินั้น ไม่ใช่เพราะให้ แต่ต้องเป็นเพราะกรรม จึงทำให้มีทรัพย์ หรือเสื่อมทรัพย์เมื่อไร ก็ต้องเป็นไปตามกรรมนั้นๆ

การอบรมเจริญบารมีเป็นสิ่งที่ยาก ฉะนั้นจึงจะต้องค่อยๆ สะสมอบรมไปพร้อมกับปัญญา บารมีทุกบารมีจะต้องอบรมเจริญไปเรื่อยๆ ถ้ารู้ว่ามีกิเลสมากและยังไม่มีปัญญาที่จะตัดกิเลสได้หมด ก็จะต้องค่อยๆ ขัดเกลา อบรมเจริญปัญญาไปแต่ละชาติ จนกว่าจะรู้แจ้งอริยสัจธรรม เป็นพระโสดาบัน จึงจะเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ

ทานบารมี คืออย่างไร

สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์
อรรถกถาญาณวิภังค์ ติกนิทเทส อธิบายญาณวัตถุ หมวด ๓ มีข้อความว่า

ปัญญาได้อันสัมปยุตต์ด้วยเจตนาในทาน ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้ ปัญหานี้ชื่อว่า **ทานมยปัญญา** ก็เมื่อบุคคลคิดว่าเราจักให้ ทานดังนี้ ก็ให้ทานอยู่ ครั้นให้ทานแล้วก็พิจารณาอยู่ซึ่งทานนั้น ทานมยปัญญานั้นย่อมเกิดขึ้นโดยอาการ ๓ อย่าง คือ ปุพพเจตนา มุญจนเจตนา อปรเจตนา

เมื่อเป็นปัญญาต้องไม่ใช่อกุศล ไม่ใช่การหวังผล แต่ปัญญาอันสัมปยุตต์ด้วยเจตนาในทานย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้ เป็นความละเอียดที่แสดงว่า ขณะให้ทานนั้น ขณะไหนมีปัญญาเกิดร่วมด้วย มหากุศลญาณสัมปยุตต์มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ไม่ว่าจะเป็นกุศลที่เป็นไปในทาน ศีล สมณาวนา สติปัญญาซึ่งเป็นวิปัสสนาภาวนา ก็ต้องไม่ใช่เพื่อหวังผลใดๆ แต่เพื่อให้เข้าใจสภาพธรรมถูกต้องตามความเป็นจริง จึงเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญาที่เป็นไปในทานมัยได้

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ยุธัญชยจริยาที่ ๑ มีข้อความว่า

ปัญญาเริ่มต้นด้วยมนสิการโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนบรรลุอภิปัญญาเป็นที่สุด และปัญญากำหนดรู้ธรรมเป็นอุปการะ และไม่เป็นอุปการะแห่งทาน เป็นต้น เป็นปัญญาบารมี

ทาน คือการสละวัตถุเพื่อประโยชน์สุขแก่บุคคลอื่น ขณะใดที่สละ ขณะนั้นไม่เห็นแก่ตัว เพราะฉะนั้น ปัญญาเริ่มต้นด้วยมนสิการโดยความเป็นของไม่เที่ยง เมื่อจะให้วัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด เคยคิดหรือไม่ว่า ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเที่ยง แม้แต่ทรัพย์สมบัติที่มีอยู่วันนี้ ซึ่งยังไม่ได้ให้ก็อาจจะเสื่อมสูญหายไปก่อนที่จะให้ก็ได้ เพราะทรัพย์สมบัติก็ไม่เที่ยง หรือแม้แต่ตัวเราเอง ซึ่งยังไม่ได้ให้ทานก็ไม่เที่ยง อาจจะ

สิ้นชีวิตไปก่อนที่จะให้ทานก็ได้ เมื่อพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของผู้ให้และผู้รับ เกิดกุศลที่จะช่วยสงเคราะห์บุคคลอื่น การสละสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่นด้วยความรู้ความเข้าใจความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งหลายนั้นเป็นปัญญาบารมี แต่ขณะที่ให้ คิดอย่างนี้หรือไม่ ตัวเองเท่านั้นที่จะรู้ได้ บางคนแม้ยากไร้ ก็อาจจะเกิดคิดว่าทุกอย่างไม่เที่ยงขณะนั้นก่อนที่จะให้ก็เป็นปุพพเจตนา และแม้ในขณะที่กำลังให้ก็คิดอย่างนั้น และแม้เมื่อให้แล้วยังระลึกถึงความไม่เที่ยงได้

บางท่านอาจจะรู้สึกปิติโสมนัสในทานบางอย่าง ซึ่งไม่ใช่ทุกอย่าง และเมื่อระลึกถึงทานนั้นภายหลังขณะใด ก็ยังปลาบปลื้มโสมนัส แสดงให้เห็นว่า แม้ว่าจะมีเจตนาที่เป็นกุศลก่อนจะให้ หรือขณะที่กำลังให้ แต่บางครั้งเมื่อนึกถึงทานที่ให้แล้วไม่เป็นกุศลก็ได้ เมื่อระลึกถึงทานที่ให้แล้ว ควรพิจารณาว่าจิตที่ระลึกล้วนเป็นกุศลจิต หรืออกุศลจิต ถ้าระลึกถึงทานที่ให้แล้วเกิดปิติว่าได้กระทำ สิ่งที่เป็นประโยชน์ ได้ช่วยให้คนอื่นพ้นจากความทุกข์ยาก และบุคคลนั้นอาจจะไม่ใช่บุคคลซึ่งคนอื่นจะสงเคราะห์ช่วยเหลือ ไม่อยู่ในสภาพที่คนอื่นจะรู้ว่าเขากำลังมีความทุกข์ยาก แต่เมื่อได้ช่วยแล้วระลึกถึงกุศลที่ได้ทำไปแล้วเกิดปิติโสมนัส ในขณะนั้นก็เป็นอนัตตา ไม่ใช่ว่าจะมีใครบังคับให้โสมนัสหรือไม่โสมนัส แต่โสมนัสก็เกิด เพราะเหตุว่า ได้มีโอกาสช่วยบุคคลที่ทุกข์ยากที่ควรจะช่วย แต่ต้องไม่ใช่อยากจะระลึกเพื่อจะได้านิสงส์ นี่ก็แสดงให้เห็นความต่างกัน ซึ่งเป็นความละเอียดของทานที่เป็นบารมี และที่ไม่ใช่บารมี

ศีลบารมี

การล่วงศีล เช่น ข่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม ฯลฯ เป็นเพราะอกุศล คือ โลภะ โทสะ โมหะ แต่ก็ควรรู้ว่าขณะกระทำทุจริต ต้องไม่มีเมตตาท่อุบุคคลนั้น จึงกระทำทุจริตกรรมนั้นๆ ได้ และทุจริตกรรมทั้งหลายนั้น เกิดจากการติดในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ในความเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลทั้งสิ้น

ในชีวิตประจำวัน ผู้ที่ไม่ใช่พระโสดาบันบุคคลรักษาศีลข้อใดได้บ้างและข้อใดไม่ได้บ้าง แต่ผู้ที่เป็นพระอริยเจ้าชั้นพระโสดาบันบุคคลแล้วนั้นเป็นผู้ที่สมบูรณ์ในศีล ๕ ไม่ล่วงศีล ๕ อีกเลย แต่ก่อนจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมดับกิเลสเป็นพระโสดาบันบุคคลได้ ก็ไม่ควรล่วงศีล เพราะเป็นการระงับกิเลสหายาไปจนกว่าปัญญาจะอบรมเป็นบารมี ถึงการรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ “ศีลบารมี” เป็นคุณธรรม เป็นเครื่องช่วยให้ถึงฝั่ง

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก อรรถกถา อภิตติจริยาที่ ๑ มีข้อความว่า

ในกาลที่พระผู้มีพระภาคทรงเป็นดาบสชื่อว่า อภิตติ อยู่ในป่าใบหมากเม่านั้น ด้วยเดชแห่งการบำเพ็ญตบะ คือ ด้วยอานุภาพแห่งศีลบารมี จริยอยู่ ศีลท่านเรียกว่าตบะ เพราะเผาคความเศร้าหมอง อันเกิดแต่ทุจริต หรือเพราะอานุภาพแห่งเนกขัมมบารมี และวิริยบารมี เพราะแม้บารมีเหล่านั้น ท่านก็เรียกว่าตบะ เพราะเผาคความเศร้าหมอง คือ ตัณหาและความเกียจคร้าน

บารมี ๑๐ เป็นปัจจัยเกื้อกูลกันทุกบารมี แม้แต่ในสมัยที่
พระผู้มีพระภาคทรงเป็นดาบสชื่อ อกิตติ ก็มีศิลปกรรม พร้อมทั้งบารมี
อื่นๆ ด้วย คือ เนกขัมมบารมี วิริยบารมี เป็นต้น

ในพระชาติที่เป็นอกิตติดาบสนั้น ท่านอกิตติดาบสสร้าง
บรรณศาลาอาศัยต้นหมากเฒ่าใหญ่ต้นหนึ่ง ในกาลที่ต้นไม้ต้นนั้นมีผล
ก็บริโภคผลไม้นั้น เมื่อยังไม่มีผลก็บริโภคใบไม้ขงน้ำ และยังกาลเวลา
ให้น้อมไปด้วยฉนวนสมาบัติ

ท่านอกิตติดาบสแสวงหาใบหมากเฒ่า เพื่อบริโภคเพียงวันละ
ครั้งเดียว เพราะเห็นว่าการแสวงหาอาหารบริโภควันละ ๒ ครั้ง
ไม่เป็นการขัดเกลากิเลส

นี้เป็นขันติบารมี เพราะไม่เป็นไปตามกำลังของความต้องการ
อาหาร

ความประพฤติของท่าน ทำให้ท้าวสักกะจอมเทพเกิดความ
สงสัยว่า ที่ท่านอกิตติดาบสมีความประพฤติทางกาย วาจา และใจ
บริสุทธิ์สะอาด ไม่อวลัยในชีวิต บริโภคใบหมากเฒ่าขงน้ำ เป็นตบะ
ที่ทำให้ยากอย่างยิ่งนี้เพื่ออะไรหนอ

เราทุกคนควรจรรู้จุดประสงค์ของการกระทำทุกอย่าง แม้แต่
ผู้ที่รักษาศีลก็ควรรู้ว่าเพื่ออะไร แม้แต่ผู้ที่จะละคลายความติดในรูป
เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ก็ควรรู้ว่าเพื่ออะไร ไม่ทำไปโดยไร้จุดหมาย
ฉะนั้น เมื่อท้าวสักกะเห็นอย่างนี้ จึงสงสัยว่าอะไรทำให้
อกิตติดาบสมีความประพฤติเช่นนี้ ท้าวสักกะคิดว่า หรือว่าท่าน

อกิตติดาบสทำอย่างนี้ เพื่อปรารถนาจะเป็นท้าวสักกะจอมเทพ

ท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ เข้าไปหาอกิตติดาบส ด้วยคิดว่า ถ้าอกิตติดาบสปรารถนาจะเป็นท้าวสักกะก็จะให้ใบหมากเฒ่า ชงน้ำแก่วะองค์ แต่ถ้าไม่ปรารถนาก็จะไม่ให้

เมื่อท่านอกิตติดาบสเห็นพราหมณ์มีความต้องการอาหาร ก็ได้เอาใบหมากเฒ่าชงน้ำนั้นให้พราหมณ์ไปจนหมด ทั้งในวันที่ ๒ และในวันที่ ๓ ก็เช่นเดียวกัน

แสดงให้เห็นว่ากุศลในครั้งนั้น เป็นทั้งทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ชันติบารมี วิริยบารมี อธิษฐานบารมี ความไม่หวั่นไหว และสัจจบารมี คือ ความจริงใจในการเจริญกุศลเพื่อพระโพธิญาณ ทุกบารมีเกี่ยวเนื่องกัน และเป็นปัจจัยเกื้อกูลกันด้วย เพราะเหตุว่าท่านอกิตติดาบสไม่หวั่นไหวในการให้ใบหมากเฒ่า ชงน้ำจนหมด ทั้ง ๓ วัน แสดงถึงความมั่นคงในทาน ไม่หวั่นไหวไปด้วยความตระหนี่ ไม่อ้อแอ้ในชีวิต คือ ไม่อ้อแอ้แม้แต่น้อยด้วยความโลภ นั่นคือสัจจบารมี

ชื่อว่า เมตตาทบารมี ด้วยอหยาศัยเกื้อกูลในสรรพสัตว์ทั้งหลาย

ชื่อว่า อุเบกขาบารมี เพราะถึงความเป็นกลาง ไม่เดือดร้อนในความผิดปกติที่สัตว์และสังขารกระทำแล้ว

ชื่อว่า ปัญญาบารมี ได้แก่ ปัญญาอันเป็นความรู้ในหนทาง ซึ่งเกิดพร้อมกับจิต และปัญญาให้สำเร็จความประพฤตินการขัดเกลา กิเลสอย่างยิ่ง เพราะรู้ธรรมเป็นอุปการะและธรรมไม่เป็นอุปการะ แก่บารมีเหล่านั้น ละธรรมอันไม่เป็นอุปการะเสีย มุ่งประพฤติดูอยู่ในธรรมอันเป็นอุปการะ

เมื่อท้าวสักกะทรงทราบอัธยาศัยของท่านอกิตติดาบสแล้ว ก็ได้ประทานพร ซึ่งพระโพธิสัตว์คือท่านอกิตติดาบสได้แสดงธรรม โดยหัวข้อของการรับพร ดังข้อความใน *อกิตติชาดก* แสดงว่า

ท้าวสักกะผู้เป็นกตบัตติ ทอดพระเนตรเห็นท่านอกิตติดาบส พักสำราญอยู่ จึงถามว่า “ข้าแต่มหาพรหม พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรจึงอยู่ผู้เดียวในฤตुरूน”

เป็นการซักถามถึงความจริงใจของผู้ที่ประพฤติธรรมอย่างสูง ซึ่งแม้ท้าวสักกะก็ยังเรียกท่านอกิตติดาบสว่า มหาพรหม

(ท่านอกิตติดาบสกล่าวว่า) “ท่านท้าวสักกะ ความเกิดใหม่ เป็นทุกข์ การแตกทำลายแห่งสรีระเป็นทุกข์ การตายด้วยความหลง เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น อาตมาจึงอยู่ผู้เดียว”

(ท้าวสักกะตรัสว่า) “ข้าแต่ท่านกัลลปะ เมื่อพระคุณเจ้ากล่าว คำสุภาชิตอันสมควรนี้แล้ว พระคุณเจ้าปรารถนาอะไร ข้าพเจ้าจะให้พรนั้นแก่ท่าน”

บางท่านอาจจะสงสัยว่าให้พรได้หรือ แต่ความจริงเป็นการ แสดงความตั้งมั่นในการเจริญกุศลของผู้ที่ปรารถนาพร พรที่ท่าน อกิตติดาบสปรารถนาเป็นสภาพธรรมที่เป็นบารมีทั้งสิ้น

(ท่านอกิตติดาบสกล่าวว่า) “ท่านท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ ทั้งหลาย หากท่านจะให้พรแก่อาตมา ขอจงให้พรดังนี้ คนทั้งหลาย ได้บุตร ภรรยา ทรัพย์สมบัติ และของเป็นที่รักด้วยความโลภใด แล้วไม่เดือดร้อน ขอความโลภนั้นไม่พึงมีอยู่ในอาตมาเลย”

นี่เป็นความละเอียดของจิตใจที่รู้ว่า ไม่ปรารถนาแม้ความโลภ ในสิ่งที่ไม่ทำให้เดือดร้อน ผู้ที่ไม่มั่นคงที่จะบำเพ็ญขารมีก็ยังไม่เห็นว่า ความโลภเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตมีความสะดวกสบาย มีความสุข เมื่อ ไม่ได้ทำให้ใครเดือดร้อน ก็คงจะไม่เป็นอันตรายอะไร แต่แม้กระนั้น ท่านอกิตติดาบสก็กล่าวว่า คนทั้งหลายได้บุตร ภรรยา ทรัพย์สมบัติ และของเป็นที่รักด้วยความโลภใด แล้วไม่เดือดร้อน ขอความโลภนั้น ไม่พึงอยู่ในอาตมาเลย นี่เป็นความมั่นคงที่เป็นขารมี

(ท้าวลักกะตรัสว่า) “ข้าแต่ท่านกัสสปะ เมื่อพระคุณเจ้ากล่าว ดีแล้ว พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรอีก”

(ท่านอกิตติดาบสกล่าวว่า) “ท่านท้าวลักกะผู้เป็นจอมเทพทั้งหลาย หากท่านจะให้พรแก่อาตมา ขอจงให้พรดังนี้ นา ไร่ ทอง โค ม้า ทาส และบุรุษ ย่อมเสื่อมไปด้วยโทษใด โทษนั้นไม่พึงมี อยู่ในอาตมาเลย”

การที่ทรัพย์สมบัติทั้งหลายเสื่อมไปก็ด้วยอกุศลวิบาก ซึ่งเป็น ผลของกรรมของตนเองที่ได้กระทำแล้ว ถ้าไม่เป็นผลของ อกุศลกรรม นา ไร่ ทอง โค ม้า ทาส และบุรุษ ก็ไม่เสื่อมไป ฉะนั้น เมื่อใดมีการเสื่อมลาภ เสื่อมสมบัติต่างๆ นั้นก็เป็นผลของอกุศลกรรม ด้วยเหตุนี้ท่านอกิตติดาบสจึงกล่าวว่า “นา ไร่ ทอง โค ม้า ทาส และบุรุษ ย่อมเสื่อมไปด้วยโทษใด โทษนั้นไม่พึงมีอยู่ในอาตมาเลย” คือไม่พึงจะให้เกิดอกุศลกรรมใดๆ ที่จะเป็เหตุให้มีการเสื่อมต่างๆ

(ท้าวลักกะตรัสว่า) “ข้าแต่ท่านกัสสปะ พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรอีก”

(ท่านอกิตติดาบสกล่าวว่า) “ท่านท้าวสักกะ หากท่านจะให้พรแก่อาตมา ขอจงให้พรดังนี้ บุคคลไม่พึงเห็น ไม่พึงได้ยินคนพาล ไม่พึงอยู่ร่วมด้วยคนพาล ไม่พึงกระทำและไม่พึงชอบใจในการสนทนาปราศรัยด้วยคนพาล”

(ท้าวสักกะตรัสว่า) “ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะอะไรท่านจึงไม่ชอบคนพาล ขอจงบอกเหตุ เพราะเหตุไร พระคุณเจ้าจึงไม่ปรารถนาที่จะเห็นคนพาล”

ถ้าคนพาลก็จะมีเนกขัมมบารมี เบื้องต้นที่จะเข้าใจเนกขัมมบารมีนั้น จะต้องเข้าใจบารมีอื่นๆ ด้วย ท้าวสักกะจึงตรัสว่า “ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะอะไรท่านจึงไม่ชอบคนพาล ขอจงบอกเหตุ เพราะเหตุไร พระคุณเจ้าจึงไม่ปรารถนาที่จะเห็นคนพาล”

(ท่านอกิตติดาบสกล่าวว่า) “คนพาลย่อมแนะนำสิ่งไม่ควรแนะนำ ย่อมชวนชวายในกิจอันไม่ใช่ธุระ คนพาลแนะนำให้ได้ดีได้ยาก พุทธบริษัทจะให้เขาเป็นคนประเสริฐกลับโกรธ คนพาลนั้นไม่รู้วินัย การไม่เห็นคนพาลได้เป็นการดี”

แสดงให้เห็นว่า ยากที่จะอนุเคราะห์ หรือเกื้อกูลคนพาล เพราะว่าแนะนำให้ได้ดีได้ยาก หวังจะให้เขาเป็นคนประเสริฐก็กลับโกรธ และการไม่เห็นคนพาลได้เป็นการดี

(ท้าวสักกะตรัสว่า) “ข้าแต่ท่านกัสสปะ พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรอีก”

(ท่านอกิตติดาบสกล่าวว่า) “ท่านท้าวสักกะจอมเทพ หาก

ท่านจะให้พรแก่อาตมา ขอจงให้พรดังนี้ บุคคลพึงเห็นนักปราชญ์
 พึงฟังนักปราชญ์ พึงอยู่ร่วมกับนักปราชญ์ พึงกระทำและพึงชอบใจ
 การสนทนาปราศรัยกับนักปราชญ์”

ท้าวสักกะตรัสถามเพื่อความกระจ่าง สำหรับผู้ที่ต้องการ
 ความเข้าใจความละเอียดคือเพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่จะศึกษาพระธรรม
 นั้นเอง

(ท้าวสักกะตรัสว่า) “ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะเหตุไร พระคุณเจ้า
 จึงชอบใจนักปราชญ์ ขอจงบอกเหตุนี้ เพราะเหตุไร พระคุณเจ้า
 จึงปรารถนาจะเห็นนักปราชญ์”

(ท่านอภิตติดาบสกล่าวว่า) “นักปราชญ์แนะนำสิ่งที่ดี
 แนะนำ ไม่ชวนชวายเป็นกิจซึ่งไม่ใช่ธุระ นักปราชญ์แนะนำได้ง่าย
 พุดหวังจะให้ดีก็ไม่วินาศ นักปราชญ์ย่อมรู้จักวินัย การสมาคมกับ
 นักปราชญ์เป็นความดี”

(ท้าวสักกะตรัสว่า) “พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรอีก”

(ท่านอภิตติดาบสกล่าวว่า) “ท่านท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ
 หากท่านจะให้พรแก่อาตมา ขอจงให้พรดังนี้ เมื่อราตรีหมดไป
 ดวงอาทิตย์ขึ้นเป็นเจ้าโลก ของบริโศกอันเป็นทิพย์พึงปรากฏ ผู้ขอ
 พึงเป็นผู้มีศีล เมื่ออาตมาให้ของบริโศกไม่พึงหมดสิ้นไป ครั้นให้แล้ว
 อาตมาไม่พึงเดือดร้อน เมื่อให้จิตผ่องใส ท่านท้าวสักกะ ขอจง
 ให้พรนี้เถิด”

(ท้าวสักกะตรัสว่า) “พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรอีก”

(ท่านอภิตติดาบสกล่าวว่า) “ท่านท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ

หากท่านจะให้พรแก่อาตมา ขอจงให้พรดังนี้ ท่านไม่พึงกลับมาหาอาตมาอีก ท่านท้าวสักกะของจงให้พรนี้เถิด”

นี่เป็นพรสุดท้ายที่ท่านอกิตติดาบสขอ แสดงให้เห็นถึงความไม่ประมาทในอกุศลซึ่งยังมีอยู่ ท้าวสักกะแปลกใจมาก เพราะทุกคนปรารถนาที่จะเห็นเทพบุตร เทพธิดา และบางท่านก็ถึงกับเจริญกุศลธรรม ความสงบ เพื่อที่จะให้เห็นเทพ แต่สำหรับท่านอกิตติดาบส พรสุดท้ายที่ท่านขอก็คือ “ท่านไม่พึงกลับมาหาอาตมาอีก ท่านท้าวสักกะของจงให้พรนี้เถิด”

(ท้าวสักกะตรัสว่า) “นรชาติหญิงชายทั้งหลายปรารถนาจะเห็นด้วยการประพฤติพรตเป็นอันมาก อะไรจะเป็นภัยแก่พระคุณเจ้าในการเห็นข้าพเจ้า”

(ท่านอกิตติดาบสกล่าวว่า) “อาตมาเห็นท่านผู้มีวิณะของเทพเช่นนั้น ผู้ลั่นแล้วไปด้วยความสุขสมบุรณ์ในกาม ก็พึงประมาทหลงลืมซึ่งตบะ นี่เป็นภัยของอาตมาในการเห็นท่าน”

(ลำดับนั้น ท้าวสักกะตรัสว่า) “ดีแล้วพระคุณเจ้า ตั้งแต่บัดนี้ไป ข้าพเจ้าจักไม่มาหาพระคุณเจ้าอีกแล้ว” ทรงกราบพระดาบสนั้นแล้วเสด็จกลับไป

พระมหาสัตว์อยู่ ณ ที่นั่นตลอดชีวิต เมื่อสิ้นอายุก็บังเกิดในพรหมโลก ในครั้งนั้น ท่านพระอนรุทธเถระเป็นท้าวสักกะ พระโลกนาถเจ้าเป็นอกิตติบัณฑิต

ท่านอกิตติดาบสเป็นผู้ไม่ประมาท แม้ในการเห็นสิ่งที่จะทำให้เป็นภัย ฉะนั้น จึงควรพิจารณาชีวิตประจำวัน แล้วเทียบการที่จะ

เริ่มบำเพ็ญบารมีของท่านที่เข้าใจแล้วว่า หนทางที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมที่จะดับกิเลสเป็นหนทางไกล ถ้ายังเป็นผู้ที่ไม่เข้าใจเรื่องบารมี ยังไม่มีความมั่นคงจริงๆ ว่าการศึกษาพระธรรมเพื่อเข้าใจ เพื่อน้อมประพฤติปฏิบัติตามด้วยความจริงใจเป็นสัจจบารมี ด้วยความไม่หวั่นไหวในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ ไม่หวั่นไหวในเหตุการณ์ต่างๆ ก็จะเป็นผู้ที่เริ่มกระทำกุศลด้วยบารมีที่มั่นคงขึ้น และถ้าได้ทราบความประพฤติเป็นไปในแต่ละชาติ ซึ่งเป็นการอบรมเจริญบารมีของพระผู้มีพระภาคในจริยาปฏิภาณ แล้วเทียบกับการบำเพ็ญบารมีของท่านในแต่ละชาติ ก็จะได้รู้ได้ว่าย่างห่างไกลกันมาก ฉะนั้น จะต้องอบรมต่อไป ไม่ใช่หวังว่าทำอย่างไรจะประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับอย่างรวดเร็วในขณะนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เลย เพราะว่าต้องเป็นจิรกาลยาวนาน

ตอนท้ายของ **อรรถกถาอภิตติจิริยาที่ ๑** มีข้อความว่า
แม้จิตเสื่อมใสในท่านเหล่านั้น ก็พึงพ้นจากทุกข์ได้ จะพูดไปทำไมถึงการทำตามท่านเหล่านั้นโดยธรรมสมควรแก่ธรรมเล่า

ฉะนั้น ไม่ควรเป็นแต่เพียงเสื่อมใสบารมีต่างๆ ที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงบำเพ็ญมาแล้วในพระชาติต่างๆ หากควรที่จะประพฤติปฏิบัติตามด้วย เพราะว่าเพียงจิตที่เสื่อมใสก็ยังสามารถที่จะทำให้พ้นจากทุกข์ เพราะในขณะนั้นเป็นกุศลจิต จะกล่าวไปทำไมถึงการทำตามท่านเหล่านั้นโดยธรรมสมควรแก่ธรรม

ท่านอาจจะพิจารณาเห็นบารมีของท่านที่เริ่มเกิดได้ เช่น การสนใจฟังพระธรรม การประพฤติปฏิบัติธรรม ซึ่งในการมาฟังพระธรรมก็ต้องมีวิริยะ ถ้าขาดวิริยะคงไม่มา เพราะฟังอย่างอื่น

น่าจะสนุกเพลิดเพลินกว่า และในขณะที่ฟังก็จะต้องมีขันติบารมีด้วย คือ ต้องมีความอดทน เพราะบางครั้งอาจจะมีสิ่งที่ไม่น่าพอใจ แต่ในขณะนั้นจะสังเกตขันติบารมีได้ว่า ต้องมีความอดทนด้วย เพราะถ้าไม่อดทน บารมีอื่นๆ จะเป็นไปได้ เช่น ศิลปกรรม ก็คงจะล่องไปทางกายบ้าง หรือทางวาจาบ้าง เป็นต้น

ท่านอกิตติดาบสได้กล่าวถึงว่า แม้แต่ตัวของท่านเองก็ไม่ปรารถนาที่จะเห็น หรือได้ยิน หรือใกล้ชิดกับคนพาล ฉะนั้น การคบหาสมาคมจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก ดังใน **มิลินทปัญหา** กล่าวเปรียบเทียบการอยู่ร่วมกัน หรือคบหาสมาคมกับคนพาลผู้มีความเห็นผิดว่า เหมือนกับน้ำหวานที่ถูกผสมกับยาพิษ ก็กลายเป็นน้ำขมเผื่อนไป

ตัวอย่างในพระชาติหนึ่งของพระผู้มีพระภาคที่แสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกับผู้ที่มีความเห็นผิด คือ เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์โชติपालมานพ อยู่ในตระกูลมิจฉาภิภูมิจิ ไม่มีศรัทธา และลบหลู่พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่ากัสสปะ ตามมารดาบิดาซึ่งมีความเห็นผิด

ข้อความใน **มิลินทปัญหา ฉัททันตโชติपालอาร์พภปัญหา** กล่าวถึงการสะสมบารมีของพระผู้มีพระภาค จนกระทั่งถึงพระชาติที่เป็นโชติपालมานพ เป็นผู้ผิดแล้วด้วยอำนาจตระกูล จึงไม่เลื่อมใส และกล่าวบริภาษพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่ากัสสปะนั้นว่า เปรียบเหมือนกองไฟใหญ่ลุกโพล่ง มีรัศมีสว่างไสว (คือ บารมีทั้งหลายที่ได้บำเพ็ญมาแล้ว) แต่ว่าในชาตินั้นถูกน้ำดับจึงหมดรัศมี มีแต่ถ่านดำ

ในชาติหนึ่งชาติใด ใครจะเป็นอย่างไร ยากที่จะรู้ได้ จึงไม่ควรประมาท โดยไม่เห็นโทษภัยของการคบกับคนพาล เพราะ แม้แต่โชติपालมานพซึ่งได้สะสมบารมีมามาก ก็ยังกระทำผิด กล่าวลบหลู่

พระกัศปสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระชาติที่เกิดในสกุลของพราหมณ์ที่ไม่เลื่อมใสในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา
มีข้อความว่า

อนึ่ง พึงทราบลำดับแห่งการปฏิบัติศิลป์บำบัดต่อไป มหาบุรุษผู้ประสงค์จะตกแต่งสัตว์ทั้งหลายด้วยเครื่องประดับ คือ ศิลของพระสัพพัญญู ควรชำระศิลปะของตนตั้งแต่ต้นก่อน อนึ่ง ศิลย่อมบริสุทธิ์โดยอาการ ๔ อย่าง คือ

โดยความบริสุทธิ์แห่งอหยาศัย ๑

โดยการสมาทาน ๑

โดยไม่กำวล่วง ๑

โดยทำให้เป็นปกติ เมื่อมีการกำวล่วง ๑

นี่เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาชีวิตประจำวันของทุกคนในเรื่องศิลปะ เพราะแต่ละคนย่อมทราบดีว่าตนเองมีศิลปะบริสุทธิ์หรือไม่ ข้อความต่อไปมีว่า

จริงอยู่ บางคนมีตนเป็นใหญ่ เพราะอหยาศัยบริสุทธิ์ รังเกียจบาป อันหิริให้ปรากฏในภายใน แล้วมีสมาจารบริสุทธิ์ด้วยดี

อนึ่ง บางคนมีการสมาทาน ถือโลกเป็นใหญ่ สะดุ้งต่อบาป ยังโอดตบปะให้ปรากฏ เป็นผู้มีสมาจารบริสุทธิ์ด้วยดี

ด้วยประการฉะนี้ คนเหล่านั้นย่อมตั้งอยู่ในศิลปะ เพราะไม่ล่วง แม้ทั้ง ๒ อย่าง (คือ ทั้งอหยาศัยของตนเอง และทั้งสมาทาน) แต่บางคราวเพราะหลงลืมไป ศิลก็จะพึงขาด เป็นต้น กระทำศิลปะที่ขาดไป

นั้นให้เป็นปกติโดยเร็ว ด้วยการอยู่กรรมเป็นต้น เพื่อความถึงพร้อมแห่งหิริและโอตตปปะตามที่กล่าวแล้วนั้น

นี่คือศิลปบริสุทธิโดยอาการ ๔ อย่าง นอกจากนี้มีข้อความบางตอนที่แสดงถึงการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเรื่องศิลปดังนี้

ศิลปมี ๒ อย่าง คือ วาริตศิลป ๑ จาริตศิลป ๑ ในศิลป ๒ อย่างนั้น พึงทราบลำดับการปฏิบัติในวาริตศิลปของพระโพธิสัตว์ดังต่อไปนี้ พึงเป็นผู้มีจิตเอ็นดูในสรรพสัตว์ โดยที่แม้ฝนก็ไม่พึงเกิดความอาฆาต ไม่พึงจับต้องของของผู้อื่นดูจง เพราะยินดีในการช่วยเหลือผู้อื่น หากเป็นบรรพชิต เป็นผู้ประพฤติด่างไกลจากอพรหมจรรย์ ปราศจากเมถุนสังโยค ๗ อย่างไม่ต้องพูดถึง จากการล่วงภรรยาคนอื่น อนึ่งหากว่าเป็นคฤหัสถ์ ไม่ใช่บรรพชิต แม้จิตลามกก็มีให้เกิดขึ้นในภรรยาของผู้อื่นทุกเมื่อ เมื่อพูดก็พูดคำพอประมาณ เป็นคำจริง มีระโยชน์น่ารัก และกล่าวธรรมตามกาล ไม่โลภ ไม่พยาบาท ไม่เห็นวิปริตประกอบด้วยกัมมัสสกตาญาณ มีศรัทธามั่นคงในการปฏิบัติชอบ มีความเมตตาตามั่นคงในที่ทั้งปวง...

เพราะไม่พูดเท็จ จึงเป็นประมาณของสัตว์ทั้งหลาย เป็นที่เชื่อถือ ไวใจได้ มีถ้อยคำควรถือได้ เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของทวยเทพ มีปากหอม รักษากายสมาจาร วจีสมาจาร ย่อมได้ลักษณะวิเศษ และตัดวาสนาอันเป็นกิเลสได้

เพราะไม่พูดส่อเสียด จึงมีกายไม่แตกแยก มีบริวารไม่แตกแยก แม้ด้วยความพยายามของผู้อื่น มีเสียงไม่แตกแยกในพระสังฆธรรม มีมิตรมั่นคง เป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลายโดยส่วนเดียว ดุจสะสมไว้ในระหว่างภพ มากด้วยความไม่เศร้าหมอง

เพราะไม่พูดหยาบ จึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของสัตว์ทั้งหลาย มีปกติอยู่เป็นสุข พูดเพราะ น่ายกย่อง เสียงของเขาประกอบด้วย องค์ ๘ ย่อมเกิดขึ้น

เพราะไม่พูดเพ้อเจ้อ จึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ น่าเคารพ น่ายกย่องของสัตว์ทั้งหลาย มีถ้อยคำควรเชื่อถือได้ พูดพอประมาณ มีศักดิ์และอำนาจมาก ฉลาดในการแก้ปัญหาด้วยปัญญาฉับพลัน สามารถในการแก้ปัญหามากมายของสัตว์ทั้งหลาย หลายภาษา ด้วย คำคำเดียวเท่านั้นในพุทธภูมิ

เพราะเป็นผู้ไม่โลภ จึงมีลาภที่ต้องการ ได้ความชอบใจใน โภคะมากมาย เป็นที่ยอมรับของกษัตริย์มหาศาล เป็นต้น ข้าศึก ครอบงำไม่ได้ ไม่ถึงความเป็นผู้มีอินทรีย์พิกลพิการ และเป็นบุคคล หาผู้เปรียบมิได้

การกระทำดีโดยที่ไม่ได้หวังผลของความดี เป็นการเจริญกุศล โดยไม่หวังผล ผลย่อมมีตามควรแก่กุศลนั้นๆ เช่น การทำดีทางวาจา โดยเป็นผู้ที่พูดไพเราะ เมื่อพูดก็นึกถึงผู้ฟังว่าจะเดือดร้อนหรือไม่ จะสบายใจหรือไม่ ถ้ามีสติสัมปชัญญะจะทำให้เว้นคำ ซึ่งแม้ไม่ใช่ คำเท็จ แต่อาจทำให้ผู้ฟังไม่สบายใจได้ ฉะนั้น สติสัมปชัญญะทำให้ มีวาจาไพเราะน่าฟัง แม้ว่าไม่ได้หวังผลอะไรเลย อรรถกถาแสดง ข้อความต่อไปนี้ว่า

เพราะไม่พยาบาท จึงเป็นผู้ที่น่ารัก เป็นที่ยกย่องของสัตว์ทั้งหลาย ให้สัตว์เลื่อมใสโดยไม่ยาก เพราะเป็นผู้พอใจยิ่งในประโยชน์ ของผู้อื่น

อนึ่ง เป็นผู้มีสภาวะไม่เศร้าหมอง อยู่ด้วยเมตตา เป็นผู้มีศักดิ์
มีอำนาจมาก

เพราะเป็นผู้ไม่เห็นผิดจึงยอมได้สหายดี แม้จะถึงตัดศีรษะ
ก็ไม่ทำกรรมชั่ว เป็นผู้ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว เพราะเห็นความที่สัตว์
มีกรรมเป็นของตน ศรัทธาของเราเป็นรากตั้งมั่นในพระสัทธรรม
เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต ไม่ยินดีในลัทธิอื่น ดุจพญาหงส์ไม่ยินดี
ในที่มิชยະฉะนั้น ...

ความละเอียดของจิตใจที่รังเกียจความเห็นผิดยอมไม่ต้องการที่
จะสมาคมเสพคุ้นเคยกับความเห็นผิดต่างๆ เป็นผู้ที่มีศรัทธาเป็นราก
ตั้งมั่นในพระสัทธรรม เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต ไม่ยินดีในลัทธิ
อื่น ดุจพญาหงส์ไม่ยินดีในที่มิชยະฉะนั้น

ผู้ที่ขาดเหตุผลอาจจะทำให้ยึดมั่น หรือสนใจในเรื่องของมงคล
ตื่นข่าวต่างๆ ได้ เพราะแม้ว่าเป็นผู้ที่ฟังพระธรรมแล้วเลื่อมใส แต่ถ้า
ยังไม่ตั้งมั่นในพระสัทธรรมจริงๆ ก็อาจเผลอเชื่อในสิ่งที่ไม่มีความ
ซึ่งเป็นมงคลตื่นข่าวได้ ต่อไปจะเป็นข้อความที่อรรถกถากล่าวถึง
การปฏิบัติในจาริตศิลป์ของพระโพธิสัตว์ (จาริตศิลป์ หมายถึง ความ
ประพฤติที่ควรกระทำ) เพื่อถึงแม้ว่าท่านจะเว้นทุจริต ไม่ล่วงศีล
ก็ตาม ก็ควรที่จะได้พิจารณาความประพฤติของพระโพธิสัตว์ เพื่อจะได้
เจริญกุศลยิ่งขึ้น

ส่วนการปฏิบัติในจาริตศิลป์ ฟังทราบอย่างนี้

พระโพธิสัตว์กระทำอภิวาท ต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม
แก้กัลยาณมิตรผู้ดำรงอยู่ในฐานะครุฑตลอดเวลา อนึ่ง ทำการบำรุง

กัลยาณมิตรเหล่านั้นตลอดเวลา ทำการช่วยเหลือคนไข้ทั้งหลาย ฟังบทสฤาษิตแล้วทำสาธุการ พรรณนาคุณของผู้มีคุณธรรม อดทน ในการทำความเสียหายของคนอื่น ระลึกถึงผู้ทำอุปการะ อนุโมทนา บุญ น้อมบุญของตนเพื่อสัสมาสัมิโพธิญาณ อยู่ในความไม่ประมาท ในกุศลธรรมทั้งหลายตลอดเวลา เมื่อมีโทษเห็นโดยความเป็นโทษ แล้วแจ้งแก้สัหรั้มมิกเช่นนั้นตามความเป็นจริง บำเพ็ญสัสมาปฏิบัติ ให้งิ่งโดยชอบ

อนึ่ง เมื่อควรทำสิ่งเป็นประโยชน์อันสมควรของตนแก้สัตัวทั้งหลาย เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน ถึงความเป็นสหาย

อนึ่ง เมื่อทุกขัมีความเจ็บป่วยเป็นต้น เกิดขึ้นแก้สัตัวทั้งหลาย เป็นผู้จัดการช่วยเหลือตามสมควร เมื่อสัตัวทั้งหลายตกอยู่ในความ เสื่อม มีความเสื่อมจากญาติและสมบัติเป็นต้น ก็ช่วยบรรเทาความ เศร้าโศก เป็นผู้ตั้งอยู่ในสภาพที่จะช่วยเหลือ ข่มผู้ที่ควรข่มโดย ถูกธรรม เพื่อให้พ้นจากอกุศลแล้วตั้งอยู่ในกุศล ยกย่องผู้ที่ควรยกย่อง โดยธรรม...

อนึ่ง มหาบุรุษเป็นผู้ปกปิดความดี เปิดเผยโทษ มักน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ทนต่อทุกขั ไม่หวาดสะดุ้ง ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เย่อหยิ่ง ไม่หวั่นไหว ไม่ปากร้าย ไม่หาเรื่อง มีอินทริยัสงบ ใจสงบ ปราศจากมิจฉาซีพมีการหลอกลวง เป็นต้น ถึงพร้อมด้วย อาจาระ และ โจร เห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษา ในสิกขาบท บรรารภความเพียร มีตนมั่นคง ไม่ค้ำนึ่งถึงกายและ ชีวิตไม่เือเือ คือ ย่อมสละ ย่อมบรรเทาซึ่งความใส่ใจในกายและชีวิต แม้มีประมาณน้อย ไม่ต้องพุดถึงมีประมาณมาก ละ บรรเทา อุปกิเลส มีโกรธและผุกโกรธ เป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งปวง

เป็นผู้ไม่ยินดีด้วยการบรรลุลหรรณวิเศษอันมีประมาณน้อย ไม่ท้อแท้ใจพยายามเพื่อบรรลุลหรรณวิเศษอื่นๆ ขึ้นไป...

อนึ่ง มหาบุรุษเป็นผู้นำคนตาบอด บอกทางให้ ให้สัญญาณด้วยนิ้วมือแก่คนหูหนวก อนุเคราะห์ประโยชน์ คนไข้ก็เหมือนกันให้ตั้ง ให้นานแก่คนพิการ หรือนำไป คนไม่มีศรัทธาพยายามให้มีศรัทธา คนเกียจคร้านพยายามให้เกิดอุตสาหะ คนหลงลืมพยายามให้ได้สติ คนมีใจวุ่นวายพยายามให้ได้สมาธิ คนมีปัญญาทรมายพยายามให้มีปัญญา คนหมกมุ่นในกามฉันทะพยายามบรรเทาความฉันทะ คนหมกมุ่นในพยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะและวิจิกิจฉา พยายามให้บรรเทาหลง คนที่ประพฤตินี้ไม่เหมาะสมเพราะกามวิตก เป็นต้น พยายามให้บรรเทาวิจฉาวิตก มีกามวิตก เป็นต้น อาศัยความเป็นผู้รู้คุณที่ทำแล้วแก่สัตว์ผู้เป็นบุพการี จึงพูดขึ้นก่อนพูดน่ารัก สงเคราะห์ นับถือ โดยทำการตอบแทนเช่นเดียวกันหรือยิ่งกว่า

มหาบุรุษยอมติดตามช่วยเหลือสหายในอันตรายทั้งหลาย มหาบุรุษกำหนดรู้ตน และสภาพปกติของสหายเหล่านั้นๆ แล้ว อยู่ร่วมกับสหายเหมือนที่เคยอยู่ร่วมกันมา อนึ่ง ปฏิบัติในสหายเหมือนอย่างที่เคยปฏิบัติมา ด้วยให้พ้นจากอกุศลแล้วให้ตั้งอยู่ในกุศล มิใช่ให้ตั้งอยู่โดยอย่างอื่น เพราะการตามรักษาจิตของผู้อื่นของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อความเจริญอย่างยั่งยืนเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นด้วยอัธยาศัยนั้นจึงไม่ควรเบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ควรทะเลาะ ไม่ควรให้ถึงความเป็นผู้ก่อเขิน ไม่ควรให้เกิดความรังเกียจสัตว์อื่น ควรทักท้วงในฐานะที่ควรชม เมื่อเขาอยู่ต่ำกว่าไม่ควรวางตนในที่สูงกว่า ไม่ควรไม่คบในผู้อื่นอย่างหมดสิ้น ไม่ควรคบมากเกินไป ไม่ควรคบ

พรั่เพรื่อ แต่คบผู้ที่ควรคบตามสมควรแก่กาลเทศะ ไม่ติเตียนคน
ที่รัก หรือ สรรเสริญคนที่ไม่รักต่อหน้าผู้อื่น ไม่วิสาสะกับคนที่ไม่
คุ้นเคย ไม่ปฏิเสธการเชื่อเชิญที่เป็นธรรม ไม่แสดงตัวมากไป ไม่รับ
ของมากเกินไป ย่อมยินดีกับผู้ที่มีศรัทธา ด้วยการกล่าวอานิสงส์ของ
ศรัทธา....

จาริตศิลป์เป็นเรื่องละเอียดที่จะต้องพิจารณา โดยอาศัยสติ
สัมปชัญญะขณะนั้น เช่น ในเรื่องการคบคน ก็พึงคบอย่างหมดสิ้น
คือคบอย่างจริงใจ แต่ก็ต้องคบผู้ที่ควรคบตามสมควรแก่กาลเทศะ
ไม่ใช่คบมากเกินไป คบพรั่เพรื่อ หรือ บางครั้งเมื่อควรหักท้วง
ในฐานะที่ควรตักเตือนก็ต้องหักท้วงตักเตือน บางท่านมีความรักเพื่อน
เมื่อเพื่อนทำไม่ดี เผลอไปติทานต่อหน้าคนอื่น แต่ถ้าสติสัมปชัญญะ
เกิด รอไว้ก่อน มีโอกาสที่สมควรเมื่อไรจึงค่อยพูด ภายหลังจะเห็น
ได้ว่ากว่าจะหมดกิเลสจะต้องขัดเกลามาก

เนกขัมมบารมี

เนกขัมมบารมี คือ การสละความสุข การติดข้อง และกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ซึ่งสละได้โดยเพศคือเป็นบรรพชิต หรือ โดยการอบรมเจริญสติปัญญา ละกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ในขณะใด ขณะนั้นเป็นเนกขัมมบารมี การไม่ตรึงไปในกามในความ พยาบาท หรือในการเบียดเบียนบุคคลอื่น ขณะนั้นเป็นเนกขัมมบารมี

เมื่อกล่าวถึงเนกขัมมะ โดยมากมักจะคิดถึงเนกขัมมะ ในข้อเดียว คือการบรรพชาอุปสมบท แต่ตามความเป็นจริงแล้ว มีการตรึง คือวิตกต่างกันเป็นอกุศลวิตกและกุศลวิตก ถ้าเป็นอกุศลวิตก ก็ตรึงนึกถึงวัตถุกามต่างๆ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นปกติประจำวัน ชื่อว่า **กามวิตก** ซึ่งเป็นอกุศล ในวันหนึ่งๆ จะพ้นไปได้หรือที่จะไม่นึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วย ความต้องการยินดี เพลิดเพลิน หรือด้วยความติดข้อง

ธรรมที่ตรงกันข้ามกับกามวิตก คือ **เนกขัมมวิตก** การออกจาก กาม ไม่ใช่โดยการบรรพชาอุปสมบทประการเดียว แต่ในชีวิต ประจำวัน เคยคิดที่จะออกจากกามบ้างหรือไม่ ไม่ใช่ว่าจะต้อง ออกบวช แต่คิดจะลดลงบ้างใหม่ในการติดข้องในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอย่างมากๆ ยังไม่ต้องสละออกไป เพียงแต่ว่าลดลงบ้าง ได้ไหม พอเพียงบ้างแล้วหรือยัง ถ้าพอเพียงแล้ว มากมายเกินไปแล้ว นั่นคือเนกขัมมวิตก

แม้ยังไม่บรรพชาอุปสมบท แต่ในชีวิตประจำวันของท่าน ก็ควรจะได้พิจารณาว่าแต่ละครั้งที่ปรารถนาในรูปก็เป็นกิเลสครั้งหนึ่งในเสียงก็เป็นกิเลสครั้งหนึ่งในกลิ่นก็เป็นกิเลสครั้งหนึ่งในรสก็เป็นกิเลสครั้งหนึ่งในโผฏฐัพพะก็เป็นกิเลสครั้งหนึ่ง เป็นกิเลสทั้งนั้น ถ้าไม่รู้จักพอ ก็จะไปถึงเนกขัมมวิตกไม่ได้ ฉะนั้น ยังไม่ต้องถึงบรรพชาอุปสมบท เพียงแต่ในวันหนึ่งๆ ถ้ารู้สึกว่พอแล้ว เช่น เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายมากแล้ว ก็ไม่ต้องไปซื้อหาอีก ให้คิดถึง คำว่า “มากมายแล้ว พอแล้ว พอเสียที” นั่นก็จะเป็นเนกขัมมวิตกในชีวิตประจำวัน

บาร์มีก็คือ เริ่มคิดพิจารณาและสำรวจตัวเองว่า มีความสันโดษพอใจในสิ่งที่มีแล้ว ถ้าได้มาอีกและเป็นประโยชน์สำหรับบุคคลอื่นก็สามารถจะสละให้ได้ เมื่อเป็นอย่างนี้ก็จะเป็นบาร์มีที่จะทำให้เกิดเนกขัมมวิตกแทนกามวิตก

ฉะนั้น ผู้ที่จะดับกิเลสจะต้องอบรมบาร์มีในชีวิตประจำวัน

พระชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์แสดงให้เห็นถึงพุทธจริยา คือ ความประพฤติเป็นไปซึ่งอาจจะเห็นว่าเป็นชีวิตธรรมดา แต่ถ้าไม่พิจารณาแล้วจะไม่เห็นเลยว่าเป็นบาร์มีที่พระองค์ทรงบำเพ็ญ ดังเรื่องของพระโพธิสัตว์ สมัยที่เสวยพระชาติเป็นโสมณบัณฑิต

**โสมณนันทบัณฑิตจริยา ขุททกนิกาย จริยาปิฎก และ
อรรถกถา** มีข้อความว่า

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์จุติจากพรหมโลก บังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาลคนหนึ่ง มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในพรหมวัฒนธรรมมารดาบิดาได้ตั้งชื่อท่านว่าโสมณกุมาร เมื่อโสมณกุมารเดินได้ ก็มี

สัตว์อื่นจตุตจากพรหมโลก ถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดาพระโพธิสัตว์ บุตรนั้นได้ชื่อนันทกุมาร (นันทกุมารในชาตินั้นได้มาเป็นท่าน พระอานนทในชาติสุดท้าย)

มารดาบิดา เมื่อเห็นรูปสมบัติของบุตรทั้งสอง ก็ให้ศึกษา ศิลปะทุกอย่าง และอยากให้ท่านครองเรือน แต่ว่าพระโพธิสัตว์ ไม่ปรารถนาจะครองเรือน ปรารถนาที่จะบำรุงมารดาบิดาตลอดชีวิต เมื่อมารดาบิดาลิ้นชีวิตแล้วจะบวช มารดาบิดาของท่าน พยายาม ชักชวนให้พระโพธิสัตว์ทราบความประสงค์ที่จะให้ครองเรือน แต่พระ โพธิสัตว์ก็มีความตั้งใจมั่นคงที่จะบวช มารดาบิดาจึงมอบสมบัติให้ นันทกุมารแทน แต่นันทกุมารก็กล่าวว่า เมื่อโสณกุมารผู้เป็นพี่ชาย ไม่รับสมบัติ นันทกุมารก็ไม่รับสมบัติและจะบวชด้วย มารดาบิดา แปลงใจมากที่บุตรทั้งสองต้องการที่จะละสมบัติแล้วออกบวชในวัยหนุ่ม เมื่อเห็นความตั้งใจของบุตรทั้งสอง ดังนั้น ก็คิดว่าเมื่อบุตรซึ่งยังอยู่ใน วัยหนุ่มยังสามารถที่จะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตได้ มารดาบิดา ก็ขอบวชด้วย

ในครั้งนั้น ท่านเหล่านั้นสร้างอาศรมอยู่ในป่า และทั้งสอง พี่น้องได้บำรุงมารดาบิดา นันทบัณฑิตคิดว่า เราจะให้มารดาบิดา บริโภคผลไม้ที่เรานำมาเท่านั้น ท่านจึงนำผลไม้ที่เหลือจากวันก่อน และที่ค้นหาได้ในวันก่อนๆ มาให้มารดาบิดาบริโภคตั้งแต่เช้าตรู่ เมื่อมารดาบิดาบริโภคผลไม้เหล่านั้นแล้วก็บ้วนปาก รักษาอุโบสถ ส่วนโสณบัณฑิตไปไกลหน่อย นำผลไม้ที่สุกดีแล้ว มีรสอร่อย กลับไป ให้มารดาบิดาบริโภค

มารดาบิดากล่าวกับโสณบัณฑิตว่า เราบริโภคแล้ว และรักษา อุโบสถ ฉะนั้น จึงไม่ต้องการที่จะบริโภคผลไม้ของโสณบัณฑิต

แต่ว่าผลไม้ของนันทบัณฑิตที่เก็บไว้ก่อน เพราะอยากให้มารดา
บิดาบริโภคแต่เช้า บางทีก็เป็นผลไม้ที่เสีย

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ดำริว่า มารดาบิดาเป็นคนแบบบาง
(คือเป็นผู้ที่อยู่ในตระกูลสูง) ฉะนั้น ไม่ควรบริโภคผลไม้ที่ไม่ดี บาง
ครั้งก็เสีย บางครั้งก็ดิบ นั้นก็นำผลไม้ดิบบ้าง สุกไม่ดีบ้าง มาให้
มารดาบิดาบริโภค มารดาบิดาก็จะอยู่ได้ไม่นาน ท่านห้ามนันทะ
โดยกล่าวว่า ตั้งแต่นี้ไป เวลาที่นันทะนำผลไม้มาให้มารดาบิดา
ก็ขอให้รอท่านกลับมาก่อน เพื่อที่จะให้มารดาบิดาบริโภคร่วมกัน
(คือไม่ใช่บริโภคแต่เฉพาะผลไม้ของนันทะเท่านั้น)

เมื่อโสณบัณฑิตกล่าวอย่างนี้แล้ว นันทบัณฑิตหวังได้บุญ
จึงไม่ทำตาม เพราะหวังที่จะให้มารดาบิดาบริโภคแต่ผลไม้ที่ตนนำมา
เท่านั้น เมื่อพระโพธิสัตว์เห็นนันทบัณฑิตไม่ทำตาม จึงบอกให้
นันทบัณฑิตไปอยู่เสียที่อื่น ท่านจะเป็นผู้ที่บำรุงมารดาบิดาเอง

นันทบัณฑิตเมื่อถูกพี่ชายขับไล่ไม่ให้อยู่ในที่นั้น ก็ไหว้พระ
โพธิสัตว์แล้วได้บอกถามมารดาบิดา ท่านเจริญกุศลยังสมาบัติ ๘ และ
อภิญญาให้เกิดขึ้น แล้วคิดที่จะขอโทษพี่ชาย

นี่เป็นความรู้สึกของผู้สะสมบาร์มี คือ รู้ว่าสิ่งใดควร สิ่งใด
ไม่ควร

นันทบัณฑิตเห็นว่าการที่จะให้พี่ชายยกโทษให้ ควรเป็น
การยกโทษอย่างดียิ่ง ท่านคิดว่าจะทำอย่างไร จึงจะให้พี่ชาย
ยกโทษให้เป็นอย่างดี ท่านคิดจะนำท้าวสักกเทวราชมาจากสวรรค์
ชั้นดาวดึงส์เพื่อที่จะมาขอขมาพี่ชาย แต่เห็นว่าทำอย่างนั้นไม่ควร

เพราะเมื่อท่านทั้งสองยังอยู่ในโลกนี้ ก็ควรที่จะได้นำพระราชา
ผู้เป็นใหญ่ของเมืองพรหมวณะ ผู้มีพระนามว่ามโนชะ ซึ่งเป็นใหญ่
กว่าพระราชาทิ้งหลายมา เพื่อให้ทรงรับทราบการขอโทษ พี่ชาย
ของท่าน

เมื่อท่านคิดอย่างนั้นแล้ว จึงไปยังพระราชวังของพระเจ้า
มโนชะ แล้วทูลว่า จะยิดราชสมบัติทั่วชมพูทวีปมาถวาย แต่ว่า
ขอให้พระองค์เสด็จไปทรงเป็นเพื่อนในการไปขอโทษพี่ชายของท่าน
ในที่สุดท่านก็ได้กระทำอย่างนั้น และท่านได้ขอขมาพี่ชาย พระ
โพธิสัตว์ให้นันทบัณฑิตดูแลมารดา ส่วนท่านเองบำรุงบิดาจนตลอด
ชีวิต และพระโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมแก่พระราชาเหล่านั้น ด้วยพุทธ
ลีลาว่า

ความยินดี ความบันเทิง อันผู้รู้พึงได้เพราะบำรุงบำเรอมารดา
ให้ท่านหัวเราะแจ่มใสอยู่ทุกเมื่อ

ความยินดี ความบันเทิง อันผู้รู้พึงได้เพราะบำรุงบำเรอบิดา
ให้ท่านหัวเราะแจ่มใสอยู่ทุกเมื่อ

การสงเคราะห์เหล่านี้แลในโลกตามสมควรในธรรมนั้นๆ คือ
การให้ การเจรจาถ้อยคำอ่อนหวาน การประพฤतिเป็นประโยชน์
การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย คุจลิมรทที่เล่นไปฉะนั้น การ
สงเคราะห์เหล่านี้ไม่พึงมี มารดาอย่าได้การนับถือหรือการบูชา
เพราะเหตุแห่งบุตร หรือบิดาอย่าได้การนับถือหรือการบูชา เพราะ
เหตุแห่งบุตร เพราะบัณฑิตทั้งหลายพึงเล็งโดยชอบถึงการสงเคราะห์
เหล่านี้ ฉะนั้น จึงถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ และได้ความสรรเสริญ

ถ้าไม่สงเคราะห์กันอย่างนี้ ก็จะไม่เป็นการบูชามารดาบิดา
มารดาบิดาท่านกล่าวว่า เป็นพรหม เป็นบุรพจารย์ และ เป็น
ผู้ควรบูชาของบุตรทั้งหลาย เป็นผู้อนุเคราะห์สัตว์

เพราะฉะนั้นแล บัณฑิตพึงนอบน้อม พึงสักการะมารดาบิดา
เหล่านั้น ด้วยข้าว ด้วยน้ำ ด้วยผ้า ด้วยที่นอน ด้วยเครื่องนุ่งห่ม
ด้วยน้ำอาบและด้วยการล้างเท้า

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ ด้วยการ
บำรุงบำเรอในมารดาบิดาทั้งหลาย บุคคลนั้นละจากโลกนี้ไปแล้วย่อม
บันเทิงในสวรรค์

เนกขัมมบารมีเป็นบารมียอดเยี่ยมอย่างยิ่งบารมีหนึ่งของ
โสดมบัณฑิต แม้ถึงอย่างนั้นก็พึงกล่าวถึงบารมีที่เหลือโดยนัยดังกล่าว
แล้วในหนหลัง อนึ่ง พึงประกาศคุณานุภาพของพระมหาสัตว์ มีอาทิ
อย่างนี้ คือ ความเป็นผู้ไม่คำนึงในกามทั้งหลายโดยสิ้นเชิง ความเป็น
ผู้มีความเคารพยำเกรงอย่างแรงกล้าในมารดาบิดาทั้งหลาย ความไม่
อึดด้วยการบำรุงมารดาบิดา แม้เมื่อมีการบำรุงมารดาบิดา เหล่านั้น
อยู่ ก็ยังกาลเวลาทั้งหมดให้น้อมไปด้วยสมาบัติวิหารธรรม ด้วย
ประการฉะนี้

นี่เป็นชีวิตประจำวันที่ต้องมี **วิริยบารมี** ด้วย คือในการที่จะไป
แสวงหาผลไม้อื่นๆ มาบำรุงมารดาบิดาก็ต้องมีความอดทน มีความเพียร
ฉะนั้น หากท่านจะพิจารณาบารมี ๑๐ ของตนเอง ก็ดูจากความ
ประพฤติของตนเองในปัจจุบันชาติ ซึ่งสืบต่อมาจากชาติก่อนๆ โดย
ไม่มีระหว่างกันเลย ไม่ว่าจะเกิดเป็นอะไร ที่ใด ชาติใดก็ตาม

เนกขัมมบารมี คือ การบรรเทา การละ การปราบความพอใจ ในกาม หรือการออกจากกามนั่นเอง เพียงรู้ตัวว่าเป็นผู้ติดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ในชาตินี้แล้วค่อยๆ คลายไป นั่นก็เป็นการเจริญเนกขัมมบารมี ถึงแม้ว่าจะสละเพศคฤหัสถ์เป็นบรรพชิตแล้ว แต่ถ้ายังมีความติดความพอใจในกามคุณ ๕ เหมือนคฤหัสถ์ก็จะไม่ต่างกันเลยระหว่างบรรพชิตและคฤหัสถ์ ฉะนั้น เนกขัมมบารมี ไม่ได้หมายความว่าสละเพศคฤหัสถ์สู่เพศบรรพชิต แต่ต้องหมายความว่า การเพียรที่จะละคลายความติดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งทุกคนยังมี トラบไตที่ยังไม่บรรลุคุณธรรมเป็นพระอนาคามีบุคคล จึงต้องรู้จักตนเองตามความเป็นจริงว่ามีความมั่นคง มีความจริงใจ มีความไม่หวั่นไหวที่จะละคลายการติดในกามคุณ ๕ ลงบ้างหรือไม่ เช่น การติดในรูป ในสี่สังวรณะที่ปรากฏ เป็นต้นว่าจิตรกรรมภาพเขียนต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าดู น่าพอใจ ส่วนใหญ่เมื่อเห็นสิ่งที่น่าพอใจย่อมมีความยินดี คือ โลภะ ความติดข้อง ความพอใจเกิดขึ้น ถ้ารู้สึกตัวว่า ขณะนั้นเป็นสภาพธรรมที่มีจริงๆ แต่ ละคลายได้โดยไม่แสวงหาและไม่สะสม คือ มีก็ดู ไม่มีก็ไม่ดู แต่ไม่แสวงหา จึงจะเป็นเนกขัมมะ

ถ้าปกติเป็นผู้บริโภคอาหารอร่อยๆ และบริโภคมาก นอกจากจะเป็นโทษกับร่างกายแล้ว จิตใจที่มีความติด ความพอใจในรสอาหาร ทำให้บริโภคแม้ไม่หิว ฉะนั้น ถ้าจะเป็นผู้ละคลายความพอใจ คือ เนกขัมมะในรส ออกจากการติดรส คือ บริโภคพออิ่มจริงๆ และถ้าเป็นไปได้ก็ไม่ชิมด้วย บางคนไม่หิว แต่อาหารอร่อย ไม่อยากจะรับประทานมาก เพราะรับประทานแล้วไม่ค่อยสบาย แต่ก็ชิมอาหารเพียงคำเดียว แสดงให้เห็นว่า นั่นไม่ใช่เนกขัมมะ ถ้าจะเป็นเนกขัมมะ

จริงๆ ต้องเริ่มฝึกหัดตนใหม่ด้วยความอดทน ต้องอาศัยขันติบารมี เพื่อจะได้รู้วาอาหารที่เพียงอิมเท่านั้นและเพียงพอแล้วมีประโยชน์

จะเห็นได้ว่า กว่าจะพ้นจากความติดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้นยากมาก เพราะเพียงแต่จะฝึกหัดเพื่อละคลายก็ยังยาก จึงควรบำรุงกำลังของจิตใจให้เข้มแข็ง จนกระทั่งบารมีทั้งหลายจะเกื้อกูลให้สติปัญญานระลึกลักษณะของสภาพธรรมเป็นปกติเพิ่มขึ้นได้

ถ้าเป็นผู้ที่มีความอดทน บางครั้งกระทบสัมผัสกับความร้อน ความหนาวก็ทนได้ ไม่ต้องชวนขยายว่าเวลาร้อนจะต้องอาบน้ำเย็น หรือเวลาเย็นจะต้องอาบน้ำอุ่น บางท่านอาจมีความจำเป็นเกี่ยวกับร่างกาย แต่ถ้าไม่ใช่เรื่องของร่างกาย หากเป็นเรื่องของความติด ความพอใจ ถ้าได้อาบน้ำอุ่นรู้สึกสบาย แม้ร่างกายจะแข็งแรงอยู่แล้ว แต่ก็ยังอยากสบายที่จะได้กระทบกับน้ำอุ่น หรือบางโอกาส บางกาล ก็สบายที่จะได้กระทบกับน้ำเย็น ถ้าเป็นผู้ที่เข้าใจในเรื่องเนกขัมมบารมี ก็จะเป็นผู้ที่อดทนขึ้น ไม่ว่าจะหนาวจะร้อนอย่างไร ย่อมสามารถทนได้ และในขณะที่ทนได้นั้นก็มีขันติบารมีและวิริยบารมีด้วย

การออกจากความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้น ไม่ใช่ว่าจะสั่งได้ บอกให้ทำได้ หรืออยากจะทำได้ แต่ต้องเป็นปัญญา ที่เข้าใจในเรื่องของเนกขัมมะจริงๆ

ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ชตุกัณณิมาณวกปัญหานิทเทส
ข้อ ๔๐๑ มีข้อความว่า

คำว่า “ซึ่งเนกขัมมะ” ความว่า เห็น คือ เห็นแจ้ง เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ้งแล้วซึ่งความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความ

ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความสำเร็จบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพานโดยความเกษม คือ โดยเป็นที่ต้านทาน โดยเป็นที่ซ่อนเร้น โดยเป็นสรวง โดยเป็นที่พึง โดยไม่มีภัย โดยความไม่เคลื่อนไหว โดยความไม่ตาย โดยเป็นธรรมออกจากค้นหาเครื่องร้อยรัด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นแล้วซึ่งเนกขัมมะ โดยความเกษม

การที่จะเห็นว่าเนกขัมมะเป็นความเกษมนั้น ไม่ง่ายเลย จะต้องเข้าใจจริงๆ ว่าต้องเป็นปัญญาที่เห็นประโยชน์ แล้วเทียบเคียงพิจารณา และยังจะต้องประพจน์ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติสมควร ปฏิบัติไม่เป็นข้าศึกกับการปฏิบัติชอบในธรรม ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ คือต้องเห็นประโยชน์ และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม โดยการทำบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความสำเร็จบริบูรณ์ในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔

ฉะนั้น เนกขัมมะที่จะออกจากกามได้จริงๆ นั้น ต้องมี สติสัมปชัญญะ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพานโดยความเกษม คือต้องเห็นโทษเห็นภัยจริงๆ ต้องเป็นผู้ที่มั่นคงในการอบรมเจริญปัญญา เพื่อละความยินดี

พอใจในกามได้เป็นสมุจเฉท ซึ่งเริ่มจากการฟังและการพิจารณา ให้เห็นประโยชน์ก่อน เห็นว่าเนกขัมมะเป็นความเกษม ไม่ใช่เป็นตัวตนที่จะพอใจ แต่ต้องเห็นว่า ถ้าไม่ติดในรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐัพพะได้ จะมีความสงบอย่างยิ่ง

การบำเพ็ญบารมีทุกบารมีต้องเป็นไปกับปัญญา จึงจะเป็นบารมี ถ้ายังไม่เห็นโทษของอกุศลจริงๆ หรือยังไม่พิจารณาเห็นประโยชน์ของบารมี บารมีทั้งหลายก็ย่อมเจริญไม่ได้ เพราะปัญญายังมีกำลังอ่อนมาก จึงไม่เห็นประโยชน์ของการเจริญบารมี

ผู้ที่หวังจะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ย่อมไม่เจริญเฉพาะปัญญาอย่างเดียว แต่ต้องเจริญบารมีอื่นด้วย เพราะทุกบารมีเกื้อกูลอุปการะแก่การรู้แจ้งอริยสัจธรรม บางท่านอาจสงสัยว่าทำไมจึงต้องอบรมบารมีในการเจริญสติปัฏฐานแต่ละวัน เหตุผลก็คือ เพราะสติปัฏฐานไม่ได้เกิดตลอดเวลา

การอบรมเจริญมรรคมีองค์ ๘ นั้น คือ สติจะเกิดระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ แล้วปัญญาจะค่อยๆ พิจารณาสังเกต จนกว่าจะรู้ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน รู้ว่านามธรรมเป็นสภาพรู้ รูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ แต่เมื่อสติปัฏฐานยังไม่มีปัจจัยที่จะเกิดได้ติดต่อกัน การฟังพระธรรมก็ดี การเข้าใจหนทางอบรมเจริญสติปัฏฐานเท่าที่ได้สะสมมาแล้วก็ดี ย่อมจะเป็นปัจจัยให้สติขั้นอื่นซึ่งไม่ใช่สติปัฏฐานเกิด สติขั้นอื่นนั้นก็ได้แก่บารมีทั้งหลายนั่นเอง

ฉะนั้น บารมีทุกบารมีจะขาดสติไม่ได้ และสตินั้นๆ ก็เกิดจากการเป็นผู้มีปกติอบรมเจริญสติปัฏฐาน แต่เมื่อสติปัฏฐานไม่มีปัจจัยที่จะเกิดได้ตลอดเวลา ในขณะที่อกุศลจิตเกิด สติปัฏฐานที่สะสมมาแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยให้สติขั้นอื่นเกิดระลึกได้ ฉะนั้นในวันหนึ่งๆ แม้สติปัฏฐานจะเกิดน้อย ก็ควรพิจารณาว่า แล้วกุศลอื่นๆ

เกิดน้อยด้วยหรือไม่ ถ้าน้อยทั้งหมดก็แสดงว่าต้องอบรมเจริญสติปัฏฐานพร้อมทั้งบารมีทั้งหลายเป็นจิรกาลภาวนา คือ จะต้องอาศัยกาลเวลาต่อไปอีกนานจึงจะรู้ว่า สติปัฏฐานที่ค่อยๆ เจริญขึ้น และบารมีอื่นๆ ก็เกิดขึ้นเป็นไป แม้ว่าไม่ใช่ขั้นสติปัฏฐาน

การจะบรรลุถึงการรู้แจ้งอริยสัจธรรมจะต้องมีการอบรมเจริญบารมีไม่ใช่แต่เฉพาะทานและศีลเท่านั้น แต่รวมถึงเนกขัมมะ การออกจากกาม ออกจากความติดในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ และจะต้องอาศัยวิริยบารมี ขันติบารมีด้วย คือต้องเป็นผู้ที่อดทนไม่หวั่นไหวในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ทั้งที่น่าปรารถนา และที่ไม่น่าปรารถนา

พระชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระองค์ทรงพิจารณาเห็นอกุศลตามความเป็นจริงว่ามีมาก และการพากเพียรที่จะออกจากความติดข้องในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ นั้นยากเพียงไร พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาขณะจิตที่พยายามออกจากความติดข้องในกาม ซึ่งมีข้อความที่แสดงในอรรถกถา นี้ คือ

อรรถกถา สัตตกนิบาตชาดก อรรถกถาสุสิมชาดกที่ ๒
มีข้อความว่า

บุรุษผู้ป่วยไม่สามารถพลิกตัวได้ด้วยกำลังของตนเอง ผู้พยาบาลต้องผูกเชือกสำหรับเหนี่ยวไว้โดยบอกว่า จงเหนี่ยวเชือกนี้พลิกตัวเมื่อเขาเหนี่ยวเชือกนั้นพลิกตัว ก็คงมีความสุขกาย และความสุขใจเพียงเล็กน้อยฉนใด เมื่อสัตว์ทั้งหลายผู้เร่าร้อนเพราะกิเลส ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ไม่สามารถจะพลิกใจได้ด้วยสามารถแห่งความสุขอันเกิดแต่วิเวก...

ถ้าไม่มีความติดข้องในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะแล้ว จะสงบจริงๆ เป็นความสุขที่เกิดแต่วิเวก สงัดจากความติดข้องใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แต่ทำอย่างไรจึงจะเปลี่ยนจากความ ติดข้องไปสู่การละความติดข้องได้ ต้องอาศัยการสะสมกุศลเป็นบารมี จนกว่าจะละได้จริงๆ

ความคิดเกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ในพระชาติอันเป็นอดีต เมื่อ พระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ เป็นบุตรของปุโรหิต ท่านมีนามว่าสุสีมกุมาร ส่วนพระโอรสของ พระเจ้าพาราณสีทรงพระนามว่าพรหมทัตกุมาร กุมารทั้งสองเติบโต มาด้วยกัน และเรียนศิลปะทุกอย่างที่เมืองตักสิลา เมื่อสำเร็จกลับมา แล้ว พรหมทัตกุมารทรงเป็นพระอุปราช และเมื่อสิ้นรัชกาลของ พระบิดาแล้วได้ครองราชสมบัติ ทรงตั้งสุสีมกุมารเป็นปุโรหิต

วันหนึ่ง พระราชาประทับนั่งบนคอช้างต้น แล้วให้พระโพธิสัตว์ นั่งบนหลังช้างข้างหลัง ทรงทำประทักษิณพระนคร สมเด็จพระราช ชนนีประทับยืนที่ช่องพระแกล ด้วยคำริว่าเราจักมองดูลูก ทรงเห็น ปุโรหิตนั่งอยู่เบื้องหลังพระราชา ก็ทรงมีพระทัยปฏิพัทธ์ จึงเสด็จเข้า ห้องบรรทม ไม่ยอมเสวย พระราชาทรงทราบ จึงเสด็จไปตรัสถาม แต่พระราชชนนีไม่ตรัสบอก เพราะทรงละอาย พระราชารับสั่งให้ พระมเหสีไปทูลถาม พระราชชนนีจึงตรัสบอก พระราชาทรงทราบแล้ว ให้ปุโรหิตรับเป็นพระราชา และทรงตั้งพระราชชนนีให้เป็นมเหสี ส่วน พระองค์ทรงเป็นอุปราช

ในกาลต่อมา พระโพธิสัตว์ทรงระอาพระทัยในการครองเรือน แม้พระมเหสีจะทูลประการใด และได้ทำอุบายต่างๆ ที่จะให้พระองค์

เสวยราชสมบัติ แต่พระโพธิสัตว์ก็ทรงแสดงธรรม ชี้ให้เห็นคุณและโทษในกามทั้งหลาย และทรงมอบราชสมบัติคืนให้แก่พระอุปราชา แล้วบวชเป็นฤๅษี ยังมานและอภิญญาให้เกิดขึ้น ได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก

พระอัครมเหสีในชาตินั้น ได้แก่มารดาพระราหุลในบัดนี้ พระราชาผู้เป็นพระสหายได้แก่ท่านพระอานนท์ พระเจ้าสุสีมะ ได้แก่เราตถาคต

ข้อความตอนท้ายของชาดกนี้ พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงอดีตอนันตชาติ ซึ่งไม่มีใครสามารถที่จะรู้ได้ว่า กำลังของโลภะแต่ละชาติจะเกิดขึ้นในลักษณะใด

การออกจากกามเป็นเรื่องที่แสนยาก การสละเพศคุณหัสถ์ ออกสู่เพศบรรพชิตก็ยิ่งยาก เพราะต้องเป็นผู้ที่มุ่งตรงต่อพระวินัยบัญญัติจึงสามารถจะเป็นบรรพชิตได้ แม้กระนั้น การที่จะออกจากกาม ความติดข้อง ยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะจริงๆ นั้น ต้องเป็นการออกด้วยการอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ว่าจะเป็นโลภะ โทสะ เห็น ได้ยิน ความริษยา ความมานะ ความสำคัญตน ทุกอย่างล้วนเป็นสภาพธรรม เป็นจิตบ้าง เป็นเจตสิกบ้าง เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เกิดขึ้นชั่วขณะหนึ่ง แต่ความเป็นจริงที่ลึกซึ้งกว่านั้น คือปัญญาจะต้องสามารถประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมซึ่งไม่ใช่ตัวตนจริงๆ

ปัญญาบารมี

ผู้ศึกษาธรรมย่อมทราบว่า ถึงแม้จะมีลาภ ยศ สรรเสริญ และสุข แต่ถ้าปราศจากปัญญาที่รู้เหตุผลตามความเป็นจริงแล้ว ก็ย่อมเป็นทุกข์ ฉะนั้น ถ้าผู้ใดเห็นคุณค่าของปัญญาจริงๆ ย่อมไม่ปรารถนา รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เมื่อเจริญกุศล แต่ปรารถนา จะอบรมเจริญปัญญาจนให้ถึงความสมบูรณ์ที่สามารถจะดับกิเลสได้ เป็นสมุจเฉท ฉะนั้น ถ้าอธิษฐานเพื่อให้ได้สิ่งที่ปรารถนาก็ควรเป็น ความปรารถนาที่จะเพิ่มพูนปัญญาให้สมบูรณ์ ให้ถึงความคมกล้า จนสามารถดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท

ปัญญา เป็นธรรมที่สำคัญที่สุดในการเจริญสติปัฏฐาน ไม่ว่าใครก็ตามแม้จะมีคุณความดีเพียงไร ก็ไม่สามารถที่จะดับกิเลส ได้เป็นสมุจเฉท ถ้าปัญญาไม่เจริญขึ้น ไม่คมกล้า ไม่รู้แจ้งในสภาพ ธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ฉะนั้น จึงควรเห็น คุณของการอบรมเจริญปัญญาให้ยิ่งขึ้น ผู้อบรมเจริญสติปัฏฐาน ย่อมไม่เว้นการเจริญกุศลที่สามารถจะกระทำได้ ซึ่งจะเป็นบารมี ที่จะทำให้ปัญญาเจริญขึ้นจนถึงกาลที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ยุธัญชยจริยาที่ ๑ แสดง การเริ่มต้นของปัญญา ในพระชาติที่พระโพธิสัตว์ทรงเป็น ยุธัญชย กุมาร มีข้อความว่า

ในพระชาติที่ทรงเป็นยุธัญชยกุมารนั้น ทรงเป็นพระโอรส

องค์ใหญ่ของพระเจ้าสุทนต์มหาราชน ในรามนคร และทรงดำรงตำแหน่ง
พระอุปราช ทรงบำเพ็ญมหาทานทุกวัน วันหนึ่งเมื่อเสด็จประพาส
พระราชอุทยานแต่เช้าตรู่ ทอดพระเนตรเห็นหยาดน้ำค้างที่ค้างอยู่
บนยอดไม้ ยอดหญ้า ปลายกิ่ง และใบเมฆมน เป็นต้น มีลักษณะ
เหมือนข่ายแก้วมุกดา พระองค์ทรงเพลิดเพลินอยู่ในพระราชอุทยาน
ตอนกลางวัน และเสด็จกลับในตอนเย็น ไม่ทรงเห็นหยาดน้ำค้าง
เหล่านั้น จึงตรัสถามสารเถิดว่า หยาดน้ำค้างเหล่านั้นหายไปไหนหมด
ครั้นทรงสดับว่า เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น หยาดน้ำค้างทั้งหมดก็สลาย
ละลายไป ทรงดำริว่า หยาดน้ำค้างเหล่านี้เกิดขึ้นแล้วสลายไปฉับใด
แม้สังขาร คือ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉับนั้น เช่นกับ หยาดน้ำค้างที่
ยอดหญ้า ทรงสดพระทัย พระโพธิสัตว์ทำความไม่เที่ยงของหยาด
น้ำค้างนั่นเองให้เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า เป็นปุเรจาริก แล้วทรง
มนสิการถึงความที่สังขารทั้งปวงมีเวลานิดน้อย ตั้งอยู่ไม่นาน ทรง
พอกพูนความสังเวชอันเกิดขึ้นครั้งเดียวนั้นให้เกิดขึ้นบ่อยๆ พระองค์
ทูลขออนุญาตพระราชมารดาและพระราชบิดาบรรพชา

เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงปัญญาที่ต่างกัน ทุกคนก็เห็นหยาดน้ำค้าง
บนยอดหญ้า แต่จะมีใครที่ถึงกับสลัดใจเมื่อเปรียบเทียบกับชีวิต

เมื่อความเห็นถูกหรือความสลัดใจเกิดขึ้นแล้ว และระลึกถึง
เหตุที่ทำให้สลัดใจนั้นบ่อยๆ เช่น ระลึกถึงความตาย หรือความไม่เที่ยง
ก็จะทำให้บารมีทั้งหลายเจริญขึ้น

อรรถกถาได้แสดงถึงการเริ่มต้นของปัญญาในพระชาตินั้นว่า

การบริจาคมหาทานเมื่อก่อนบวช และการสละราชสมบัติ
เป็นต้นของพระมหาสัตว์นั้น เป็นทานบารมี

การสำรวมกาย วาจา เป็นศีลบารมี

การบรรพชาและการบรรลุมาน เป็นเนกขัมมบารมี

ในพระชาตินั้น ปัญญาเริ่มต้นด้วยการมนสิการโดยความเป็นของไม่เที่ยงจนบรรลุปัญญาเป็นที่สุด และปัญญากำหนดธรรมเป็นอุปการะและไม่เป็นอุปการะแห่งทาน เป็นต้น เป็นปัญญาบารมี

ความเพียรยังประโยชน์ให้สำเร็จในที่ทั้งปวง เป็นวิริยบารมี

ญาณขันติและอิริยาสนขันติ เป็นขันติบารมี

การไม่พุดผิดจากคำปฏิญญา ชื่อว่าสังจบบารมี

การตั้งใจสมาทานอันไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง ชื่อว่า อธิษฐานบารมี

เพราะจิตคิดแต่ประโยชน์ในสรรพสัตว์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งเมตตาพรหมวิหาร ชื่อว่าเมตตาบารมี

ด้วยความวางเฉยในความผิดปกติที่สัตว์และสังขารทำแล้ว และด้วยอุเบกขาพรหมวิหาร ชื่อว่าอุเบกขาบารมี

เป็นอันได้บารมี ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

การบำเพ็ญบารมีโดยตรงต้องเป็นปัญญาบารมี เพราะการบำเพ็ญบารมี จุดมุ่งหมายก็คือ เพื่อบริจาคบารมีที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม แต่เพราะเหตุว่า อริยสัจธรรมไม่ใช่สิ่งที่จะได้โดยเร็ว จึงต้องอาศัยบารมีอื่นๆ ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ในชาตินี้ว่า ผู้ใดได้บำเพ็ญบารมีมาแล้ว และผู้ใดยังไม่ได้บำเพ็ญบารมี ผู้ที่ไม่ได้อบรมเจริญบารมีมาย่อมไม่เห็นคุณค่าของการอบรมเจริญปัญญา จึงเป็นผู้ที่ไม่ยอมฟังพระสัทธรรม ผู้ใคร่ที่จะฟังพระสัทธรรม คือ ผู้ที่ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้ว แต่ผู้ที่ยังไม่สนใจ ไม่เห็นประโยชน์ แม้ว่ามี

พระสัทธรรมแต่ไม่ฟัง นั่นคือผู้ที่ยังไม่ได้บำเพ็ญบารมี

ผู้ที่บำเพ็ญปัญญาบารมีมาบ้างแล้ว ไม่ว่าจะเกิด ณ สถานที่ใด หรือเกิดในตระกูลมิจฉาภิภูมิจักตาม ย่อมเป็นผู้ที่ใครจะเข้าใจใครที่จะ รู้ความจริงของสภาพธรรม

ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ปิงคิยมาณวกปัญหานิทเทส ข้อ ๕๑๑ มีข้อความกล่าวถึงท่านปิงคิยพราหมณ์ผู้มีอายุ ๑๒๐ ปี ได้ทูล พระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่สะดวก ข้าพระองค์ค่อยๆ เป็นคนหลงไปเสีย ในระหว่างเลย ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นที่ละชาติและชรา ณ ที่นี้เถิด”

ข้อ ๕๑๗ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบท่านปิงคิยพราหมณ์ว่า “ชนทั้งหลายผู้มัวเมา ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย เพราะเห็น ชนทั้งหลายลำบากอยู่ในเพราะรูปทั้งหลาย ดูกร ปิงคิยะ เพราะเหตุนั้น ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสีย เพื่อความไม่เกิดต่อไป”

ผู้มีปัญญาในครั้งนั้นไม่ได้ขออย่างอื่น แต่ขอฟังพระสัทธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ละชาติและชรา แม้อายุถึง ๑๒๐ ปี แต่ก็ปรารถนาจะฟัง พระสัทธรรม เพราะสะสมมามากในการเห็นประโยชน์ของการฟัง พระธรรม

ผู้ที่อบรมเจริญปัญญามาแล้ว ย่อมรู้ว่าทุกข์ทั้งหมดเกิดเพราะ รูป ฉะนั้น การที่จะดับทุกข์ได้ก็คือ ควรที่จะละความยินดีพอใจในรูป ทุกข์ในชีวิตของทุกคนเนื่องมาจากรูปทั้งหมด เพราะมีความติด

มีความยินดี มีความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐัพพะนั้นเอง
จึงเป็นทุกข์

ข้อ ๕๑๘ คำว่า “รูปเปสุ” ความว่า มหาภูตรูป ๔ และรูป
อันอาศัยมหาภูตรูป ๔ สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อน ลำบาก ถูกเขา
เบียดเบียน ถูกเขาฆ่าเพราะเหตุแห่งรูป เพราะปัจจัยแห่งรูป เพราะ
การณแห่งรูป เมื่อรูปมีอยู่ พระราชาทั้งหลายย่อมให้ทำกรรมกรณ
หลายอย่าง (ลงโทษหลายอย่าง) คือ ให้เขียนด้วยแสบ้าง ให้เขียน
ด้วยหว่ายบ้าง ให้ตอกคบบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือ
และเท้าบ้าง ให้ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหู และจมูกบ้าง
ทำให้มีหม้อข้าวเดือดบนศิระษะบ้าง ให้ถลกหนังศิระษะโล้นมีสีขาวดั่ง
สังข์บ้าง ทำให้มีหน้าเหมือนหน้าราหูบ้าง ทำให้ถูกเผาทั้งตัวบ้าง
ทำให้มีไฟลุกที่มือบ้าง ให้ถลกหนังแล้วผูกเชือกผูกไปบ้าง ให้ถลกหนัง
แล้วให้นุ่งเหมือนนุ่งผ้าคากรองบ้าง ทำให้มีห้วงเหล็กที่คอกและเข้า
แล้วใส่หาลาเหล็กตรึงไว้บ้าง ให้เอาเบ็ดเกี่ยวติดที่เนื้อปากบ้าง ให้ถาก
ด้วยพร้าให้ตกไปเท่ากหาปณะบ้าง ให้มีตัวถูกถากแล้วทาดด้วยน้ำ
แสบบ้าง ให้นอนตะแคงแล้วตอกหาลาเหล็กไว้ในช่องหูบ้าง ให้ถลก
หนังแล้วทุบกระดูกฟันไว้ เหมือนตั่งใบไม้บ้าง รดตัวด้วยน้ำมันอัน
ร้อนบ้าง ให้สุนัขกัดกินเนื้อที่ตัวบ้าง เอาหาลาเลียบเป็นไว้บ้าง และ
เอาดาบตัดศิระษะ สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อน ลำบาก ถูกเขา
เบียดเบียน ถูกเขาฆ่า เพราะเหตุปัจจัย การณแห่งรูปอย่างนี้ เพราะ
พบเห็น พิจารณา เทียบเคียง ให้เจริญ ทำให้กระจำงซึ่งชนทั้งหลาย
ผู้เดือดร้อน ลำบากอยู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เพราะเห็น
ชนทั้งหลายลำบากอยู่ในเพราะรูปทั้งหลาย

ถ้าไม่มีรูปก็ไม่ต้องถูกตี ถูกเขี่ยน แต่เมื่อมีรูป ผลของการถูกลงโทษก็คือ ถูกตี ถูกเขี่ยน เป็นต้น

เมื่อจากโลกนี้ไป ไม่ทราบว่าจะไปอยู่โลกไหน และการที่จะถูกลงโทษลงทัณฑ์อย่างนี้ก็ย่อมมีได้ ตราบใดที่ยังมีรูป ไม่มีใครรู้ว่าจะมีอะไรเกิดกับรูปนี้บ้าง แต่ถ้ามีเหตุให้ได้รับทุกข์ทรมานต่างๆ ซึ่งเป็นผลของอกุศลกรรม รูปก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เป็นการณะที่จะทำให้ได้รับทุกข์เวทนาต่างๆ เหล่านั้น ข้อความต่อไปมีว่า

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อจักขุเสื่อม เสีย เสื่อมไปรอบ เป็นไปต่างๆ ปราศไป อันตรธานไป คนทั้งหลายก็เดือดร้อน ฯลฯ เมื่อหู จมูก ลิ้น กาย ฯลฯ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย เมล็ดขบิหาร เสื่อม เสีย เสื่อมไปรอบ เป็นไปต่างๆ ปราศไป อันตรธานไป คนทั้งหลายก็เดือดร้อน ฯลฯ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย

ท่านพระปิงคิยะได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมจบ

แม้ว่าท่านจะเป็นผู้ที่สะสมบารมีมาแล้วในเรื่องการฟังพระธรรม ก็ยังต้องมีวิริยบารมี ขันติบารมีด้วย เพราะการที่ปัญญาจะค่อยๆ เจริญขึ้นนั้นไม่ง่ายเลย การฟังก็ต้องอาศัยสัจจบารมีและอธิษฐานบารมี ไม่ว่าเหตุการณ์จะเป็นอย่างไร ก็ไม่หวั่นไหวที่จะฟัง

ธรรมดาคนให้ทานกันมาก ผู้ให้ย่อมเป็นผู้ที่รู้ว่าให้เพื่ออะไร ถ้าไม่เข้าใจเรื่องการรู้แจ้งอริยสัจธรรม การอบรมเจริญปัญญา ผู้นั้น

ก็เพียงแต่ให้ หรือว่าอาจจะเป็นผู้หวังผลจากการให้ แต่ถ้าผู้ให้เป็นผู้ที่รู้เรื่องสภาพธรรม รู้ว่าไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน รู้ว่าชีวิตในวันหนึ่งๆ มีปัญหามาก และเมื่อเกิดมาแล้วย่อมมีปัญหาทุกชาติไป ถ้าเข้าใจอย่างนี้จริงๆ เช่นนี้แล้ว จะเห็นได้ว่า เมื่อไรจบคือดับหมดสิ้น ก็ไม่ต้องมีทุกข์ ไม่ต้องมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสและปัญหาต่างๆ และการที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม จะต้องอบรมเจริญกุศล เพื่อดับกิเลสทั้งหมดเป็นสมุจเฉท เมื่อเป็นพระโสดาบันแล้ว ก็จะเป็นพระอรหันต์ภายในไม่เกิน ๗ ชาติ

ถ้าเป็นผู้ที่มีสติปัญญาอย่างละเอียด ย่อมเห็นว่าในวันหนึ่งๆ มีกิเลสมาก เป็นกิเลสนานาชนิดทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ตลอดตั้งแต่เข้ามาจนถึงขณะนี้ แล้วจะดับได้หมด ไม่มีกิเลสเหลืออีกเลย ย่อมเป็นสิ่งที่แสนยาก ฉะนั้น จึงต้องอบรมเจริญกุศลทุกประการ เป็นบารมีที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท

ดังนั้น การที่จะรู้ว่าเป็นบารมีหรือไม่ จึงเป็นเรื่องเฉพาะตัว ถ้าผู้นั้นไม่มีปัญญา ไม่รู้เรื่องการดับกิเลส กุศลของบุคคลนั้น ย่อมไม่เป็นบารมี สำหรับผู้ที่ฟังพระธรรมแล้ว และเห็นกิเลสแล้ว ก็ยังแล้วแต่ปัญญามีกำลังพอหรือไม่ เพราะบางคนที่ยังฟังใหม่ๆ บอกว่ายังไม่ต้องการถึงนิพพาน ยังไม่ต้องการเหลือการเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ ยิ่งอยากเกิดอีกมากกว่า ๗ ชาติ แสดงให้เห็นว่า ปัญญาขั้นการฟังเป็นปัญญาที่มีกำลังอ่อน ฉะนั้น จึงต้องเป็นไปตามระดับขั้นของปัญญา เพราะถ้าปัญญายังไม่ถึงขั้นที่เห็นประโยชน์ของการบำเพ็ญบารมีจริงๆ บารมีทั้งหลายก็เจริญไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นทานบารมี

หรือศีลบารมี เนกขัมมบารมี หรือ บารมีอื่นๆ และมีข้อควรพิจารณาว่า กิเลสและทุกข์ทั้งหมดที่เกิดมาในชาตินี้อยู่ที่อัตภาพ คือ นามธรรม รูปธรรม ที่ยึดถือว่าเป็นเรา หรือว่าเป็นตัวตนนั่นเอง เพราะฉะนั้น การที่จะดับทุกข์จริงๆ ก็คือ นามธรรมและรูปธรรมต้องไม่เกิดอีก

ขุททกนิกาย มหานิทเทส อรรถกถาสุตตนิทเทสที่ ๑๕
ข้อ ๘๒๖ มีข้อความว่า

คำว่า “**นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน**” ความว่า นรชนบางคนในโลกนี้ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถกรรม เข้าไปตั้งไว้ซึ่งน้ำดื่มน้ำใช้ กวาดบริเวณ ไหว้พระเจดีย์ บูชาด้วยเครื่องหอมและดอกไม้ที่พระเจดีย์ ทำประทักษิณพระเจดีย์ บำเพ็ญกุศลที่ควรบำเพ็ญอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นไตรภาค ก็ไม่บำเพ็ญ เพราะเหตุแห่งคติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งอุปบัติ ไม่บำเพ็ญ เพราะเหตุแห่งปฏิสนธิ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งภพ ไม่บำเพ็ญ เพราะเหตุแห่งสังสาระ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งวิภูษะ เป็นผู้มีความประสงค์ในอันพรากรออกจากทุกข์ มีใจน้อม โน้ม โอนไปในนิพพาน ย่อมบำเพ็ญกุศลทั้งปวงนั้น แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ชื่อว่า “**นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน**”

การหวังว่าจะหมดทุกข์ที่ประสพกับสิ่งที่ไม่ต้องการ หรืออยากจะหมดทุกข์เท่านั้นยังไม่พอ ควรต้องมีปัญญาในอันพรากรออกจากทุกข์ คือน้อมไป โน้มไปในนิพพาน ซึ่งจะต้องอาศัยการฟังพระธรรม และเห็นโทษของอกุศลจริงๆ เห็นโทษทุกข์ภัยของชาติ การเกิดขึ้นของนามธรรมและรูปธรรม และเห็นประโยชน์

ของการบำเพ็ญกุศล เพราะส่วนใหญ่แล้วก็มีอกุศลที่สะสมมาเป็นปัจจัยให้อกุศลธรรมเกิด

ฉะนั้น เรื่องการบำเพ็ญบารมี ควรที่จะเริ่มรู้ความจริงว่า ชีวิตทุกวันนี้กุศลเกิดน้อยมาก และกุศลนั้นมันคงที่จะเป็นบารมีบ้างหรือยัง เพราะเมื่อก่อนนี้อาจจะทำกุศลไปเรื่อยๆ แต่เมื่อได้ฟังเรื่องของการรู้แจ้งอริยสัจธรรม ซึ่งจะต้องอาศัยบารมีต่างๆ ก็จะมีความจริงใจและมั่นคง ไม่หวั่นไหวในการเจริญกุศลยิ่งขึ้น

สัทธัมมปัชโชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย มหานิเทศ
อรรถกถาอัฐกวรรค คุณัญฐกสูตรนิเทศที่ ๒ แสดงลักษณะของปัญญา ซึ่งตรงกันข้ามกับอวิชชา มีข้อความว่า

ชื่อว่า “ปัญญา” เพราะอรรถว่า รู้ทั่ว รู้ทั่วอะไร รู้ทั่วอริยสัจทั้งหลายโดยนัยว่า นี้ทุกข์ เป็นต้น

ทุกข์ที่เป็นอริยสัจ ไม่ใช่ทุกข์ที่เป็นปัญหาชีวิต ไม่ใช่ทุกข์เพราะความเดือดร้อน ไม่ใช่ทุกข์เพราะความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ เป็นต้น แต่เป็นทุกข์เพราะเกิดขึ้นชั่วขณะแล้วก็ดับไปไม่เที่ยง เห็นชั่วขณะแล้วก็ดับ ได้ยินชั่วขณะแล้วก็ดับ คิดนึกชั่วขณะแล้วก็ดับ สุขชั่วขณะแล้วก็ดับ ทุกข์ชั่วขณะแล้วก็ดับ จึงรู้ว่านี้ทุกข์ คือ สิ่งที่เกิดแล้วดับนั่นเองเป็นทุกข์

ปัญญานั้นชื่อว่า “อินทรีย์” โดยอรรถว่าเป็นใหญ่ เพราะครอบงำอวิชชาเสียได้

ขณะใดที่ปัญญาไม่เกิด ถูกครอบงำด้วยอวิชชา ลักษณะ

ของปัญญาเป็นสภาพธรรมที่ตรงกันข้ามกับอวิชชา เพราะเหตุว่า
ครอบงำอวิชชาได้ในขณะที่ปัญญาเกิด

ก็ปัญญานั้น มีความสว่างเป็นลักษณะ และมีความรู้ทั่ว
เป็นลักษณะ เหมือนอย่างว่า ในเรือนมีฝา ๔ ด้าน เวลากลางคืน
เมื่อจุดประทีป ความมืดย่อมหายไป ความสว่างย่อมปรากฏฉับใด
ปัญญามีความสว่างเป็นลักษณะก็ฉับนั้น

ขณะที่ยังไม่ประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความ
เป็นจริง ขณะนั้นจะชื่อว่าสว่างยังไม่ได้ เพียงเริ่มรู้เริ่มเข้าใจ แต่
สว่างคือสามารถประจักษ์ในขณะที่ธำตุรู้ปรากฏทางมโนทวาร ซึ่ง
ไม่มีลักษณะของรูปหนึ่งรูปใดเข้าไปเจือปนในลักษณะอาการของธำตุ
นั้นเลย นั่นจึงจะเป็นความสว่าง ข้อความต่อไปมีตอนหนึ่งว่า

ก็เมื่อผู้มีปัญญานั่งโดยบัลลังก์เดียว หมั่นโลกธำตุย่อมมี
แสงสว่างเป็นอันเดียวกัน

ปัญญาเป็นความสว่างที่เป็นนามธรรม เป็นความรู้ที่ประจักษ์
แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่เคยประจักษ์แจ้ง เพียงแต่เคยฟังและ
เคยเข้าใจ แต่ยังไม่ประจักษ์ ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าปัญญาสามารถจะ
เจริญขึ้น จนกระทั่งเปรียบเหมือนความสว่าง หรือว่ามีความสว่างเป็น
ลักษณะ แม้ว่าจะนั่งอยู่ ณ ที่หนึ่งใดใด หมั่นโลกธำตุย่อมมีแสงสว่าง
เป็นอันเดียวกัน หมายความว่า ปัญญาแทงตลอดหมดในลักษณะของ
สภาพธรรม ปัญญาแทงตลอดโดยประจักษ์ลักษณะของนามธรรมเมื่อ
นามธรรมปรากฏ ไม่ว่านามธรรมในภูมิที่มีขั้น ๕ หรือว่านามธรรม

ในสวรรค์ หรือว่านามธรรมของรูปพรหมบุคคล หรือแม้แต่นามธรรมของอรูปพรหมบุคคลก็มีลักษณะเดียวกัน คือ เป็นแต่เพียงสภาพรู้เป็นธาตุรู้ ฉะนั้น ไม่ว่าจะในโลกธาตุก็โลกธาตุถึงหมื่นโลกธาตุในแสนโกฏิจักรวาล ลักษณะของนามธรรมก็เป็นนามธรรมนั่นเอง ในขณะที่ปัญญาประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรม หมื่นโลกธาตุย่อมมีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน คือปัญญาสามารถรู้ชัดในลักษณะของสภาพธรรมไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใด ก็เป็นสภาพธรรมอย่างนั้นๆ

บุรุษถือประทีปน้ำมัน เข้าไปในเรือนที่มีมืด ประทีปย่อมกำจัดความมืดให้เกิดแสงสว่าง ส่องสว่าง ทำรูปทั้งหลายให้ปรากฏได้ฉับใด ปัญญาก็ฉับนั้นเหมือนกัน เมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดความมืดคืออวิชชา ให้เกิดแสงสว่างคือวิชชา ส่องแสงแห่งญาณ ทำอริยสัจ ๔ ให้ปรากฏได้ ปัญญามีความสว่างเป็นลักษณะอย่างนี้ที่เดียวแล

ขณะที่กำลังฟังพระธรรม ขณะนั้นกำลังอบรมปัญญาบารมี พร้อมด้วยวิริยบารมีและขันติบารมี เพื่อวันหนึ่งปัญญาที่เป็นความสว่างที่รู้แจ้งสภาพธรรมจะเกิดขึ้นได้

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนแพทย์ผู้ฉลาดย่อมรู้โรคขณะ เป็นต้นที่เป็นสัปายะและไม่ใช่สัปายะของผู้ป่วยใช้ทั้งหลายฉับใด ปัญญาก็ฉับนั้น เมื่อเกิดขึ้น ย่อมรู้ทั่วซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ที่เลวและประณีต ที่ดำและขาว และมีส่วนเปรียบ สมจริงดังคำที่ท่านพระธรรมเสนาบดีกล่าวไว้ว่า “ดูกรอาวุโส เพราะอรรถว่าย่อมรู้ทั่ว ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าปัญญารู้ทั่ว

อะไร รู้ทั่วว่านี่ทุกข์ ดังนี้”

อีกนัยหนึ่ง ปัญญาที่มีการแทงตลอดตามสภาวะเป็นลักษณะ หรือมีการแทงตลอดไม่ผิดพลาดเป็นลักษณะ ดุจการแทงตลอด ของลูกธนูของผู้ฉลาด มีความสว่างในอารมณ์เป็นรส (คือเป็นกิจ) ดุจประทีป มีความไม่ลุ่มหลงเป็นปัจจุปัญฐาน (คืออาการปรากฏ) ดุจคนชำนาญป่าไปป่า ฉะนั้น

การเห็นปัญญาในชีวิตประจำวัน จะต้องอบรมจนกระทั่ง แทงตลอดลักษณะของสภาพธรรมจริงๆ ลักษณะของปัญญานั้น เห็นทุกสิ่งทุกอย่างตรงตามความเป็นจริงว่า ขณะที่สติปัญฐาน ไม่เกิด วันหนึ่งๆ ผ่านไปโดยไม่รู้ว่า อกุศลจิตชนิดใดเกิด เป็นโลภะ ระดับไหน ไม่สามารถที่จะแยกเห็นชัดว่า นี่เป็นความยินดี พอใจ ทางตา นี่เป็นความยินดีพอใจทางใจ หรือว่านี่เป็นความยินดีพอใจ ทางหู วันเวลาจึงผ่านไปโดยไม่รู้ความจริงของสภาพธรรม แต่เมื่อ ปัญญาเกิดขึ้นย่อมรู้ทั่วซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล และอกุศล และ ไม่ต้องถามผู้ใดเลยว่า ขณะนั้นเป็นกุศลหรืออกุศล เพราะปัญญา สามารถรู้ได้ และรู้ว่าเป็นธรรมที่ควรเสพ หรือไม่ควรเสพ

ถ้าเป็นอกุศลแล้วปัญญารู้และเห็นโทษ และรู้ด้วยว่าไม่ควร ที่จะให้อกุศลธรรมนั้นเจริญขึ้น ฉะนั้น เวลาที่อกุศลจิตเกิดแล้ว ปัญญารู้ชัดเห็นโทษได้ เวลาที่กุศลจิตเกิด ปัญญาก็รู้ชัดและเห็น ประโยชน์ได้ รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เลวและประณีต ที่ดำ และขาว

ใน ขุททกนิกาย มหานิทเทส กามสูตรนิตเทส และ

อรรถกถา มีข้อความตอนหนึ่งว่า การอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้ง อริยสัจธรรมจนถึงความเป็นพระอรหันต์นั้น เป็นการไปสู่ทิศ คือ นิพพาน ซึ่งไม่เคยไปแม้ในความฝัน เป็นการก้าวล่วงทางไกล คือ สังสารวัฏ

ฉะนั้น ถ้ามีปัญญาเกิดขึ้นจริงๆ จะรู้ว่าสังสารวัฏที่ผ่านมาแล้ว นี้นานานยิ่งนัก และถ้าปัญญายังไม่สมบูรณ์ สังสารวัฏข้างหน้า ก็ยังจะต่อไปอีกแสนไกล

บารมีทั้ง ๑๐ จะขาดบารมีหนึ่งบารมีใดไม่ได้เลย คือจะเจริญ เพียงปัญญาบารมีอย่างเดียวไม่ได้เพราะกิเลสมีมาก ถ้าไม่เข้าใจเรื่อง บารมี ๑๐ และไม่พิจารณาตนเอง ก็ไม่ได้อบรมเจริญบารมี เพราะเป็นแต่เพียงหวังที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมโดยไม่รู้ความจริงว่า การรู้แจ้ง อริยสัจธรรมนั้นต้องเจริญกุศล จึงจะบรรเทาละคลายอกุศลธรรมได้

เมื่อเข้าใจการเจริญสติปัฏฐานแล้ว ก็มีปัจจัยให้เกิดกุศลต่างๆ เช่น ทานบารมี การสละวัตถุเพื่อประโยชน์สุขแก่บุคคลอื่น ศีลบารมี การวิริยอุตสาหะ เนกขัมมบารมี การละคลายความติดข้องในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ แม้ว่าเพียงทีละเล็กทีละน้อย แต่จะสังเกตได้ว่า ยังมีการคิดละคลาย และมีความรู้จักพอเพียงในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะได้บ้าง และไม่มี ความติดข้องจนไม่สมควร

ปัญญาบารมี เป็นสิ่งซึ่งทุกคนปรารถนาที่จะมีอย่างมาก แต่ว่าปัญญาบารมีหรือปัญญาที่รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นไม่ได้เป็น สิ่งที่ทุกคนมีอยู่แล้ว หากจะต้องอบรมให้เกิดขึ้น เพราะว่า วันหนึ่งๆ ในขณะที่กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึก ก็ควรที่จะได้พิจารณาว่า มีฉันทะ ความพอใจที่จะรู้จะเข้าใจ

ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนั้นหรือไม่

การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะเห็นประโยชน์ของปัญญาจริงๆ ต้องอาศัยวิริยะและความอดทน เพราะปัญญาที่จะเกิดเจริญขึ้นนั้น ไม่ง่าย การฟังพระธรรมเพียงขั้นพื้นฐาน ก็ไม่ใช่ปัญญาบารมีที่จะ ทำให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ เพราะปัญญาบารมีจริงๆ ต้องเป็นไป ในการอบรมเจริญความรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ แม้ในขณะฟัง หรือขณะพิจารณา หรือขณะที่ระลึกได้ในขณะนี้

ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส อชิตมาณวกปัญหานิทเทส
ข้อ ๔๗ มีข้อความว่า

คำว่า “กุสโล สพพธมมาน” ความเป็นผู้ฉลาดในธรรม ทั้งปวง คือ รู้ว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความ ดับไปเป็นธรรมดา ฟังเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยอาการ อย่างนี้

ถ้าจะให้เข้าใจจนประจักษ์แจ้งจริงๆ ต้องศึกษาโดยละเอียด จึงจะเข้าใจได้ว่า สังขารทั้งปวงนั้นคือทุกอย่างที่กำลังปรากฏ ในขณะนี้ไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ธรรมที่เกิดดับนั้นเป็นทุกข์ และธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ข้อความอีกตอนหนึ่งมีว่า

อีกอย่างหนึ่ง ฟังเป็นผู้ฉลาดในชั้นธ... ธาตุ... อายตนะ... ปฏิจจสมุปบาท... สติปัญฐาน... สัมมปธาน... อินทริย์... พละ...

โพชฌงค์... อธิติบาท... มรรค... ผล... นิพพาน... พึงเป็นผู้ฉลาด
ในธรรมทั้งปวง แม้ด้วยอาการอย่างนี้

ชั้น ๕ ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น
และวิญญาณชั้น ซึ่งกำลังมีในขณะนี้

ธาตุ อายตนะ ปฏิจสมุปบาท สติปัฏฐาน สัมมปปธาน
เป็นชื่อภาษาบาลี หมายถึงธรรมที่เกิดขึ้นโดยเป็นสภาพธรรมต่างๆ
และเป็นปัจจัยอาศัยกันเกิดขึ้น สัมมปปธาน อธิติบาท อินทรีย์
พละ เป็นธรรมที่ประกอบกับปัญญาที่เจริญขึ้นๆ ในขณะที่เพียรเข้าใจ
ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ โพชฌงค์ คือ องค์ของการ
ตรัสรู้หรือริยสัจธรรม มรรค ผล นิพพาน พึงเป็นผู้ฉลาดในธรรม
ทั้งหลาย แม้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็ยังไม่เป็นผู้ฉลาด ถ้าเพียงได้ฟัง
สั้นๆ ย่อยๆ อย่างนี้ ข้อความต่อไปมีว่า

อีกอย่างหนึ่ง อายตนะ ๑๒ คือ จักขุและรูป หูและเสียง
จมูกและกลิ่น ลิ้นและรส กายและโผฏฐัพพะ ใจและธัมมายตนะ
เรียกว่า ธรรมทั้งปวง ก็จักขุเป็นผู้ละความกำหนดในอายตนะ
ภายในภายนอก คือ ตัตราภวาทแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งเหมือน
ตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดต่อไป
เป็นธรรมดาด้วยเหตุใด จักขุพึงเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วย
เหตุประมาณเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉลาดในธรรมทั้งปวง

ขณะใดก็ตาม ที่มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส
การรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส การคิดนึก แล้วรู้อายตนะ คือ จักขุและรูป
หูและเสียง จมูกและกลิ่น ลิ้นและรส กายและโผฏฐัพพะ

ใจและธัมมายนะ ขณะนั้น ชื่อว่า กำลังอบรมเจริญปัญญา โดยรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่มีจริงๆ ที่กำลังปรากฏในขณะนั้น ถ้าขณะที่ฟังพระธรรม และมีสติสัมปชัญญะรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามไปด้วย ขณะนั้น ผู้ที่ได้อบรมปัญญาแล้ว สามารถประจักษ์การเกิดดับของสภาพธรรมได้จริงๆ เป็นผู้ฉลาดในอายตนะ

ขอให้อ่านกลับมาที่ว่า การอบรมเจริญสติปัญญาน คือ ในขณะที่กำลังเห็น จะเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏได้อย่างไร มีทางเดียว คือ เมื่อฟังแล้วระลึกได้ที่จะเข้าใจลักษณะของเห็นที่กำลังเห็นในขณะนี้ หรือเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ ในขณะที่กำลังเข้าใจพร้อมด้วยสติระลึกที่ลักษณะของสภาพรู้ที่กำลังเห็น และปัญญาก็สามารถรู้ในลักษณะรู้นั้นว่า เป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ขณะนั้นเป็นสติปัญญาน ถ้าจะไม่ใช่คำว่าสติปัญญาน อาจเปลี่ยนเป็น กำลังเห็นก็เริ่มเข้าใจลักษณะของการเห็น กำลังได้ยินก็เริ่มเข้าใจลักษณะของการได้ยิน กำลังได้กลิ่นก็เริ่มเข้าใจลักษณะของการได้กลิ่น กำลังลิ้มรสก็เริ่มเข้าใจลักษณะของการลิ้มรส กำลังกระทบสัมผัสก็เริ่มเข้าใจลักษณะของการกระทบสัมผัส กำลังคิดนึกก็เริ่มเข้าใจลักษณะของการคิดนึก วิริยะ ความเพียรที่เป็นบารมีจะเกิดร่วมกับปัญญา มิฉะนั้นแล้วก็จะเพียรทำอย่างอื่นที่ไม่ใช่เพียรรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติในชีวิตประจำวัน

ธรรมทั้งหมดต้องสอดคล้องกัน เช่น ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงมรณสติ การระลึกถึงความตาย ทรงแสดงเรื่องของมรณะ ๓ อย่าง คือ ขณิกมรณะ สมมุติมรณะ และสมุจเฉทมรณะ

ขณิกมรณะ คือความตายทุกขณะ กล่าวคือ ชีวิตของทุกคน ดำรงอยู่เพียงชั่วขณะจิตเดียว ที่ว่าชีวิตยาว อายุยืนมาก ความจริง เป็นการเกิดดับสืบทอดกันของจิตแต่ละขณะนั่นเอง ถ้าจะทอนอายุ ของชีวิตที่คิดว่ายืนยาวมากให้สั้นลงเป็นชั่วขณะจิต จะเห็นได้ว่า ชีวิตดำรงอยู่เพียงชั่วในขณะที่เห็น ในขณะที่กำลังเห็นนี้ เป็นชีวิต ขณะหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นเห็น ถ้าไม่เห็นก็ไม่ใช่ชีวิต แต่ในขณะที่มีชีวิต คือเห็น เมื่อเกิดขึ้นเห็นขณะหนึ่งแล้วตายคือดับไป สั้นมากทีเดียว ขณะที่กำลังได้ยิน ก็เป็นชีวิตชั่วขณะที่ได้ยินเท่านั้น ชีวิตดำรงอยู่ เพียงชั่วขณะที่ได้ยินแล้วก็ตาย ขณิกมรณะจึงเป็นขณะที่สั้นมากจริงๆ

ผู้ที่เจริญมรณสติที่เป็นปัญญาบารมี จะไม่เพียงระลึกถึงความตายที่เป็นสมมุติมรณะ แล้วเกิดการละลายเพียงเล็กน้อยว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีใครสามารถเป็นเจ้าของได้ตลอดไป เพราะจะต้อง มีการพลัดพราก จะต้องมีการสูญเสียจากสิ่งที่เคยยึดถือว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา การรู้เพียงเท่านั้นไม่สามารถดับกิเลสได้ แต่ถ้าผู้นั้น สามารถเข้าใจขณิกมรณะ คือ ความตายทุกๆ ขณะ ชั่วขณะที่เห็น เกิดขึ้นเห็นแล้วก็ดับ เกิดขึ้นได้ยินแล้วก็ดับ เกิดขึ้นได้กลิ่นแล้วก็ดับ เกิดขึ้นคิดนึกแล้วก็ดับ ถ้าเข้าใจขณิกมรณะ โดยสามารถพิจารณา รู้ ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้จริงๆ ก็เป็นมรณสตินั่นเอง

ดังนั้น มรณสติจึงมีตามระดับขั้นของผู้ที่เข้าใจ มรณสติที่ เข้าใจขั้นอบรมเจริญความสงบ และมรณสติที่เข้าใจขั้นพิจารณา รู้ ลักษณะของความตายที่มีอยู่ทุกขณะ

อรรถกถาสัตตกนิบาตชาดก อรรถกถาสันณกชาดกที่ ๖

พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าถึงเรื่องในอดีตของภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ใคร่จะ

ลาสิกขา เพราะการยั่วยวนของภรรยาเก่า ความว่า

ในสมัยที่พระโพธิสัตว์เป็นเสนกบัณฑิตอำมาตย์ ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระเป็นอายุรบัณฑิตอำมาตย์ ท่านพระสารีบุตรเถระเป็นปุกกุสบัณฑิตอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต ครั้งนั้นบุตรของราชบุโรหิตได้มาเฝ้าพระราชา เมื่อเห็นพระมเหสีของพระราชา ก็มีจิตปฏิพัทธ์ นอนอดอาหาร เมื่อพระราชาทรงทราบ ก็ทรงมอบพระมเหสีให้ ๗ วัน ในวันที่ ๘ ให้นำมาส่ง แต่ปรากฏว่าบุตรราชบุโรหิตและพระมเหสีต่างมีจิตรักใคร่กัน และพากันหนีไปเมืองอื่น

พระราชาทรงโคกเศร้าจนประชวรหนัก พระหทัยร้อน พระโลหิตไหลออกจากพระนาภี หมอหลวงทั้งหลายไม่สามารถจะรักษาได้ พระโพธิสัตว์รู้ว่าพระราชาไม่ทรงมีโรคอะไร นอกจากเสียพระทัยที่ไม่เห็นพระมเหสี จึงคิดอุบายแก้ไข โดยจัดให้มีการแสดงการกลืนดาบให้พระราชาทอดพระเนตร เมื่อพระราชาทอดพระเนตร ชายคนหนึ่งกลืนดาบแก้วที่คมกริบยาว ๓๓ นิ้ว จึงตรัสถามอายุรบัณฑิตว่า “สิ่งที่ทำไดยากกว่าการกลืนดาบนี้มีไหม” อายุรบัณฑิตทูลว่า “การพูดว่าเราจะให้ เป็นสิ่งที่ทำไดยากกว่าการกลืนดาบนั้น”

การติดในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโณภูมิจึงพะแสนยากจริงๆ ที่จะละได้ ให้ทำอะไรก็ยิ่งง่ายกว่าการที่จะพูดว่าให้ เพราะด้วยความโลภติดข้องจึงทำให้พูดไม่ได้

พระราชาทรงสดับคำของอายุรบัณฑิตแล้ว ทรงพิจารณาถ้อยคำนั้นและทรงทราบว่า พระองค์ได้ตรัสออกไปแล้วว่าจะให้

พระมเหสีแก่บุตรราชบุโรหิต พระองค์ก็ทรงสามารถกระทำการ
ที่ทำได้ยากแล้ว ความโศกเศร้าในพระราชหฤทัยก็เบาบางลงไป
หน่อยหนึ่ง

พระองค์ทรงดำริว่า แต่กรรมอย่างอื่นที่ทำได้ยากกว่า
การพูดว่า เราจะให้ของสิ่งนี้แกผู้อื่นนั้นยังมีอยู่หรือไม่หนอ พระ
ราชาจึงตรัสถามปุกกุสบัณฑิตว่า “สิ่งที่ได้ยากกว่าการบอกว่า
เราจะให้นั้นยังมีอยู่หรือไม่” ลำดับนั้น ปุกกุสบัณฑิตเมื่อจะทูล
แก้ปัญหาวาย จึงกล่าวว่า “คนทั้งหลายไม่รักษาคำที่พูดไว้
คำที่พูดออกไปนั้นก็ไม่มีผล และผู้ใดให้ปัญญาไว้แล้ว ก็บั่นทอน
ความโลภได้ การบั่นทอนความโลภของผู้นั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก
กว่าการกลืนดาบและการให้ปัญญานั้น เหตุอย่างอื่น ทุกอย่าง
เป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย ข้าแต่พระเจ้ามคร ขอพระองค์โปรดทรงทราบ
อย่างนี้เถิด”

จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของสัจจะ ความจริงใจ ความตรงต่อ
ความคิด หรือคำที่ได้กล่าวแล้ว ฉะนั้น เมื่อพูดแล้วว่าจะให้สิ่งที่
ยากกว่าก็คือให้จริงๆ ไม่ใช่ว่าพูดว่าให้ แต่ให้ไม่ได้เสียแล้ว นั่นก็
แสดงให้เห็นว่าอะไรยากกว่า เวลาที่มีศรัทธาเกิดขึ้น สามารถพูดว่า
ให้ได้ แต่พูดแล้วไม่ให้ก็มี ฉะนั้น ผู้ที่พูดว่าให้แล้วและก็ให้จริงๆ
ย่อมทำสิ่งที่ยาก คือ ไม่เพียงแต่พูด แต่มีสัจจะ มีความจริงใจ
และสามารถที่จะกระทำตามที่ได้พูดแล้วด้วย

เมื่อพระราชาทรงสดับค่านั้นแล้ว ทรงพิจารณาว่าพระองค์
ตรัสไปก่อนแล้วว่าจะให้พระเทวีแก่บุตรราชบุโรหิต และพระองค์ก็ได้

ให้พระเทวีตามที่ตรัสแล้ว พระองค์จึงได้กระทำการกรรมที่ทำได้ยากแล้วหนอ ความเศร้าโศกของพระองค์ก็เบาบางลงกว่าเดิม

พระราชาทรงเป็นผู้ที่พิจารณาพระองค์เองแล้วเห็นว่าทรงสามารถที่จะสละ คือ เมื่อตรัสแล้ว ก็ได้ทำตามพระวาจาที่ได้ตรัสแล้ว ฉะนั้น จึงเป็นความสามารถของพระองค์ยิ่งกว่าการกลืนดาบที่คมกริบยาว ๓๓ นิ้ว

ลำดับนั้น พระองค์ได้มีพระปริวิตกว่า คนอื่นที่ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดกว่าเสนกบัณฑิตไม่มี เราจักถามปัญหานี้กับเสนกบัณฑิต พระองค์จึงตรัสถามว่า “สิ่งที่ทำได้ยากกว่าการให้สิ่งของนั้นมีอยู่ หรือ เหตุอย่างอื่นใดที่ทำได้ยากยังมิอยู่ ขอจงบอกเหตุอื่นที่ทำได้ยากกว่าแก่เรา”

เสนกบัณฑิต เมื่อจะทูลแก้ปัญหาวាយพระองค์ จึงกล่าวว่า “คนควรให้ทาน จะน้อยหรือมากก็ไม่ว่า แต่ผู้ใดครั้งให้แล้ว ไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง (คือไม่เสียดาย ไม่เศร้าโศก) การไม่เดือดร้อนใจนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่าการกลืนดาบ ยากกว่าการพูดว่าจะให้สิ่งของ และยากกว่าการให้สิ่งของที่รักนั้น เหตุอย่างอื่นทั้งหมดเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย ข้าแต่พระเจ้ามคร ขอพระองค์โปรดทรงทราบอย่างนี้”

เมื่อพระราชาทรงสดับคำของพระโพธิสัตว์แล้ว ทรงพิจารณาว่า เราให้พระเทวีแก่บุตรราชบุโรหิตไปแล้วเศร้าโศก ลำบากใจอยู่ ข้อนี้ไม่สมควรแก่เรา หากพระเทวีพึงมีความเสนาหาในเราไซ้ร้ ก็คงไม่ทอดทิ้งอิสริยยศนี้หนีไป แต่เมื่อพระนางไม่มีความเสนาหาในเรา

หนีไปแล้ว พระนางนั้นจะมีประโยชน์อะไรแก่เรา เมื่อพระองค์ทรงดำรงนี้ ความเศร้าโศกทั้งหมดก็หายไป เหมือนหยดน้ำที่กลิ้งตกจากใบบัวฉะนั้น ในทันใดนั้นเอง พระนาภีของพระองค์ก็กลับเป็นปกติ พระองค์ทรงไร้พระโรค ทรงพระเกษมสำราญ

เมื่อจะทรงสดุดีพระโพธิสัตว์ จงตรัสว่า “อายุรบัณฑิตแก้ปัญหาแล้ว และปุกกุสบัณฑิตก็แก้ปัญหาแล้ว ส่วนเสนกบัณฑิตกล่าวว่าครอบคลุมปัญหาหมดทุกข้อว่า คนให้ทานแล้ว ไม่ควรเดือดร้อนใจภายหลัง”

พระราชาครั้นทรงทำการสดุดีแล้ว เพราะพอฟพระราชาหยุดยั้ง จึงได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่เสนกบัณฑิตนั้น

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา ทรงประกาศสังฆธรรมทั้งหลายแล้ว ทรงประชุมชาดกไว้ในที่สุด ภิกษุผู้ใคร่ลาสิกขา เพราะการยั่วยวนของภรรยาเก่า ซึ่งในอดีตกาลครั้งนั้นเป็นพระเจ้าพรหมทัตก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล อายุรบัณฑิตได้เป็นพระมหาโมคคัลลานเถระ ปุกกุสบัณฑิตได้เป็นพระสารีบุตรเถระ ส่วนเสนกบัณฑิตได้เป็นเรตถาคต ฉะนั้นแล

ในชาดกนี้ พึงเห็นความสำคัญของการไม่เสียดาย เพราะวณฺเฑที่เสียดายนั้น แสดงให้เห็นถึงความเยื่อใย ความติดในวัตถุที่สละ ซึ่งเป็นเพียงวัตถุสิ่งภายนอก แท้ที่จริงแล้วไม่มีใครสามารถยึดครองเป็นเจ้าของได้ตลอดไป เพียงชั่วขณะที่เห็นแล้วเกิดความพอใจ แต่ขณะอื่นเมื่อไม่เห็นก็เป็นเรื่องอื่นไป

ฉะนั้น กำลังของกุศลและกำลังของปัญญาจึงต้องอบรมให้

เจริญขึ้นซึ่งเป็นจรรณกาลภาวนา คือเป็นกาลเวลานานเพื่อรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง รู้ว่าสิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร ขณะใดเป็นกุศล ขณะใดเป็นอกุศล ถ้ายังคงมีความเสียดายแม้เล็กน้อย ก็นำคิดว่าเวลาที่สติปัญญานเกิดแล้วจะต้องเสียดายนามรูปที่กำลังปรากฏแน่ๆ ไม่ยอมละทิ้งการยึดถือว่าเป็นตัวตน ฉะนั้น วิปัสสนาญาณจึงต้องมีมากมายหลายขั้น

สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์ สัจจวิภังคินิทเทศ
มีข้อความว่า

นอกจากมรรคแล้ว เครื่องนำออกอย่างอื่นย่อมไม่มี แม้มรรคนั้นมิใช่เครื่องนำออกก็หาไม่ เพราะฉะนั้น มรรคนั้นบัณฑิตจึงรู้ว่าเป็นสัจจะ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องนำออกอย่างแท้จริง

ข้อความในพระไตรปิฎกและอรรถกถา แสดงไว้ชัดเจนว่า “เครื่องนำออกอย่างอื่นย่อมไม่มี แม้มรรคนั้นมิใช่เครื่องนำออกก็หาไม่” เป็นการปฏิเสธกำกับไว้ว่า ที่มรรคจะไม่ใช้เครื่องนำออกนั้นเป็นไปไม่ได้ ดังนั้น แต่ละขณะที่สติเกิดระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมแล้วสังเกต พิจารณาเพื่อรู้ชัดลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ และลักษณะของรูปธรรมที่ปรากฏนั้น เป็นหนทางที่จะนำกิเลสออกอย่างแท้จริง ฉะนั้น บัณฑิตจึงรู้วามรรคเป็นสัจจะ และรู้วามหนทางที่จะละกิเลสนั้นมีหนทางเดียว

ข้อความอีกตอนหนึ่งใน **สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์ สัจจวิภังคินิทเทศ** มีว่า

ทุกขนั้น ตัณหาได้สร้างขึ้นแล้วย่อมไม่มา ทุกขย่อมมี

เพราะเหตุภายนอกมี พระอิศวรบันดาลก็หาไม่ ที่แท้ทุกข์ย่อมมี เพราะต้นหานี้

ทุกข์ทั้งหมดย่อมมาจากการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน หรือเป็นเรา ซึ่งขณะนั้นเกิดร่วมกับโลภะ ความยินดีพอใจในความเห็นที่ยึดถือเช่นนั้น ถ้ามีปัญญาที่สามารถจะรู้ความจริงได้ว่า ไม่ใช่เรา เพียงละคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน และสามารถที่จะเข้าใจลักษณะของสภาพธรรม ก็จะทำให้ความทุกข์เบาบางได้ แม้ในขั้นของการพิจารณาว่า สภาพธรรมที่กำลังปรากฏนั้น ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา แต่ที่จะดับการยึดถือ สภาพธรรมว่าเป็นตัวตน และความเห็นผิดต่างๆ ได้จริงๆ เป็นสมุจเฉท ต้องถึงโศตাপัตติมรรคจิต หากยังไม่ถึง ในบางกาลก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน และถ้ายึดถือเหนียวแน่นมาก ทุกข์นั้นก็ต้องเพิ่มมากขึ้น

ก่อนที่ปัญญาจะเจริญสมบูรณ์ถึงขั้นที่เป็นวิปัสสนาญาณ แต่ละขั้นได้ ชีวิตวันหนึ่งๆ ย่อมผ่านไปตามกรรมและสภาพธรรมที่ปรุงแต่งให้สังขารธรรม คือ จิต เจตสิก รูป เกิดขึ้นเป็นไป โดยหลักเลียงไม่ได้เลย ฉะนั้น ทุกคนจึงควรมีความมั่นคงในเรื่องของกรรม ในเรื่องของสภาพธรรม ซึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ชีวิตดำเนินไป ก่อนที่ปัญญาจะเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรม ในแต่ละวันนั้นก็มีความสุขบ้าง ทุกข์บ้าง บางครั้งก็ตื่นเต้นดีใจ บางครั้งก็เสียใจ ตกใจ สมหวัง ผิดหวัง มีทั้งเรื่องดีเรื่องร้าย มีทั้งเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นลักษณะของสภาพธรรม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน เกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยที่ทำให้สภาพธรรมในขณะนั้นเกิดขึ้นเป็นอย่างนั้น

สภาพรู้ ธาตุรู้ เกิดขึ้น และดับไปสลับต่อกันทุกขณะจนชิน ความชินทำให้ไม่รู้ว่่าในขณะที่กำลังเห็นขณะนี้ เป็นสภาพรู้ ขณะที่ได้ยินเสียงที่กำลังปรากฏในขณะนี้ ก็เป็นสภาพรู้ สติปัญฐาน ระลึก สภาพธรรมที่เป็นจริงมีจริง เป็นปกติในชีวิตประจำวัน จนกว่าปัญญา จะเจริญขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณแต่ละขั้น รูปขันธ์มีปรากฏให้สติระลึก รู้ วิญญานขันธ์ก็มีปรากฏให้สติระลึก รู้ได้ในขณะที่อารมณ์ใดอารมณ์ หนึ่งปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่ถ้าไม่ระลึก รู้ลักษณะของเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ด้วย ก็ดับกิเลสไม่ได้

ในชีวิตประจำวัน ถ้าสติปัญฐานไม่เกิด ปัญญาไม่พิจารณา รู้ ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่าง ก็ไม่มีทางที่จะคลายการยึดถือ สภาพธรรมในขณะที่จำ ในขณะที่รักบ้าง ชังบ้าง คิดดีบ้าง คิดร้ายบ้าง ฯลฯ ว่าแท้ที่จริงแล้วไม่ใช่ตัวตน เป็นสภาพธรรมแต่ละ อย่างนั่นเอง

การฟังพระธรรมจะมีประโยชน์มาก เมื่อสังขารขันธ์ปรุงแต่ง น้อมนำพระธรรมนั้นพิจารณาจิตใจของตนเอง เช่น เมื่อได้ข่าว การสิ้นชีวิตของบุคคลใดก็ย้อนระลึกถึงตนเอง นอกจากระลึกถึง บุคคลนั้นว่าผู้ตายนั้นเป็นผู้ที่มีโลภะมาก ชอบภาพเขียน ชอบดนตรี ชอบสิ่งสวยงาม ชอบความเพลิดเพลินต่างๆ แล้วย้อนดูตัวของท่าน เองว่าเหมือนอย่างนั้นหรือไม่ เป็นผู้ที่มีโลภะมาก มีความติดข้อง ในทรัพย์สมบัติเช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงควรที่จะระลึกว่า แท้ที่จริง แล้วสิ่งต่างๆ เหล่านี้ปรากฏทางตา จึงเกิดความยินดีพอใจชั่วในขณะที่ เห็น เวลาเสียงที่ไพเราะปรากฏทางหู ก็ทำให้เกิดความยินดีพอใจ ชั่วขณะที่ได้ยินเสียงนั้น หรือว่ากลิ่นหอมๆ ที่ปรากฏนั้นก็ทำให้เกิด

พอใจเพียงชั่วขณะที่สั้นมาก คือ ชั่วขณะที่กลืนนั้นปรากฏ แม้รส
แม้สัมผัส ก็เช่นเดียวกัน ในวันหนึ่งๆ จะเห็นได้ว่า แม้รูปจะเกิดขึ้น
แล้วดับไปเร็วมาก เร็วสักเท่าไรก็ตาม ความพอใจก็ยังติดตามรูป
ที่ปรากฏเร็วอย่างนั้น จนกว่าปัญญาจะเจริญขึ้น

ผู้ที่มากด้วยโทสะ แต่ละท่านควรจะได้พิจารณาตนเอง
ตามความจริงว่า เป็นผู้ที่มีกโกรธ ขุ่นเคือง เดือดร้อนใจบ่อยๆ
เนืองๆ หรือว่าผูกโกรธใครไว้บ้าง ซึ่งแท้ที่จริงก็หามีบุคคลนั้นไม่
จะมีบุคคลนั้นก็เพียงชั่วชาติเดียวที่ท่านพบเท่านั้น หลังจากนั้นแล้ว
จะไม่มีอีกเลย ฉะนั้น จะโกรธหลังจากที่บุคคลนั้นสิ้นชีวิตไปแล้วหรือไม่
ในเมื่อไม่มีบุคคลนั้นอีก ตราบใดที่ยังมีบุคคลนั้นให้เห็นก็อาจจะทำให้
ท่านนึกโกรธหรือผูกโกรธ แต่ถ้าคิดได้ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในโลกนี้
ไม่นาน แล้วก็จากไปโดยสิ้นเชิง จะไม่มีบุคคลนั้นอีกเลย ควรที่
จะโกรธบุคคลนั้นเมื่อสิ้นชีวิตแล้วหรือไม่ การเห็นกันครั้งหนึ่งๆ ไม่มี
ใครสามารถจะรู้ได้ว่าเป็นการเห็นกันครั้งสุดท้ายหรือไม่ เพราะถ้าไม่
คิดว่าเป็นการเห็นกันครั้งสุดท้าย อาจจะไม่ได้ติดกับบุคคลนั้น แต่ถ้า
รู่ว่านี่เป็นโอกาสสุดท้ายที่จะได้เห็นกัน ก็อาจจะทำให้จิตใจอ่อนโยน
แล้วมีความเมตตากรุณาต่อกันได้

ผู้ที่มากด้วยโมหะ ก่อนที่จะได้ศึกษาพระธรรม ทุกคนไม่ได้
เข้าใจเรื่องสภาพธรรมทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย
ทางใจเลย เมื่อได้ศึกษาพระธรรมแล้วจึงรู้ว่ามีสภาพธรรมที่ปรากฏ
ที่จะต้องศึกษา ไม่ใช่เพียงศึกษาจากตำรา หรือเพียงการรับฟัง
เท่านั้น แต่ขณะนี้มีสภาพธรรมที่ปรากฏที่ควรจะต้องประจักษ์แจ้ง
ในสังขารธรรม ลักษณะที่แท้จริงของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป
การรู้อย่างนี้เป็น การเตือนให้รู้ว่า ควรฟังและพิจารณาธรรม เพื่อเป็น

สังขารชั้นนี้ให้สติสัมปชัญญะเกิด ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรม
ในขณะนี้ โดยไม่ละเลยและขวนขวายในการเจริญกุศล ฉะนั้น
ถ้าทราบว่าเป็นผู้ที่ยังมีโมหะมากที่จะต้องขัดเกลา ก็จะทำให้
ไม่ละเลยการฟังพระธรรม และไม่ละเลยการเจริญกุศลทุกประการ

วิริยบารมี

วิริยะ คือ ความเพียร ได้แก่ วิริยเจตสิก ซึ่งเกิดกับจิตเกือบทุกดวง เว้นแต่อกจิต คือ จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๑๖ ดวงเท่านั้น เพียงชั่วขณะที่เกิดความยินดีพอใจสิ่งหนึ่งสิ่งใด วิริยเจตสิกเกิดขึ้นกระทำกิจเพียรพอใจยินดีในสิ่งนั้นแล้ว ไม่ว่าจะเป็นอกุศลจิตหรือกุศลจิตเกิด ขณะนั้นวิริยเจตสิกก็เกิดร่วมด้วยแล้ว ฉะนั้น ความเพียรควรจะเป็นเพียรในกุศลจริงๆ ไม่ใช่เพียรในอกุศล เพราะขณะที่อกุศลจิตเกิด วิริยเจตสิกก็เกิด แต่ว่าเป็นไปในอกุศล ขณะใดที่กุศลจิตเกิด วิริยเจตสิกก็เกิดด้วย แต่กระทำกิจของกุศล ที่จะเป็นวิริยบารมี คือเพียรในกุศล

วิริยเจตสิกเกิดขึ้นกระทำกิจของวิริยะ แล้วแต่ว่าวิริยเจตสิกนั้นเกิดกับจิตใด แต่ควรจะเป็นวิริยะในกุศลทุกประการ เพื่อที่จะเป็นบารมี ถ้าสติเกิดระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ ไม่ใช่เราเพียร ไม่ใช่ตัวตนเพียร แต่เป็นหน้าที่ของสัมมาวายามะ คือวิริยเจตสิกเกิดขึ้นเพียรระลึกศึกษา เพียรสังเกตเพียรสำเหนียกเพียรที่จะโน้มไปสู่การรู้ว่าสิ่งที่กำลังปรากฏทางตาเป็นเพียงสภาพธรรมชนิดหนึ่งจริงๆ หรือเพียรที่จะโน้มไปสู่การรู้ว่าสภาพที่กำลังเห็นเป็นแต่เพียงธาตุรู้ อากาญญ์ ลักษณะรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น นี่คือนิธิวิริยบารมีที่เพียรรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏแต่ละขณะ ไม่ว่าวิริยบารมีจะเกิดขึ้นกี่ครั้ง สติจะเกิดขึ้นกี่ครั้ง วิริยะก็เพียรศึกษาเพียรสังเกต ไม่เบื่อหน่าย ไม่ท้อถอย แม้ว่ายากนัก ช้านัก แต่ก็เพียรไปเรื่อยๆ

วิริยบารมี เป็นธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จะต้องอบรมพร้อมกันไปกับบารมีอื่นๆ เพื่อเป็นปัจจัยให้ถึงฝั่งคือพระนิพพาน จะเห็นได้ว่า แม้ในเรื่องของท่านก็ต้องมีวิริยะ คือ ความเพียร บางท่านมีกุศลจิต ใคร่ที่จะให้ แต่ยุ่งยากเหลือเกินซึ่งเกียจเสียแล้ว เลยไม่ให้ทั้งๆ ที่มีวัตถุที่จะให้ มีศรัทธา มีเจตนาที่จะให้ แต่ถ้าขาดวิริยะ ท่านที่จะสำเร็จด้วยวิริยะก็ไม่สามารถสำเร็จได้ ฉะนั้น บารมีที่สำคัญ คือ วิริยะ ซึ่งจะช่วยเหลือเกื้อกูลบารมีขั้นอื่น เช่น ทานและศีลด้วย

วิริยบารมี เป็นสภาพธรรมที่เกื้อหนุนกุศลประการต่างๆ ที่เดียว ถ้ายังย่อหย่อนเกียจคร้านในการกุศล คิดว่าลำบากหรือเหนื่อย เสียเวลา ขณะนั้นเป็นอกุศล ถูกครอบงำด้วยอกุศล กุศลจึงเกิดไม่ได้ ดังนั้น ถ้าเป็นวิริยบารมีก็คือกระทำทันที และถ้ารู้ว่า เป็นผู้ที่ทำกุศलयาก เพราะว่าเป็นผู้ที่ย่อหย่อนเกียจคร้านในการกุศล ก็ต้องเป็นผู้ที่ขยันเสียเดี๋ยวนี้ทันที เพราะชีวิตแต่ละขณะไม่ใช่ยืนยาวเลย เพียงชั่วขณะจิตเดียว ซึ่งจะเป็นกุศลหรืออกุศลขึ้นอยู่กับแต่ละขณะจิต จึงไม่ควรทอดธุระหรือปล่อยไป ถ้ายังเป็นผู้ที่ย่อหย่อนเกียจคร้านในการเจริญกุศลอยู่เรื่อยๆ ก็ขาดวิริยบารมี และไม่ทำให้อกุศลเบาบางเลย มีทางเดียวที่อกุศลจะเบาบางได้ คือ ขยัน ไม่เกียจคร้านในการกุศล ทั้งปวงที่สามารถกระทำได้

บางท่านอาจเสียเวลาที่ผ่านมาไป เสียตายโอกาสที่ควรจะได้กระทำกุศลแล้วไม่ได้กระทำ เพราะขณะนั้น ย่อหย่อนเกียจคร้านในการกุศล จึงควรระลึกถึงวิริยบารมี แล้วสะสมอบรมวิริยบารมีเพื่อละคลายอกุศลทั้งปวงด้วย

ปณิณกเจตสิกมี ๖ ดวง คือ วิตกเจตสิก ๑ วิจารเจตสิก ๑ อธิโมกขเจตสิก ๑ วิริยเจตสิก ๑ ปิติเจตสิก ๑ ฉันทเจตสิก ๑

ในบรรดาปกิณณกเจตสิก ๖ ดวงนั้น วิริยเจตสิกดวงเดียวเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ ที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม และเป็นวิริยบารมีด้วย เพราะวิริยเจตสิกเมื่อเจริญขึ้นในทางฝ่ายกุศลแล้วจะเป็นวิริยบารมี เป็นบริวารของปัญญาที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้

แม้ว่าวิริยเจตสิกเกิดเป็นประจำ แต่มีเหตุกจิตเพียง ๑๖ ดวงเท่านั้นที่ไม่มีวิริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย วิริยเจตสิกเกิดกับกุศลจิตก็ได้ อกุศลจิตก็ได้ วิริยะที่กำลังเกิดในขณะนี้ เป็นทางฝ่ายกุศลหรือฝ่ายอกุศล ถ้าเป็นทางฝ่ายอกุศลก็ไม่นับบารมี ส่วนใหญ่วิริยะมักเป็นไปในโลภะ เมื่อวิริยะเกิดกับอกุศลจิตเป็นประจำมานานแสนนานแล้ว ก็ควรจะเห็นประโยชน์ของวิริยบารมีว่า แทนที่จะเพียรในทางอกุศล ก็ควรเพียรเพื่อที่จะให้วิริยะนั้นเป็นวิริยบารมี

อัญญสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี อรรถกถาจิตตูปาทกัณฐ์
มีข้อความว่า

วิริยะ มีความอุตสาหะเป็นลักษณะ

มีการอุปถัมภ์สหชาตธรรมทั้งหลายเป็นรส (คือ เป็นกิจ)

มีความไม่ห่อหุ้มใจเป็นปัจจุปัญฐาน (คือ เป็นผลปรากฏ)

มีความสลัดใจเป็นปทัฏฐาน (คือ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด)

วิริยะที่พอจะเห็นได้ คือในขณะที่ขยันหมั่นเพียร ซึ่งตรงกันข้ามกับขณะที่เกียจคร้าน แต่ว่าโดยอธิธรรม คือธรรมที่ละเอียดที่ทรงแสดงถึงเจตสิกที่เกิดกับจิต แม้ในขณะที่กำลังเกียจคร้านก็มีวิริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นวิริยะในทางเกียจคร้าน แม้ขณะที่กำลังเกียจคร้านก็มีวิริยะที่จะเกียจคร้านต่อไปอีก แสดงให้เห็นว่าธรรมเป็นเรื่องที่

ละเอียดจริงๆ ที่ควรพิจารณา แม้แต่ลักษณะ รสคือกิจ ปัจจุบันฐาน คืออาการที่ปรากฏ และ ปทัชฐานคือเหตุใกล้ให้เกิด

อัฐุสาลินี อรรถกถาจิตตูปาทกัณฑ์ แสดงลักษณะของ วิริยเจตสิกอีกประการหนึ่งว่า

ความเป็นผู้กล้าหาญ คือ การกระทำของคนกล้าหาญ และ ความไม่ย่อหย่อนนั้นเป็นลักษณะของวิริยเจตสิก

ถ้าคนหนึ่งกล้า คนหนึ่งขลาด กล่าวโดยอริธรรม คนขลาด ก็ต้องมีวิริยะที่จะขลาด แต่คนกล้าจะแสดงให้เห็นลักษณะของวิริยะ ชัดเจนว่า ต้องเป็นผู้ที่มีความเพียรที่จะทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ ไม่ว่า จะมีอุปสรรคหรืออันตรายอย่างไรก็ตาม ความกล้าหาญนั้นเป็นลักษณะ ของวิริยเจตสิก ถ้าเป็นไปในทางฝ่ายกุศล วิริยะนั้นก็ถึงฐานะของ ความเป็นอินทรีย์ คือวิริยอินทรีย์ เมื่อเกิดร่วมกับศรัทธา สติ สมาธิ ปัญญา และเมื่อเป็นการอบรมเจริญสติปัญญา ก็เป็นสัมมาวายามะ เป็นความเพียรชอบในการระลึกศึกษา รู้ลักษณะของ สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติในขณะนี้ตามความเป็นจริง และ เมื่อมีปัญหา เพิ่มขึ้น วิริยะนั้นก็เป็วิริยพละ มีกำลังไม่หวั่นไหว ที่จะพิจารณา รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทุกเหตุการณ์ ไม่มีความคิดที่ว่า ขณะนี้จะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมไม่ได้ พึงตรวจสอบ ลักษณะของวิริยเจตสิก ซึ่งข้อความใน **อัฐุสาลินี อรรถกถาจิตตูปาทกัณฑ์** อธิบายวิริยอินทรีย์ว่า

ความเป็นไปแห่งความกล้า ชื่อว่า “วิริยะ” หรือการกระทำ ของคนกล้าเป็น “วิริยะ”

ตัวอย่างเช่น กล้าพูดในสิ่งที่ถูก หรือกล้าที่จะเป็นผู้สุจริต โดยไม่กลัวต่อความเดือดร้อน ความลำบาก ความขัดสน ความยากจน นี่เป็นลักษณะของวิริยะ หรือบางท่านกล้าพอที่จะแสดงเหตุและผลของธรรม โดยไม่เกรงว่าจะไม่เป็นที่รักของคนพาล หรืออาจจะมีคนที่เข้าใจเจตนาของผู้พูดผิด แต่ธรรมก็คือธรรมตามความเป็นจริง ฉะนั้น จึงเป็นผู้กล้าที่จะทำได้ทุกอย่างทั้งในทางโลกและในทางธรรม

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า “**วิริยะ**” เพราะให้ดำเนินไป คือให้เป็นไปด้วยวิธี คือนัย ได้แก่ อุบาย ซึ่งหมายถึงความถึงความฉลาด

“**วิริยะ**” นั้นแล ชื่อว่าเป็น “**อินทรีย์**” เพราะอรรถว่าเป็น “**อธิบดี**” โดยครอบงำความเกียจคร้านได้

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเป็น “**อินทรีย์**” เพราะครอบครองความเป็นใหญ่ในลักษณะของการปกครอง

วิริยะกำลังเกิดกับทุกท่าน แต่ถ้าไม่ทรงแสดงพระธรรมไว้ ไม่มีทางที่จะรู้จักลักษณะของวิริยะโดยนัยต่างๆ ได้ แม้แต่ที่ชื่อว่าเป็นอินทรีย์ เพราะครอบครองความเป็นใหญ่ในลักษณะของการปกครอง

ขณะใดที่กุศลจิตเกิด หรือท่านกำลังทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดด้วยความอดทน ความขยัน ในขณะนั้นมีวิริยเจตสิกกำลังปกครองอยู่ กิจการงานนั้นจึงกระทำให้ไปโดยไม่ทอดยอได้

วิริยะนั้นแลเป็นอินทรีย์ จึงชื่อว่า วิริยอินทรีย์

ก็วิริยะนั้น มีการอุปถัมภ์ค้ำจุนเป็นลักษณะ และมีการปกครองเป็นลักษณะ

ผู้อบรมเจริญปัญญา เป็นผู้ได้รับการอุปถัมภ์ ด้วยการอุปถัมภ์ คือ วิริยะย่อมไม่เสื่อม กล่าวคือ ย่อมไม่เสื่อมรอบจากกุศลธรรมทั้งหลาย เช่นเดียวกับเรือนเก่าย่อมทรงอยู่ได้ เพราะมีเครื่องค้ำจุน คือเสาที่เอาเข้ามาใส่ ฉะนั้น พึงทราบความที่วิริยะนั้นมีการค้ำจุน เป็นลักษณะอย่างนี้ก่อน

ขณะนี้ ถ้าใครเบื่อ ขี้เกียจ ง่วง ท้อถอย ให้ทราบได้ว่า เหมือนเรือนเก่ากำลังผุพัง เพราะไม่สามารถที่จะตั้งอยู่ หรือดำรงอยู่ หรือดำเนินไปในกุศลทั้งหลายได้ วิริยเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่มีลักษณะอุปถัมภ์ค้ำจุน และมีการประคองเช่นเดียวกับเรือนเก่า ต้องเอาเสาเข้ามาค้ำจึงจะประคองให้เรือนนั้นตั้งอยู่ได้

อรรถกถาแสดงอุปมาไว้หลายอย่าง เพื่อให้เข้าใจถึงลักษณะสภาพของวิริยเจตสิก ซึ่งกำลังเกิดขึ้นเป็นไปในขณะนี้

เหมือนดังว่า เมื่อกองทัพน้อยกับกองทัพใหญ่ทำสงครามกัน กองทัพน้อยถอยร่น ลำดับนั้น เขาก็ไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระองค์ก็จะพึงส่งพลและพาหนะไปให้ กองทัพของพระองค์ที่มีพลและพาหนะนั้นสนับสนุน พึงยังกองทัพของข้าศึกให้กลับพ่ายแพ้ ได้ฉับใด วิริยะก็ฉับนั้น ย่อมไม่ทำให้ล้มปยุตตธรรมทั้งหลายท้อถอย ท้อแท้ ย่อมยก คือ ประคองล้มปยุตตธรรมเหล่านั้นไว้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า วิริยะมีการประคองไว้เป็นลักษณะ

ท่านพระสารีบุตรแสดงการอบรมเจริญบารมี เพื่อดับกิเลส เป็นสมุจเฉตถึงความเป็นพระอรหันต์ ดังใน **สัทธัมมปัชโชติกา**

อรรถกถาขุททกนิกาย มหานิทเทส อรรถกถาอัฐกวรรค กามสูตรนิตเทสที่ ๑ แสดงความว่า

เหมือนดังว่า มีนคร ๒ นคร คือโจรนครหนึ่ง เขมนครหนึ่ง
ครั้งนั้น นายทหารใหญ่คนหนึ่งเกิดความคิดว่า โจรนครนี้ยังตั้งอยู่
ตราบใด เขมนครย่อมไม่พ้นภัยอันตรายตราบนั้น เราจักทำโจรนคร
ให้ไม่เป็นนคร เขาสมเกราะ ถือดาบเข้าไปในโจรนคร เอาดาบฟัน
เสากระเฌียดซึ่งเขายกขึ้นไว้ที่ประตูนคร ทำลายที่ต่อบานประตูและ
หน้าต่าง ถอดลิ้มสลัก ทำลายกำแพง ผนึก เอาธงที่ยกขึ้นเพื่อความ
สง่างามของนครลง เอาไฟเผานคร แล้วเข้าเขมนคร ขึ้นไปบนปราสาท
แวดล้อมไปด้วยหมู่ญาติ บริโภคโภชนาหารที่มีรสอร่อยฉันใด
ข้ออุปไมยก็ฉนั้นนั้น สักกายทิฏฐิดูโจรนคร นิพพานดูเขมนคร
ผู้อบรมเจริญภาวนาจนนายทหารใหญ่ ที่คิดว่าเครื่องผูกคือสักกายทิฏฐิ
ยังผูกพันอยู่ตราบใด ก็ยังไม่พ้นภัยตราบนั้น

ใจความตอนท้ายที่ว่า สักกายทิฏฐิดูโจรนคร นิพพานดู
เขมนคร ผู้อบรมเจริญภาวนาจนนายทหารใหญ่ ที่คิดว่าเครื่องผูก คือ
สักกายทิฏฐิยังผูกพันอยู่ตราบใด ก็ยังไม่พ้นภัยตราบนั้นหมายความว่า
อกุศลธรรมที่จะต้องดับก่อน คือ สักกายทิฏฐิที่ยึดถือสภาพธรรมว่า
เป็นตัวตน ฉะนั้น ต้องเป็นปัญญาที่เห็นจริงๆ ว่าโจรนครกับเขมนคร
ต่างกัน เขมนครนั้นสงบ แต่โจรนครเดือดร้อน วุ่นวาย กระสับกระส่าย
ถ้ายังมีความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็น
บุคคล จะไม่พ้นจากความกระสับกระส่าย ความเดือดร้อน ความ
กังวลไปได้ ฉะนั้น ต้องเป็นผู้ที่เห็นว่า กิเลสและความทุกข์ทั้งหลาย
อยู่ที่อรรถภาพ คือที่นามธรรมและรูปธรรมนี้เอง

การที่จะหมดกิเลสหมดทุกข์เป็นสมุจเฉทก็คือ ไม่มีนามธรรม และรูปธรรมอีกต่อไป และจะต้องอบรมเจริญวิริยบารมีซึ่งเป็นบริวารของปัญญาด้วย

ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ชตุกัณณิमाणวกปัญหานิทเทส

ข้อ ๓๘๘ ท่านชตุกัณณิกราบทูลพระผู้มีพระภาค มีใจความว่า
ท่านได้ฟังมาว่า พระผู้มีพระภาคทรงกล้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ

ทรงมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ

(ตัว “ว” กับตัว “พ” ใช้แทนกันได้ เพราะฉะนั้น วิริยะ พิริยะ วีระ ความเพียร ทั้งหมดนี้ หมายความว่า วิริยเจตสิก)

ทรงองอาจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ

ทรงให้ผู้อื่นมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ

ทรงเป็นผู้สามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ

ทรงเป็นผู้แก้แล้วกล้า ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากความเป็นผู้ขุ่นลูกขนพอง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงเป็นผู้แก้แล้วกล้า

พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นผู้เว้นแล้วจากบาปธรรมทั้งปวง ในโลกนี้ ล่วงเสียแล้วซึ่งทุกข์ในนรก ทรงอยู่ด้วยความเพียร พระองค์ทรงมีวิริยะ มีปธาน ทรงแก้แล้วกล้า เป็นผู้คงที่ ท่านกล่าวว่า มีพระหฤทัยเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์ทรงเป็นผู้แก้แล้วกล้า

นี่คือพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งถ้าไม่ทรงเป็นผู้แก้แค้นแล้ว จะไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะการที่จะเจริญกุศลทุกประการ แม้แต่การอบรมปัญญาด้วยการ ไตร่ตรองพิจารณาธรรมก็ต้องอาศัยวิริยะ ความเพียรจริงๆ แม้ พระผู้มีพระภาคทรงต้องเป็นผู้แก้แค้นแล้ว ก็จะได้รู้แจ้งอริยสัจธรรม เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทุกท่านก็ควรเป็นผู้แก้แค้นแล้ว ในการเพียรที่จะเปลี่ยนจากวิริยะในทางอกุศลให้เป็นวิริยะในทางกุศล มิฉะนั้นกุศลเจริญไม่ได้ และวิริยะจะไม่มีประโยชน์เลย เพราะทุกๆ ชาติ วิริยะเป็นไปในอกุศลทั้งนั้น ถ้าสามารถที่จะเข้าใจลักษณะของ วิริยะที่เป็นไปในกุศล และสามารถที่จะเพิ่มวิริยะในทางกุศลขึ้น ก็จะได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ก้าวหน้า ไม่ขลาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนี

ในชีวิตประจำวัน ทุกคนต้องเคยกระทบกับอารมณ์ที่ไม่ น่าพอใจบ้าง ซึ่งอาจจะเป็นอารมณ์ที่รุนแรง หรืออาจจะเป็นอารมณ์ ที่ไม่น่าพอใจเล็กๆ น้อยๆ ทำให้มีความขุ่นใจหรือความไม่พอใจ ในบุคคลหนึ่งบุคคลใด ขณะนั้นถ้าสติสัมปชัญญะไม่เกิด ไม่มีการ รู้สึกตัว ไม่รู้ว่าขณะนั้นเป็นอกุศลธรรม วิริยะก็ไม่มีโอกาสที่จะ เปลี่ยนจากอกุศลเป็นกุศล ก็ยังคงมีฉันทะ มีความพอใจ มีความ ยินดีที่จะให้เป็นอกุศลต่อไป

ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมและเป็นผู้อบรมเจริญสติปัญญา ในขณะ ที่ขุ่นเคืองใจหรือไม่พอใจ สติสัมปชัญญะสามารถที่จะเกิดระลึกได้ แต่จะสามารถระลึกถึงพระธรรมได้เพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับสติปัญญา ของแต่ละท่าน

ขณะใดที่อกุศลจิต เช่น โทสะเกิดแล้วสติสัมปชัญญะระลึกได้ ก็จะไม่โกรธ แต่ถ้าขณะนั้นยังโกรธอยู่ และเพียรที่จะโกรธต่อไปเรื่อยๆ นั้นแสดงว่าวิริยะทางฝ่ายอกุศลยังมีกำลังอยู่มาก แต่ถ้าวิริยะทางฝ่ายกุศลเพิ่มขึ้น การระลึกได้จะทำให้จิตซึ่งขุนเคืองละคลาย บรรเทาลง และอาจจะมีเมตตาเกิดขึ้น แปรสภาพจากความขุนเคืองเป็นความผ่องใสได้ทันที นั่นคือ สภาพของกุศลธรรมเป็นสภาพที่ผ่องใส ไม่ใช่เป็นสภาพที่ขุนเคืองเศร้าหมอง

ประโยชน์ของสติสัมปชัญญะ คือ เมื่อโทสะเกิดย่อมมีสภาพของความไม่สบายใจ และสติสัมปชัญญะก็เกิดระลึกรู้ขณะนั้น นี่เป็นขณะที่วิริยะทางฝ่ายกุศลจะเกิดได้ ถ้ามีการฟังพระธรรม และเป็นผู้ที่ไม่เนิ่นช้าพร้อมที่จะละอกุศล

ถ้าสติสัมปชัญญะเกิด และมีอกุศลประเภทหนึ่งประเภทใดเกิด แม้ไม่รู้ลักษณะของวิริยะที่เกิดกับอกุศลขณะนั้น แต่สามารถเห็นวิริยะทางฝ่ายกุศล ซึ่งเพียรที่จะไม่โกรธในขณะนั้น การเพียรที่จะไม่โกรธ ไม่ใช่ขณะเดียวที่นึกได้แล้วจะไม่โกรธ แต่พอรู้สึกตัว เพราะมีสติสัมปชัญญะ มีความเพียรเห็นว่าเป็นอกุศล รู้ว่าธรรมที่ตรงกันข้ามกับโทสะ คือ เมตตา ขณะนั้นย่อมมีวิริยะเพียรที่จะอภัย เพียรที่จะเมตตา เพียรที่จะรู้ว่าทุกคนต้องทำผิด แม้แต่ท่านเองก็เคยทำผิดอย่างนั้นมาแล้ว จึงไม่ควรขุนเคืองใจบุคคลอื่น หรือ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นและดับไป แต่เวทนาทำให้เนิ่นช้า และสัญญาทำให้เนิ่นช้า คือไม่ละทิ้งเรื่องนั้นๆ จึงทำให้เกิดอกุศลต่อไป

วิริยะที่ต่างกันเป็นอธิปัตติ เป็นอธิปัตบาท เป็นอินทริย์ หรือที่เป็นพละเหล่านี้ เป็นการเจริญขึ้นของวิริยเจตสิก ในขณะที่ยังไม่ถึงระดับขั้นนั้นๆ ก็ยังไม่สามารถที่จะรู้ลักษณะของวิริยะซึ่งเกิดร่วม

กับสติปัญญา และเป็นสภาพที่มีกำลังเพิ่มขึ้น แต่ถ้าจะให้เข้าใจลักษณะของอินทรีย์ ๕ ได้แก่ ศรัทธาเป็นสัทธินทรีย์ ๑ วิริยะเป็นวิริยอินทรีย์ ๑ สติเป็นสตินทรีย์ ๑ สมาธิเป็นสมาธิอินทรีย์ ๑ ปัญญาเป็นปัญญินทรีย์ ๑ ล้วนแต่เป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ทั้งสิ้น และเกิดขึ้นเมื่อสติปัญญาเกิดระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมนั่นเอง

อาจจะเคยได้ศึกษาธรรมหมวดต่างๆ กันมาแล้ว เช่น อธิปัตติ ๔ อธิบาป ๔ เป็นองค์ธรรมชนิดเดียวกัน แต่วิริยะที่เป็นวิริยอินทรีย์นั้น จะเห็นได้ว่าเกิดร่วมกับศรัทธา สติ สมาธิ ปัญญา ฉะนั้นจึงต้องเป็นไปทางฝ่ายกุศล

ถ้าเป็นอธิบาปจะเป็น ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา แต่ถ้าเป็นอินทรีย์จะเป็นสัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ซึ่งต่างกัน ฉันทะเป็นอธิบาป ไม่ได้เป็นอินทรีย์เมื่อเป็นอินทรีย์แล้ว เปลี่ยนจากฉันทะเป็นศรัทธา และสำหรับอินทรีย์ ๕ จะเพิ่มสภาพธรรม คือ สติ แต่เมื่อเป็นอธิบาป จะไม่มีสติที่เป็นอธิบาป

อย่างไรก็ตาม ควรทราบว่า วิริยะจะเจริญขึ้นตามลำดับจากอกุศลสู่กุศลชั้นต่างๆ

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ทัฏฐัพพสูตร ข้อ ๘๕๒ - ๘๕๗
มีข้อความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญินทรีย์

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็จะมีเห็นสัทธินทรีย์ในธรรมไหนเล่า ในโสดาปัตติยังคะ ๔ มีเห็นสัทธินทรีย์ในธรรมนี้

ขณะที่กุศลจิตเกิด ขณะนั้นศรัทธาเจตสิกต้องเกิดร่วมด้วย แต่กุศลมีหลายระดับ ฉะนั้น ศรัทธาที่เป็นอินทรีย์เป็นใหญ่ในกิจของ ศรัทธา ที่จะทำให้เกิดเห็นลักษณะของศรัทธาที่เป็นใหญ่จริง จะเห็นได้ในโศดาปัตติยงค์ ๔ คือ องค์คุณของพระโศดาบัน ๔ ได้แก่ เป็นผู้ที่ไม่หวั่นไหวในพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ และใน อริยกันตศีลด้วยปัญญาที่รู้แจ้งอริยสัจธรรม

ท่านที่ศึกษาพระธรรม มีศรัทธาในการที่จะฟังพระธรรม ศรัทธาอาจจะไม่มั่นคงหรือคลาดเคลื่อนไป ถ้าไม่เข้าใจสภาพธรรม อย่างถูกต้อง หรือไม่รู้หนทางและข้อปฏิบัติที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม

จะพึงเห็นวิริยอินทรีย์ในธรรมไหนเล่า ในสัมมัปธาน ๔ พึงเห็นวิริยอินทรีย์ในธรรมนี้

วิริยะที่เป็นอินทรีย์ถึงความเป็นใหญ่นั้น เกิดจากความเพียร ที่ค่อยๆ สะสมไปที่ละเล็กทีละน้อย จนกระทั่งเป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่นั้น คือ การเพียรที่จะไม่ให้บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น ๑ เพียรเพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพียรเพื่อให้ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น ๑ เพียรเพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่ เลื่อนหาย เพื่อความเจริญยิ่งขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความ เจริญบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑

จะสังเกตได้ว่าเริ่มเพียรเล็กๆ น้อยๆ ที่จะไม่ให้บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น เพียรเพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรเพื่อให้ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น และเพียรเพื่อความเจริญบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดนี้ หมายความว่า สมถวิปัสสนาและมรรค ผล นิพพาน

เมื่อใช้คำว่า **สมถวิปัสสนา** หมายความว่า ถึง การอบรมเจริญสติปัฏฐาน เพราะสติปัฏฐานนั้นพร้อมทั้งสมถะและวิปัสสนา ไม่แยกกัน

จะพึงเห็นสตินทรีย์ในธรรมไหนเล่า ในสติปัฏฐาน ๔ พึงเห็นสตินทรีย์ในธรรมนี้

เมื่อกุศลเกิดจะขาดสติเจตสิกไม่ได้เลย ไม่ว่าในขณะที่ให้ทาน หรือในขณะที่วิริยเหตุจริต แต่จะเห็นสตินทรีย์ คือ สติเจตสิกที่เป็นใหญ่ในธรรมไหน ในสติปัฏฐาน ๔

จะพึงเห็นสมาธินทรีย์ในธรรมไหนเล่า ในฌาน ๔ พึงเห็นสมาธินทรีย์ในธรรมนี้

จะพึงเห็นปัญญินทรีย์ในธรรมไหนเล่า ในอริยสัจ ๔ พึงเห็นปัญญินทรีย์ในธรรมนี้

แม้ที่เป็นวิปัสสนาญาณ ซึ่งเป็นปัญญาที่รู้แจ้งสภาพธรรม แต่ละขั้นก็เป็นปัญญินทรีย์ แต่ยังไม่ถึงขั้นที่สมบูรณ์จริงๆ จะถึงขั้นที่สมบูรณ์จริงๆ ก็ในอริยสัจ ๔

ในอดีตกาล มีผู้ที่ฟังพระธรรม อบรมเจริญปัญญาด้วยความพากเพียร รู้แจ้งอริยสัจธรรมแล้วเป็นจำนวนมาก ท่านเหล่านั้นในอดีตล้วนเป็นบัณฑิต ท่านจึงเตือนตัวของท่านเองได้ บุคคลในสมัยนี้ ก็ควรพิจารณาตนเองว่าเหมือนบัณฑิตทั้งหลายในครั้งอดีตหรือไม่

ตอนท้ายของ **อรรถกถาอนุমানสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก** มีข้อความว่า

โบราณจารย์ (คือ อาจารย์ทั้งหลายในอดีต) กล่าวว่า ภิกษุพึงพิจารณาตนเองวันละ ๓ ครั้ง คือ ตอนเช้าควรพิจารณาว่ากิเลสมีประมาณเท่านี้ของเรา มีอยู่หรือไม่ ถ้าเห็นว่ามี พึงพยายามเพื่อละกิเลสเหล่านั้น ถ้าเห็นว่ามี พึงเป็นผู้มีใจเป็นของตนว่าเราบวชดีแล้ว

ตอนกลางวันก็พิจารณาอีก ตอนเย็นก็พิจารณาอีก เมื่อไม่อาจพิจารณาถึงวันละ ๓ ครั้ง ก็พึงพิจารณาเพียง ๒ ครั้ง แต่เมื่อไม่อาจถึง ๒ ครั้ง ก็พึงพิจารณาเพียง ๑ ครั้ง แต่การไม่พิจารณาเลยไม่สมควร

จากข้อความนี้ก็จะเตือนให้พิจารณาว่า วันหนึ่งๆ ได้ทำสิ่งที่สมควรหรือไม่สมควร และแม้การพิจารณาอกุศลและกุศลของตนเองนั้นก็ต้องอาศัยวิริยะด้วย ต่อไปก็จะได้ทราบว่ามีกิเลสอะไร ซึ่งท่านโบราณจารย์ในครั้งนั้นได้เตือนให้พิจารณา

มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ออนุমানสูตร ข้อ ๒๒๕ มีข้อความว่า

ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้แสดงธรรมที่เป็นคนว่าง่ายกับภิกษุทั้งหลาย แล้วได้กล่าวให้ภิกษุทั้งหลายพิจารณาตน ท่านกล่าวว่า

ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า เราเป็นคนมีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามกหรือไม่ หากพิจารณาอยู่อย่างนี้ว่า เราเป็นคนมีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามกจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย หากพิจารณาอยู่อย่างนี้ว่า เราไม่ใช่คนมีความปรารถนาลามก ไม่ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก ภิกษุนั้นพึงอยู่ด้วยปิติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืนในกุศลธรรมทั้งหลาย

ข้อความที่ว่า “**ภิกษุพึงพิจารณาตนด้วยตนเอง**” จะเห็นได้ว่าการที่ผู้ใดจะพิจารณาบุคคลใดนั้น ย่อมไม่สามารถที่จะพิจารณาได้ละเอียดเท่าตนเอง เพราะคนอื่นไม่อาจที่จะรู้ดีกว่าตนเองว่าเราเป็นคนปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามกหรือไม่ และก็ต้องเป็นผู้ตรงด้วย หากพิจารณารู้อย่างนี้ว่าเราเป็นคนมีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามกจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย บางท่านไม่ยอมพิจารณาอกุศลของตนเองเลย แต่เมื่อเห็นประโยชน์จริงๆ ก็รู้ว่าการที่วิริยะจะเจริญขึ้นได้ทางฝ่ายกุศลนั้น ก็ต้องเห็นอกุศลของตนเองด้วย

ผู้พิจารณาตนเองนั้นจะต้องเป็นผู้ตรง ไม่เข้าข้างตนเอง และเป็นผู้ว่าง่าย มีความเพียรที่จะละอกุศล ซึ่งก็เป็นไปได้ด้วยวิริยเจตสิก

สัทธัมมปัชโชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย มหานิทเทส
อรรถกถาตุฎฐกสูตรนิตินิทเทสที่ ๑๔ อธิบาย “วิริยินทรีย์” มีข้อความว่า
 พึงทราบวินิจฉัยในนิทเทสแห่งวิริยินทรีย์ ดังต่อไปนี้

บทว่า “**เจตสิโก**” ท่านกล่าวเพื่อแสดงว่า ความเพียรเป็นไปทางจิตโดยแน่นอน เพราะความเพียรนี้ ท่านกล่าวว่าเจตสิกก็เพื่อแสดงว่าความเพียรเป็นไปทางกายไม่มี มีแต่เป็นไปทางจิตเท่านั้น
 คุจกายวิญญูณ...

กายวิญญูณแม้กล่าวว่าเป็นไปทางกาย แต่ก็เป็นามธรรมที่รู้ลักษณะสภาพธรรมที่ปรากฏทางกาย ฉะนั้น นามธรรมนั่นเองเป็นสภาพธรรมที่ทำให้เกิดความเพียรทางกาย ที่ทุกท่านขยันทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ก็เพราะขณะนั้นวิริยเจตสิกเป็นปัจจัยให้เกิดความเพียรทางกายนั่นเอง

ข้อความในพระสูตรแสดงว่า ผู้ที่จงกรมไม่เกียจคร้าน ไม่ง่วง ดูลักษณะอาการภายนอก จะเห็นได้ว่าเป็นความเพียรทางกาย แต่แท้จริงที่ความเพียรทางกายจะเกิดได้ นั่นก็เพราะความเพียรทางใจ คือ วิริยเจตสิก

ข้อความต่อไป กล่าวถึงความเพียรที่เจริญขึ้น จนกระทั่งถึงวิริยสัมโพชฌงค์ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของการรู้แจ้งอริยสัจธรรม และกล่าวถึงความหมายของวิริยะในความหมายต่างๆ เช่น บทว่า **วิริยารมโ** ความว่า อารัมภะ คือ วิริยะ

คำว่า “**วิริยารมโ**” หมายความว่าถึงวิริยเจตสิก เพราะข้อความต่อไปอธิบายศัพท์ “อารัมภะ” มีความหมายหลายอย่าง เช่น หมายความว่าถึง กรรม อาบัติ กิริยา เป็นต้น

วิริยารัมภะ คือ อารัมภะ มาในความว่า วิริยะ ในบทนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงพยายาม จงออกไป จงชวนชวายเป็นพระพุทธานุศาสนาเถิด

ลักษณะของความเพียรซึ่งควรเจริญ มีข้อความว่า

จริงอยู่ ความเพียร ท่านเรียกว่า อารัมภะ ด้วยสามารถแห่งความพยายาม บทว่า **วิริยารมโ** นี้ เป็นบทแสดงถึงสภาวะของความเพียรนั้น คือ การก้าวออกด้วยความออกไปจากความเกียจคร้าน การก้าวหน้าด้วยการก้าวไปสู่ฐานะอื่นๆ ความชวนชวายเป็นด้วยการย่างขึ้นไป ความพยายามด้วยการไปไม่หยุด ความอดุทธาหะด้วยความขะมักเขม้น ความขยันด้วยความขะมักเขม้นอย่างสูง ความมั่นคงด้วยตั้งอยู่ในความหนักแน่น ความทรงไว้เพราะทรงไว้ด้วยสามารถการทรงจิตและเจตสิกไว้ได้ หรือทรงความสืบทอดแห่งกุศล

ไว้ด้วยสามารถความเป็นไปโดยไม่ขาดตอน

นี่คืออาการของวิริยะ ทั้งก้าวออกไปจากความเกียจคร้าน ก้าวไปสู่ฐานะอื่น ขวนขวายต่อไปอีก พยายามโดยไม่หยุด มีความอุตสาหะ ขะมักเขม้น มีความมั่นคงหนักแน่นที่จะก้าวต่อไป

อีกนัยหนึ่ง ความก้าวออกนี้เพื่อบรรเทาความทั้งหลาย ความก้าวหน้านี้เพื่อตัดความผูกพัน ความขวนขวายนี้เพื่อถอนโอฆะ ความพยายามนี้เพื่อไปถึงฝั่ง ความอุตสาหะนี้เพื่อไปข้างหน้า ความขยันนี้เพื่อความยิ่งขึ้นไป ความมั่นคงนี้เพื่อถอนกิเลสเพียงดังกลอนหลัก ความทรงไว้นี้เพื่อไม่หยุดยั้ง ความก้าวหน้ามิได้ย่อหย่อนด้วยสามารถ การก้าวไปไม่หยุดในกาลอันเป็นไปอย่างนี้ว่า หนึ่ง เอ็น และกระตุก จะเหลืออยู่ก็ตาม อธิบายว่า ก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคง

อนึ่ง เพราะความเพียรนี้ไม่ปลงฉันทะ ไม่ทอดธุระ ไม่ข้ามไป ไม่สละ นำมาซึ่งความเป็นผู้ไม่ท้อถอยในที่ที่ทำการกุศลกรรม ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ความไม่ปลงฉันทะ ความไม่ทอดธุระ ดังนี้ เหมือนอย่างว่า ชนทั้งหลายกล่าวว่า พวกท่านจงคอยจับโคนาสินค้าไปในที่ที่แจ้งไปด้วยน้ำใกล้ฝั่งคงคา โคนั้นแม้คุกลงที่พื้น ก็ยังนำสินค้าไปได้ ไม่ให้สินค้าตกลงที่พื้นฉันใด ภิกษุไม่ทอดธุระ ประคองความเพียรไว้ในที่ที่ทำการกุศลกรรมก็ฉันทะเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ประคองธุระไว้

ข้อความในอรรถกถาอนุমানสูตร ที่ท่านโบราณจารย์ได้ให้พิจารณาตนเองวันละ ๓ ครั้ง สำหรับท่านที่ไม่สามารถจะพิจารณา ๓ ครั้ง ก็ควรพิจารณา ๒ ครั้ง เมื่อไม่สามารถจะพิจารณา ๒ ครั้ง ก็

ควรพิจารณาวันละครั้ง ถ้าจะไม่พิจารณาเลยย่อมไม่สมควร การพิจารณาข้อความทั้งในพระสูตรและในอรรถกถา แสดงให้เห็นถึงปัญญาของบุคคลที่ต่างกัน ซึ่งสำหรับผู้ที่มีกิเลสหนามาก เป็นผู้ว่ายาก และไม่เคยเห็นกิเลสของตนเองเลย ไม่เคยนึกถึง ไม่เคยที่จะบอกคนอื่นว่ากิเลสของตนเองมีอะไรบ้าง เห็นแต่กิเลสของคนอื่นหมด ถ้าเป็นอย่างนั้น ก็จะต้องตั้งต้นที่การฟังพระธรรม และพิจารณาให้เห็นโทษของอกุศล และมีความเพียรเกิดขึ้นที่จะระลึก ทบทวนอกุศลของตนเองก่อน

นี่สำหรับปกติของผู้ว่ายากและมีกิเลสมาก แต่สำหรับท่านที่เป็นผู้เข้าใจหนทางข้อประพฤติปฏิบัติแล้ว ขณะใดที่สภาพธรรมกำลังปรากฏ ไม่ว่าอกุศลประเภทใดจะเกิด สติก็สามารถระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมในขณะนั้นได้ทันที นั่นก็เป็นปัญญาอีกระดับหนึ่ง ซึ่งเข้าใจหนทางที่จะรู้ลักษณะของสภาพธรรม แล้วศึกษาลักษณะของสภาพธรรม

เมื่อได้ศึกษาข้อความในอนุมานสูตรและอรรถกถานั้นแล้ว ท่านพิจารณาตนเองบ้างหรือไม่ วันละ ๓ ครั้ง หรือวันละ ๒ ครั้ง หรือว่าหลายวันครั้งหนึ่ง แต่ถ้าเป็นผู้มีปกติอบรมเจริญสติปัญญาจนทันทีที่อกุศลจิตเกิด ไม่ต้องรอนจนกระทั่งถึงเวลาที่จะพิจารณา สติสัมปชัญญะสามารถระลึกได้ทันทีในขณะนั้น นั่นเป็นการเริ่มต้นเป็นการอบรมสติปัญญา แม้ว่าขณะนั้นจะไม่ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ไม่ใช่ตัวตน เพียงรู้ลักษณะของสภาพอกุศลด้วยสติสัมปชัญญะในขณะนั้นตามความเป็นจริง ขณะนั้นก็เป็ฯสติสัมปชัญญะขั้นหนึ่ง

ใน **อนุมานสูตร** แสดงความตอนหนึ่งว่า

“หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเป็นผู้มีอกุศลธรรม เช่น เป็นคนมีความปรารถนาลามก เป็นคนยกตนข่มผู้อื่น เป็นต้น แม้ อย่างนั้นจริง ก็ควรพยายามเพื่อที่จะละอกุศลธรรมอันชั่วช้านั้นเสีย หากพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราไม่เป็นผู้มีอกุศลธรรมนั้นๆ ภิกษุ นั้น พึงอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นทีเดียว หมั่นศึกษาทั้งกลางวันกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย”

นั่นคือ ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ ตามความเป็นจริง แล้วแต่ว่าในวันหนึ่งๆ สติสัมปชัญญะขึ้นใดจะเกิดขึ้นเพียงระลึกว่า วันนั้นมีอกุศลอย่างนั้นๆ ที่ได้กระทำไป แล้วระลึกได้ หรือขึ้นที่ว่า ในขณะที่นั้นไม่ว่าจะเป็นสภาพธรรมใด กำลังปรากฏ สติก็ระลึกได้ทันที

ผู้ที่อบรมเจริญสติปัฏฐานต้องการผลของการอบรมเจริญหรือไม่ มีบางท่านพยายามอย่างมาก เพียรอย่างมาก เพราะคิดว่า จะเป็นเหตุ ให้ผลเกิดขึ้นเร็ว ปรากฏว่าพยายามจนเหนื่อยก็ต้องเลิก ไม่สามารถ ที่จะเร่งรัดผลของการเจริญสติปัฏฐานได้ เพราะเหตุว่า ต้องเป็นการ ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติจริงๆ การที่จะรู้สภาพธรรม ทั้งหลายเป็นอนัตตา ก็คือ รู้สภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติในชีวิต ประจำวัน ถ้ามีความหวังมีความเพียรด้วยความต้องการผลโดยรวดเร็ว ก็จะทำให้กระทำอย่างอื่นด้วยความหวังผลนั้น

ผู้สูงอายุท่านหนึ่ง อายุประมาณ ๘๐ ปี ได้ฟังรายการธรรม หลายแห่ง แล้วพิจารณาไตร่ตรองเรื่องการอบรมเจริญสติปัฏฐาน แม้ว่าท่านจะเป็นผู้ที่สูงอายุแล้ว แต่ก็ไม่หมดความเพียรที่จะฟังและ ไตร่ตรองธรรม ท่านได้ฟังรายการแนวทางเจริญวิปัสสนา แล้ว

พากเพียรจดตำบลที่อยู่ของมูลนิธิตีศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา ท่านมีความเพียรที่จะไปที่มูลนิธิฯ เพื่อบริจาคเงินร่วมการกุศลกับ มูลนิธิฯ ท่านออกจากบ้านตั้งแต่ ๙ โมงเช้า ไปถึงมูลนิธิฯ บ่าย ๒ โมง ตลอดเวลานั้นจะเห็นวิริยะของผู้สูงอายุท่านนั้นที่ต้องใช้เวลานานมาก รวมทั้งที่จะต้องถึงเวลาอาหารกลางวันและอื่นๆ ดังนั้นการที่จะรู้แจ้ง อริยสัจธรรม หรือวิริยะจะเจริญขึ้น ก็เป็นชีวิตประจำวันทั้งนั้น ไม่ต้องไปทำวิริยะอื่นต่างหากจากชีวิตประจำวัน ขณะที่กำลังเจริญเหตุ ในเรื่องของกุศลแล้ว จะขาดวิริยะไม่ได้เลย เพราะต้องฝืนกระแส ของอกุศล ฝืนความพอใจ ความสะดวกสบายทุกประการ เพื่อให้ ให่กุศลนั้นๆ สำเร็จ ผู้อบรมเจริญสติปัฏฐานในชีวิตประจำวันนั้น ปัญญาที่รู้ลักษณะของสภาพธรรมย่อมเพิ่มขึ้น ผลคือการรู้แจ้ง อริยสัจธรรมเป็นเรื่องไม่ยาก แต่เหตุคือการที่จะค่อยๆ พิจารณา ค่อยๆ ศึกษา ค่อยๆ รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทางตา ทางหู ทาง จมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ในชีวิตประจำวันจะค่อยๆ เกิดขึ้น ไม่มากเลย แต่ด้วยความเพียรจึงระลึกแล้วระลึกอีก ระลึกเรื่อยๆ ระลึกบ่อยๆ เพราะรู้ว่าเป็นหนทางเดียวเท่านั้นที่ปัญญาจะสามารถ ประจักษ์ลักษณะที่เกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมได้ เพราะเหตุว่า ในขณะนี้เองสภาพธรรมกำลังเกิดดับอยู่ ถ้าสติไม่ระลึก ไม่ศึกษา ไม่ เริ่มเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ย่อมไม่ถึงเวลาของ การประจักษ์แจ้งการเกิดดับของสภาพธรรมได้ ฉะนั้น เหตุจึงเป็นไป โดยยาก จะต้องสะสมอบรมต่อไปทุกชาติ แต่เมื่อถึงเวลาที่ผลเกิดนั้น ไม่ยากเลย

ชาตกัฏฐกถา อรรถกถาขุททกนิกาย ชาตก อรรถกถา

เอกาทศกนิบาต สังฆมหาราชชาดกที่ ๘ แสดงเรื่องของภิกษุผู้ทอดทิ้งความเพียรรูปหนึ่ง ความว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุผู้ทอดทิ้งความเพียรเสียแล้วรูปหนึ่ง ตรัสเรื่องนี้

ภิกษุรูปหนึ่ง เป็นกุลบุตรชาวพระนครสาวัตถี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค ก็มีศรัทธาบรรพชาอุปสมบท ได้บำเพ็ญอาจารย์วัตรและอุปัชฌายวัตร ท่องพระปาติโมกข์ทั้งสองจนคล่อง มีพรรษาครบ ๕ เรียนกัมมัฏฐาน ลาอาจารย์และอุปัชฌาย์ว่าจะไปอยู่ป่า เมื่อไปถึงหมู่บ้านชายแดนแห่งหนึ่ง พวกผู้คนต่างก็เลื่อมใสในอิริยาบถ พวกกันสร้างบรรณศาลาให้พักและบำรุงอยู่ในหมู่บ้านชายแดนนั้น

ครั้นเข้าพรรษา ท่านก็เจริญกัมมัฏฐานตลอดไตรมาสด้วยความเพียร แต่ก็ไม่บรรลุธรรม ท่านดำริว่า ในบรรดาบุคคล ๔ เหล่าที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ท่านคงเป็นประเภทปทรมะเสียแน่แล้ว จะอยู่ป่าไปทำไม ท่านจึงทอดทิ้งความเพียร ออกจากหมู่บ้านนั้นไปสู่พระวิหารเชตวัน เพื่อคอยดูพระรูปโฉมของพระผู้มีพระภาค สดับพระธรรมเทศนาอันไพเราะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้น จึงตรัสแก่ภิกษุรูปนั้นว่า ผลอันเลิศในพระศาสนานี้ คืออรหัตผล ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เกียจคร้าน ก็แลในปางก่อน เธอเป็นคนมีความเพียรอดทนต่อโอวาทแม้เป็นนอ้งสุดท้องแห่งโอรส ๑๐๐ องค์ ของพระเจ้าพาราณสี ตั้งอยู่ในโอวาทของบัณฑิตทั้งหลาย ก็ถึงเขตรัตนัตถ์เป็นพระราชาได้แล้วพระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเรื่องในอดีตที่ในสมัยนั้น ภิกษุรูปนี้เป็นพระเจ้าสังฆมหาราช ทรงแสดงถึงคุณธรรมของพระองค์ที่ทำให้

หมู่พระญาติและชาวเมืองต่างยอมรับนับถือพระองค์ และให้ดำรงเป็นพระราชา แม้ว่าพระองค์จะเป็นน้องสุดท้องในบรรดาโอรส ๑๐๐ องค์ของพระเจ้าพาราณสี

พระเจ้าสังวรมหาราชได้ตรัสกับพระอุโบสถกุมาร เจ้าพี่องค์ใหญ่ของพระองค์ว่า “ข้าแต่พระราชบุตร หม่อมฉันมิได้ริษยาสมณะทั้งหลายผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวง หม่อมฉันนอบน้อมท่านเหล่านั้นโดยเคารพ ไหว้เท้าของท่านผู้คงที่”

จะเห็นได้ว่าทุกอย่างไม่พ้นวิริยะไปได้ แม้แต่การที่จะไม่ริษยาสมณะผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวงหรือสมณะซึ่งมีความรู้ ควรที่บุคคลอื่นจะนับถือในความรู้นั้น แต่บางบุคคลกลับริษยา แล้วแต่ว่าจะสะสมความริษยามาในรูปลักษณะใด ฉะนั้น ที่จะไม่ริษยาได้ ก็จะต้องมีวิริยะ มีความเพียรขัดเกลากิเลส เห็นโทษของความริษยาแล้วจึงจะละความริษยานั้นได้ หรือแม้แต่การนอบน้อม เคารพไหว้เท้าของท่านผู้คงที่ ก็ต้องเป็นผู้ที่มีวิริยะที่จะขัดเกลากิเลส มานะ ความสำคัญตนในการที่เป็นโอรสของพระเจ้าพาราณสี

พระองค์ตรัสต่อไปว่า “สมณะเหล่านั้นยินดีแล้วในธรรมของผู้แสวงหาคุณ ย่อมพร่ำสอนหม่อมฉันผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ผู้พอใจฟัง ไม่มีความริษยา

หม่อมฉันได้ฟังคำของสมณะผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวงนั้นแล้วมิได้ดูหมิ่นสักน้อยหนึ่งเลย ใจของหม่อมฉันยินดีแล้วในธรรม

กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลเดินเท้า หม่อมฉันไม่ตัดเบียดเลี้ยง และบำเหน็จบำนาญของจาตุรงคเสนาเหล่านั้นให้ลดน้อยลง

อำมาตย์ผู้ใหญ่และข้าราชการผู้มีปรีชาของหม่อมฉันมีอยู่
ช่วยกันบำรุงพระนครพาราณสีให้มีข้าวปลาอาหารมาก มีน้ำดื่ม

อนึ่งพวกพ่อค้าผู้มั่งคั่งมาแล้วจากรัฐต่างๆ หม่อมฉันช่วยจัด
อารักขาให้พ่อค้าเหล่านั้น ขอได้โปรดทราบอย่างนี้เถิด เจ้าฟักโอบสถ”

นี่เป็นเหตุที่ทำให้คนทั้งปวงเห็นสมควรว่า พระองค์ประกอบ
ด้วยคุณธรรมอย่างนี้ สมควรจะเป็นพระราชอาของพระนครพาราณสี

พระผู้มีพระภาคทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสย่ำว่า

“ดูกรภิกษุ เธอทนต่อโอวาทเช่นนี้ บัดนี้เหตุไรไม่กระทำ
ความเพียร” ทรงประกาศสัจจะ ในเวลาจบสัจจะ ภิกษุรูปนั้นดำรง
อยู่ในโสตาปัตติผล ทรงประชุมชาดกว่า สังวรกুমารผู้เป็นพระราช
ในครั้งนั้นได้มาเป็นภิกษุนี้ อุโบสถกุมารในครั้งนั้นได้มาเป็นสารีบุตร
พระราชกุมารผู้เป็นพี่ทั้งหลายได้เป็นพระเถรานุเถระ บริษัทได้มาเป็น
พุทธบริษัท ส่วนอำมาตย์ผู้ถวายโอวาทได้มาเป็นเรตถาคตแล

พุทธบริษัทในครั้งนั้น ได้มาเป็นพุทธบริษัทในสมัยพระผู้มี
พระภาค และจะเห็นได้ว่าผลไม่ยาก แต่เหตุยาก เวลาที่จะบรรลुผล
ผลก็เกิดตามสมควรแก่เหตุ เมื่อเหตุสมควรแก่ผลเมื่อไร ผลก็เกิด
เมื่อนั้น ฉะนั้น ถ้าในขณะนี้เหตุยังไม่สมควร จะเร่งรัดสักเท่าไร
ผลก็ยังเกิดไม่ได้ จะต้องเพียรต่อไป จะต้องเป็นผู้ตรงที่จะรู้ว่า
รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้จริงๆ หรือยัง ไม่ใช่
รู้เพียงโดยการฟัง แต่สติปัญญา คือ ขณะที่สัมปชัญญะ เกิดพร้อมสติ
และสามารถเข้าใจรู้ความจริง รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ
ในขณะนั้นเอง ปัญญาที่อบรมเจริญไปเรื่อยๆ จนถึงกาลสมัยที่รู้แจ้ง

อริยสัจธรรมซึ่งไม่ยาก ผลไม่ยาก แต่เหตุยากที่จะต้องอดทนและเพียรต่อไป

อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต อาตัพปสูตร ข้อ ๔๘๙ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความเพียรพึงกระทำโดยสถาน ๓ สถาน ๓ คืออะไร คือ ความเพียรพึงกระทำเพื่อยังธรรมที่เป็นบาป อกุศลอันยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ๑ เพื่อยังธรรมที่เป็นกุศลอันยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ๑ เพื่อดกลั้นซึ่งเวทนาที่เกิดในกายอันเป็นทุกข์ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ขมขื่น ไม่เจริญใจ พอจะคร่ำชีวิตได้ ๑

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุกระทำความเพียร เพื่อยังธรรมที่เป็นบาปอกุศลอันยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อยังธรรมที่เป็นกุศลอันยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อดกลั้นซึ่งเวทนาที่เกิดในกายอันเป็นทุกข์ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ขมขื่น ไม่เจริญใจ พอจะคร่ำชีวิตได้ ภิกษุนี้เราเรียกว่าเป็นผู้มีความเพียร มีปัญญา มีสติ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ

แม้ข้อความสั้นมาก แต่ก็ทำให้ระลึกได้ถึงความเพียรที่พึงกระทำโดยสถาน ๓ ซึ่งจะต้องเพิ่มขึ้นติความอดทนขึ้น

ขันติบารมี

“ขันติบารมี” ความอดทน มีความหมายกว้างมาก เพราะไม่ใช่อดทนเฉพาะอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจประการเดียว แม้อารมณ์ที่น่าพอใจก็ต้องอดทนที่จะไม่เกิดโลภะ ความยินดี ความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะที่ปรากฏด้วย

ขันติบารมีเป็นกุศลธรรม เป็นโสภณธรรม ต้องเกิดกับโสภณจิต จะไม่เกิดกับอกุศล ไม่เกิดกับโลภมูลจิต ความอดทนที่เป็นไปในอกุศลไม่ใช่ความอดทนที่เป็นไปกับกุศล อกุศลมีมากด้วยโลภะ ด้วยความต้องการ ทำานทนทุกอย่างเพื่อจะได้สิ่งที่ท่านต้องการ ไม่ว่าจะคำคินตีกติ่นก็ทนได้เพื่อได้สิ่งที่ต้องการ ขณะนั้นไม่ใช่ความอดทนที่เป็นกุศล แต่ถ้าเป็นคำคินตีกติ่นเพื่อจะเจริญกุศล ทนได้หรือไม่ ถ้าทนได้ก็เป็นขันติบารมี เมื่ออากาศร้อนหรือหนาวก็ทนได้ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าท่านจะต้องทนความร้อนหนาวของอากาศ แต่หมายความว่าไม่เกิดอกุศล ไม่เกิดความรำคาญ ไม่เกิดความเดือดร้อนต่อสภาพอากาศที่ร้อนหรือหนาว ควรระลึกรู้ลักษณะของสภาพจิตในขณะนั้นว่าเป็นกุศลหรืออกุศล พอใจหรือไม่พอใจ ต้องไม่ใช่ทั้ง ๒ อย่าง เพราะถ้าพอใจเป็นโลภะ ถ้าไม่พอใจก็เป็นโทสะ จะเป็นบารมีไม่ได้ ฉะนั้น ความอดทนที่เป็นขันติบารมี คือ อดทนที่จะเป็นผู้สงบในขณะนั้น ไม่เป็นโลภะ ไม่เป็นโทสะ

รูปารมณกำลังปรากฏ จักขุวิญญาณก็กำลังเห็นสิ่งที่ปรากฏ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ถ้าไม่อดทนที่จะระลึกศึกษา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ จะถึงฝั่ง คือ

นิพพานไม่ได้ ผู้ที่ขาดความอดทนจะไม่ถึงฝั่ง ไม่ถึงนิพพาน ไม่ถึง การรู้แจ้งอริยสัจธรรม เพราะฉะนั้น บารมีทั้ง ๑๐ นี้ เป็นเครื่องสำรวจ ให้ท่านสร้างบารมีที่ยังย่อหย่อนให้เพิ่มพูนขึ้นด้วยการเห็นคุณประโยชน์ จริงๆ

การที่จะเข้าใจธรรมได้ จะต้องเป็นผู้ที่อดทนในการพิจารณา ไตร่ตรอง เทียบเคียง เพื่อให้เป็นความเข้าใจที่ถูกต้องจริงๆ การปฏิบัติ จะได้ไม่ผิดไป ถ้าไม่มีความเข้าใจที่ถูกต้อง ก็ไม่มีปัจจัยที่จะให้สัมมาสติ เกิดระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ

ขันติ คือ ความอดทน ความอดกลั้นต่ออกุศลจิตที่เกิดขึ้น อดกลั้นต่อโลภะ โทสะ มิดะนั้นแล้วจะเผากิเลสไม่ได้ ถ้าสติ สัมปชัญญะเกิด ขันติบารมีก็จะละเอียดขึ้น ในวันหนึ่งๆ มีอกุศลเกิด มาก ทำให้ต้องมีความอดทน เช่น ความอดทนที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน เป็น “อธิวาสนขันติ” คือ การอดทน การยอมรับ การอดกลั้น ต่อภาวะแวดล้อมเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย และสภาพธรรมต่างๆ ขณะ เช่น อากาศที่เปลี่ยนแปลง ร้อนบ้าง หนาวบ้าง ขณะนั้นถ้าสติสัมปชัญญะ ไม่เกิด เพียงแต่บอกว่าร้อนจัง ก็เป็นอกุศลจิตแล้ว ฉะนั้น ถ้าเป็น ผู้ที่สติสัมปชัญญะละเอียด ก็จะมีกายวาจาที่กระทำในขณะนั้นว่าขาด ความอดทน หรือมีความอดทนเพิ่มขึ้นต่อสิ่งแวดล้อม

ขันติบารมี คือ ขณะใดที่สติสัมปชัญญะเกิด แล้วรู้ลักษณะ สภาพของจิต ถ้ารู้ว่าเป็นอกุศลก็จะเปลี่ยนเป็นกุศลได้ มีความอดทน เพิ่มขึ้น ที่เคยบ่นก็จะไม่บ่น หรือที่เคยหงุดหงิดก็จะรู้ว่าหงุดหงิด ไม่มีประโยชน์เลย ที่มีความไม่พอใจก็จะรู้ว่าความไม่พอใจในขณะนั้น เป็นอกุศล ทำให้ผู้ที่เกิดสติสัมปชัญญะสามารถที่จะมีขันติบารมีเพิ่มขึ้น

ขันติบารมีนั้น ควรจะอบรมให้มีมากขึ้นในชีวิตประจำวัน เพราะนอกจากจะอดทนต่อสภาพสิ่งแวดล้อมหรือที่อาศัย ยังต้องอดทนต่อบุคคลซึ่งมีอุปนิสัยต่างๆ บางคนเป็นคนที่ทำทุกสิ่งทุกอย่างเร็ว ก็ต้องอดทนต่อคนที่ทำอะไรช้า หรือพบคนที่มีอุปนิสัยไม่เหมาะสมไม่ควร ก็จะต้องอดทนต่อความไม่ดี ความไม่เหมาะสมไม่ควร โดยไม่บ่นว่า แต่สติสัมปชัญญะจะระลึกได้ที่จะไม่วิจารณ์ ไม่ตำหนิ และคิดด้วยเมตตาที่จะสอน เกื้อกูล แนะนำในโอกาสหรือในกาลนั้น ฉะนั้น ในวันหนึ่งๆ ควรอบรมขันติบารมีให้เจริญขึ้น

มารยาทสากลที่ต้องมีขันติ ความอดทน เช่น การเดินทางร่วมกัน ต้องมีอุปสรรค ตั้งแต่เรื่องที่นั่ง ที่นอน ที่พัก เรือยานพาหนะ เรื่องเวลานัดหมายต่างๆ คนที่ไม่บ่นและไม่กล่าวคำตำหนิใดๆ เลย แต่มีความเห็นใจ มีความเข้าใจช่วยเหลือคนอื่น ขณะนั้น ก็ต้องเป็นที่นิยมเป็นที่สรรเสริญของบุคคลอื่น ทุกท่านคงจะทราบว่ อกุลศลธรรมทั้งหมดไม่ใช่ขันติบารมี อกุลศลธรรมทั้งหลาย ทั้งโลภะ ทั้งโทสะอดทนไม่ได้ เฉพาะโสภณเจตสิก สภาพของเจตสิกที่ติงามเท่านั้นที่อดทน

เมื่อเห็นใครดีพร้อม ไม่ว่าทางกาย วาจา ใจ ก็ทราบได้ว่าเป็นผู้ที่อดทนต่อเหตุการณ์ต่างๆ ได้ เพราะโสภณเจตสิกของบุคคลนั้นเจริญแล้วนั่นเอง ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัวตน เป็นแต่เพียงสภาพของโสภณเจตสิกที่เจริญขึ้นเมื่อกุศลจิตเกิด แต่เมื่อขาดความอดทนก็เป็นอกุศลนั่นเอง แม้แต่การไม่พูดเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ ก่อนพูดควรพิจารณาว่าเรื่องนั้นเป็นประโยชน์หรือไม่ ถ้าไม่เป็นประโยชน์ ควรมีความอดทน อดกลั้นที่จะไม่พูดในขณะนั้น เพราะไม่เป็นประโยชน์แก่ใครทั้งสิ้น ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องสติสัมปชัญญะที่ควรพิจารณาสังเกตว่ามีเพิ่มขึ้นหรือไม่

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา มีข้อความว่า
 อนึ่ง ชื่อว่าขันตินี้เป็นอาวุธไม่เบียดเบียนคนดี ในเพราะ
 สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ เพราะกำจัดความโกรธอันเป็นปฏิปักษ์ต่อ
 คุณธรรมไม่มีส่วนเหลือ เป็นเครื่องประดับของผู้สามารถรอบจำ
 ผู้อื่นได้ เป็นพลสัมปทาของสมณพราหมณ์ เป็นสายน้ำกำจัดไฟ
 คือ ความโกรธ เป็นเครื่องซึ่งถึงความเกิดแห่งกิตติศัพท์อันดีงาม เป็นมนต์
 และยาวิเศษระงับพิษ คือ คำพูดของคนชั่ว เป็นปกติของผู้มีปัญญา
 ยอดเยี่ยมของผู้ตั้งอยู่ในสังวร เป็นสาครเพราะอาศัยความลึกซึ้ง
 เป็นฝั่งของมหาสาคร คือ โทสะ เป็นบานประตูปิดประตูบาป
 เป็นบันไดขึ้นสู่เทวโลกและพรหมโลก เป็นภูมิที่สถิตอยู่ของคุณทั้งปวง
 เป็นความบริสุทธิ์กาย วาจา และใจอย่างสูงสุด พึงมนสิการ ด้วย
 ประการดังนี้

อนึ่ง ชื่อว่า **ขันติ** นี้ไม่เบียดเบียนคนดี เป็นอาวุธ คือ ทำลาย
 อุกุศล เมื่อมีขันติแล้วจะไม่มีความเดือดร้อนใจ เพราะขันติเป็น**อาวุธ
 ที่ไม่เบียดเบียนคนดี** เพราะเหตุว่าสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ เพราะกำจัด
 ความโกรธอันเป็นปฏิปักษ์ต่อคุณธรรมไม่มีส่วนเหลือ ถ้าสามารถที่จะ
 อดทนได้ในขณะนั้น โทสะไม่เกิด วาจาที่ไม่ดีแม้เพียงเล็กๆ น้อยๆ
 ก็ไม่มี

เป็นเครื่องประดับของผู้สามารถรอบจำผู้อื่นได้

ถึงแม้จะใช้เครื่องประดับร่างกายสวยงามเพียงใด แต่ถ้ากาย
 วาจาไม่ดี ผู้นั้นก็จะดูไม่งดงามเลย ความไม่โกรธหรือขันติเป็น
 เครื่องประดับของผู้สามารถรอบจำผู้อื่นได้ ไม่ต้องมีเครื่องประดับเลย
 ก็ยังงามกว่าผู้มีเครื่องประดับที่ไม่มีขันติ คือ กาย วาจาไม่งาม

เป็นพลสัมปทาของสมณพราหมณ์ คือ เป็นการถึงพร้อมด้วยกำลังของผู้สงบ คนที่สงบไม่ต้องไปมีเรื่องวุ่นวายกับใครทั้งสิ้น ฉะนั้น ความสงบจากอกุศลเป็นพลสัมปทาของสมณพราหมณ์

เป็นสายน้ำกำจัดไฟ คือ ความโกรธ ถ้าจะโกรธแล้วมีขันติบารมีก็ไม่โกรธ ขณะนั้นจะเพิ่มความอดกลั้นต่ออกุศลต่างๆ ได้สะดวกขึ้น เพิ่มขึ้น ง่ายขึ้น จนกระทั่งเป็นอุปนิสัย

เป็นเครื่องชี้ถึงความเกิดแห่งกิตติศัพท์อันดีงาม

เป็นมนต์และยาวิเศษระงับพิษ คือ คำพูดของคนชั่ว

เวลาโกรธและพูดคำที่ไม่ดีออกมา ใครไม่ดีในขณะที่พูดคำไม่ดีคือตัวเอง ตนเองเท่านั้นคือคนชั่ว ใครที่พูดชั่วคนนั้นคือคนชั่ว ฉะนั้น ขันติเป็นมนต์และยาวิเศษระงับพิษ คือ คำพูดของคนชั่ว

เป็นปกติของผู้มีปัญญาอดเยียมของผู้ตั้งอยู่ในสังวร

ทุกท่านอยากจะมีปัญญา แต่กว่าจะมีปัญญาได้ต้องอดทนมาก เช่น อดทนต่อการที่จะฟังพระธรรม แล้วพิจารณาความลึกซึ้ง ความละเอียดและประโยชน์ของพระธรรมจริงๆ จนเห็นว่าควรจะประพฤติปฏิบัติตามไม่ใช่แต่เพียงฟัง แต่ว่าเป็นปกติของผู้มีปัญญาอดเยียม ถ้าต้องการมีปัญญาก็ต้องเริ่มเป็นผู้ที่อดทน มีขันติบารมี

เป็นสาครเพราะอาศัยความลึกซึ้ง

ขันติเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งจริงๆ ด้วยเหตุที่อกุศลเกิดบ่อยกว่ากุศล ฉะนั้น ถ้าสติสัมปชัญญะเกิด รู้ว่าขณะใดเป็นอกุศล แล้วมีความอดทนต่อการที่จะไม่เป็นอกุศลนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นโลภะ เป็นโทสะ ความริษยา ความตระหนี่ หรือความสำคัญตน ขณะนั้นจะเห็นความลึกซึ้งจริงๆ ว่า ถ้าไม่รู้ก็ไม่สามารถจะบำเพ็ญขันติบารมีได้ ฉะนั้น ขันติบารมี

และสติสัมปชัญญะจึงเป็นสิ่งที่ละเอียดมาก เพราะจะทำให้อดทนต่อ
อกุศลต่างๆ ได้

เป็นฝั่งของมหาสาคร คือ โทสะ

เป็นบานประตูปิดประตูบายน

หลายคนกลัวอบายภูมิ ที่ทำกุศลก็เพราะไม่อยากจะเกิด
ในอบายภูมิ แต่ถ้าจะไม่เกิดในอบายภูมิก็ต้องเป็นผู้ที่อดทนต่อการ
ไม่ทำอกุศล เพราะความอดทนเป็นบานประตูปิดประตูบายน

เป็นบันไดขึ้นสู่เทวโลกและพรหมโลก

เป็นภูมิที่สถิตอยู่ของคุณทั้งปวง

เป็นความบริสุทธิ์กาย วาจา และใจอย่างสูงสุด

พึงมนสิการด้วยประการฉะนี้

ในทุกสถานการณ์ จะมีความอดทนเพิ่มขึ้นได้หรือไม่ ถ้า
ฝึกหัดบ่อยๆ อบรมบ่อยๆ โสภณเจตสิกจะเจริญขึ้นจนเป็นปกติ
บางท่านที่อดทนมากกว่าคนอื่นก็เป็นเพราะการอบรมนั่นเอง

**อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้เดือดร้อนในโลกนี้ เพราะ
ไม่มีขันติสมบัติ และเพราะประกอบกรรมอันทำให้เดือดร้อนใน
โลกหน้า หากว่าทุกข์มีความเสียหายของผู้อื่นเป็นนิमितเกิดขึ้น อัตภาพ
อันเป็นแดนเกิดของทุกข์นั้น และกรรมอันเป็นพืชของทุกข์นั้นอันเรา
ปรุ่งแต่งแล้ว นั้นเป็นเหตุแห่งความเป็นหนี้ของทุกข์นั้น เมื่อไม่มีผู้ทำให้
เสียหาย ขันติสัมปทาของเราจะเกิดได้อย่างไร**

ถ้ามีใครทำให้เสียหาย ทำให้เดือดร้อน แทนที่จะโกรธ ให้รู้ว่า
เป็นการเพิ่มขันติบาร์มีให้สมบูรณ์ขึ้น

แม้หากว่าบัดนี้ผู้นี้ไม่ทำให้เสียหาย ผู้นั้นก็ได้อุปการะแก่เรามาก่อน อีกอย่างหนึ่ง ผู้ไม่ทำให้เสียหายนั้นแหละ เป็นผู้มียุบการะ เพราะมีขันติเป็นนิमित สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ทั้งหมดเป็นเช่นบุตรของเรา ใครจักโกรธในความผิดที่บุตรทำได้

ถ้าคนที่ทำให้โกรธนั้นเหมือนบุตร แล้วจะโกรธบุตรลงหรือไม่ ในเมื่อเป็นบุตรของเรา ถ้าพิจารณาจะเห็นตามความเป็นจริงได้ ข้อความต่อไปมีว่า

บุตรนี้ทำผิดแก่เราโดยมิใช่เพศของปีศาจที่โกรธอันใด เราควรแนะนำบุตรผู้มีไม่ใช่เพศที่เป็นความโกรธนั้น ทุกข์นี้เกิดแก่เราด้วยความเสียหายใด แม้เราก้เป็นนิमितของความเสียหายนั้น ทำความเสียหายด้วยธรรมใดและทำในที่ใด ธรรมเหล่านั้นแม้ทั้งหมดก็ดับไปในขณะนั่นเอง บัดนี้ ใครพึงทำความโกรธแก่ใครและใครทำผิดแก่ใคร เพราะธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา พิจารณาดังนี้ ควรเพิ่มพูนขันติสัมปทาด้วยประการฉะนี้

ไม่ว่าใครก็ตามที่ทำความเสียหาย ความเดือดร้อนให้ การกระทำของเขานั้นก็ดับไปในที่นั้นๆ เราจึงไม่ควรโกรธต่อ ในเมื่อการกระทำนั้นหมดแล้วดับแล้ว ขณะนี้เขาไม่ได้กระทำอย่างนั้นแล้ว ไม่ต้องคิดถึงเรื่องเก่าที่เขากระทำ เพื่อที่ตนเองจะโกรธต่อไป ถ้ามีการพิจารณาอย่างถูกต้องอย่างแยบคาย จะเห็นได้ว่า ใครก็ตามที่ทำความเสียหายด้วยธรรมใดและทำในที่ใด ธรรมเหล่านั้นแม้ทั้งหมดก็ดับไปในขณะนั่นเอง

ถ้าเราเป็นผู้ที่เข้าใจพระธรรมมากกว่าคนอื่นหลายคนที่ไม่ได้ฟัง

และไม่เข้าใจ ฉะนั้น เราจะโกรธคนที่ไม่รู้เป็นสิ่งที่สมควรหรือไม่ ในเมื่อตัวเราเป็นผู้ที่รู้หรือเข้าใจพระธรรมแล้ว หากในขณะนั้นพิจารณาว่า เพราะบุคคลนั้นไม่รู้จึงทำผิด แล้วจะโกรธผู้ที่ไม่รู้จึงทำผิด ก็ย่อมไม่สมควรเลย ก็จะเป็นเหตุให้มีขันติবারมี ไม่ผูกโกรธและอภัยให้บุคคลนั้นด้วย ข้อความอีกตอนหนึ่งมีว่า

*เมื่อผู้ทำความผิดมีคุณ เราไม่ควรทำความโกรธในผู้ที่มีคุณ
เมื่อผู้ทำความผิดไม่มีคุณ ควรแสดงความสงสารเป็นพิเศษ*

ทุกคนยังมีอกุศล ยังมีกิเลส จึงเป็นเหตุให้เกิดความไม่พอใจ แต่ก็ควรพิจารณาว่าผู้นั้นเป็นผู้ที่มีคุณหรือไม่ ถ้าเป็นผู้ที่มีคุณก็อย่าโกรธเลย เพราะผู้นั้นเป็นผู้ที่มีคุณต่อเรา ถ้าเป็นผู้ที่ไม่มีคุณยิ่งน่าสงสาร เพราะไม่มีคุณแล้วยังทำสิ่งที่ไม่ดีด้วย ฉะนั้น ถ้ากุศลจิตเกิดพร้อมสติสัมปชัญญะก็จะทำให้เพิ่มความอดทนขึ้น

*ยศอันเป็นคุณของเราย่อมเสื่อมเพราะความโกรธ สิ่งเป็นข้าศึก
ทั้งหลาย มีผิวพรรณเศร้าหมอง และการอยู่เป็นทุกข์ เป็นต้น ย่อม
มาถึงเราด้วยความโกรธ*

ทรัพย์สมบัติ ชื่อเสียง คุณความดีต่างๆ ย่อมเสื่อมได้ อาจะหมดสิ้นไปได้ พินาศไปได้เพราะความโกรธ ขณะที่แสดงกิริยาอาการ หรือการกระทำที่ไม่สมควร ฉะนั้น ก็จะเห็นประโยชน์ของขันติবারมี ข้อความต่อไปมีว่า

อนึ่ง ชื่อว่าความโกรธนี้กระทำให้ไม่เป็นประโยชน์ได้ทุกอย่าง

ยังประโยชน์ทั้งปวงให้พินาศ เป็นข้าศึกมีกำลัง เมื่อมีขันติข้าศึกใดๆ ก็ไม่มี...

ขุททกนิกาย จรียาปิฎก มหิสราขจรียา ตอนท้ายมีข้อความว่า
บุคคลผู้มีปัญญาดอกกลั่นคำดูหมิ่น ในเพราะของคนต่ำต้อย
คนปานกลางและคนชั้นสูง...

ถ้าเป็นผู้มีปัญญาแล้ว ย่อมอดกลั่นคำดูหมิ่นได้ทั้งหมด ไม่ว่า
จากใคร ไม่ใช่เฉพาะจากบางบุคคล แต่ต้องทั่วไปหมด ไม่ว่าจะเป็น
คนชั้นสูง คนปานกลาง หรือคนต่ำต้อย เพราะการอดทนต่อทุกบุคคล
เป็นเหตุให้ขันติবারมีเจริญขึ้นได้

อรรถกถาขุททกนิกาย จรียาปิฎก อรรถกถาธัมมเทวปุตตจรียา
ที่ ๘ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

อธรรมเทพบุตรกล่าวกับธรรมเทพบุตรว่า

“ค้อนเหล็กทุบเงินได้ เงินทุบค้อนเหล็กไม่ได้ หากวันนี้ธรรม
จะฆ่าธรรมได้ เราผู้เป็นเหล็กจะพึงแสดงให้เห็นเป็นดุจทองคำ”

ถ้าฝ่ายอธรรมก็ต้องเข้าใจว่า ค้อนเหล็กทุบเงินได้ และเงิน
ทุบค้อนเหล็กไม่ได้ ทำให้เข้าใจว่าธรรมจักฆ่าธรรมได้ ฉะนั้น ผู้ที่มี
อธรรมคิดว่าจะเหมือนเหล็ก แต่จะแสดงให้เห็นเป็นดุจทองคำ คือ
แสดงให้เห็นใครๆ เห็นว่าอสุคติดีกว่ากุศล

เมื่อมีคนที่ทำผิด เป็นที่ติเตียนของสังคม จิตของท่านคิด
อย่างไร ถ้าคิดช่วยกันซ้ำเติมบุคคลนั้น จะเห็นได้หรือไม่ว่าขณะนั้น
เข้าใจว่าอธรรมดีกว่าธรรม เพราะในขณะที่กำลังช่วยกันกระหน่ำ

ซ้ำเติมนั้นเป็นอธรรม ไม่ใช่ธรรม ถ้าเป็นธรรมแล้วย่อมทำให้เกิด สติสัมปชัญญะที่จะระลึกได้ และมีความเมตตา ความอดกลั้น ความอดทน แทนที่จะช่วยกันให้เกิดอกุศลหรือโทสะเพิ่มขึ้น

ธรรมเทพบุตรกล่าวตอบธรรมเทพบุตรว่า “...เราอดทน วาจาหยาบของท่านได้”

นี่คือฝ่ายธรรม ทุกท่านก็ควรที่จะเป็นอย่างนี้

อรรถกถาขุททกนิกาย จรียาปิฎก ปกิณณกถา มีข้อความว่า
อนึ่ง ผู้มีปัญญาเท่านั้น เป็นผู้มีความอดกลั้นต่อการทำความเสียหายของผู้อื่น เป็นต้น ผู้มีปัญญาทราบดีว่าไม่เป็นผู้ออดกลั้นความเสียหาย ที่ผู้อื่นนำไปให้แก่ผู้ปราศจากปัญญา ย่อมเพิ่มพูนความเป็นปฏิปักษ์ ของความอดทน แต่ความเสียหายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความมั่นคง แห่งขันตินั้น ด้วยเพิ่มพูนความสมบูรณ์แห่งขันติ แก่ผู้มีปัญญา...

การดำรงชีวิตต่อไปภายหน้า ท่านจะเป็นบุคคลประเภทใด คือ ถ้าเป็นผู้มีปัญญา ก็ย่อมเป็นผู้ที่มีความอดกลั้นต่อความเสียหายที่ผู้อื่น นำไปให้ แต่ถ้าเป็นผู้ปราศจากปัญญา ย่อมเพิ่มพูนความเป็นปฏิปักษ์ ต่อความอดทน ข้อความอีกตอนหนึ่งมีว่า

ผู้มีปัญญาเท่านั้น ไม่ทำการแบ่งแยกคนที่รัก คนกลางๆ และ คนที่เป็นศัตรู เป็นผู้ฉลาดในการนำประโยชน์เข้าไปในที่ทั้งปวง

พระธรรมทั้งหมดมีประโยชน์ ถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงเกื้อกูลพุทธบริษัทด้วยการทรงแสดงธรรมที่เป็น

อนุสาสนี คือซ้ำแล้วซ้ำอีก เพื่อให้พิจารณาเห็นประโยชน์ของธรรมที่เป็นกุศล กล่าวคือ ผู้มีปัญญาเท่านั้นไม่แบ่งแยกคนที่รัก คนกลางๆ และคนที่เบียดเบียน นั่นหมายถึงไม่เลือกพวกพ้องหรือเป็นฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด แต่เป็นผู้ฉลาดในการนำประโยชน์เข้าไปในที่ทั้งปวง นี่คือนักปฏิบัติจริงๆ เป็นผู้ทอดทนเพื่อประโยชน์ เพราะเหตุว่า ถ้าไม่อดทน ก็จะไม่เกิดประโยชน์ แต่จะเป็นโทษแก่ตนเอง

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก อรรถกถากิตติจริยา ที่ ๑
มีข้อความว่า

จริงอยู่ คีล ท่านเรียกว่า “ตบะ” เพราะเผาคความเศร้าหมองอันเกิดแต่ทุกขจิต หรือเพราะอานุภาพแห่งเนกขัมมบารมี และวิริยบารมี เพราะแม้บารมีเหล่านั้น ท่านก็เรียกว่า “ตบะ” เพราะเผาคความเศร้าหมอง คือ ตัณหาและความเกียจคร้าน

อนึ่ง บารมีเหล่านั้น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยอดเยี่ยม ในอรรถกถาฉบับนี้ อันที่จริงควรจะกล่าวว่า “ขันติบารมีตามนิกายเถรวาท” ด้วยอานุภาพแห่งขันติบารมี เพราะขันติสังวรเข้าถึงความยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ขันติ ปรมํ ตโป ขันติเป็นตบะอย่างยิ่ง”

โอวาทปาติโมกข์บทแรกที่ว่า ขันติเป็นตบะอย่างนี้นั้น เพราะถ้าปราศจากความอดกลั้น อดทน บารมีทั้งหลายก็จะดำเนินไปจนถึงการรู้แจ้งอริยสัจธรรมไม่ได้ เมื่ออ่านพระสูตรและพิจารณาโดยละเอียด จะเห็นความอดทนของการประพฤติปฏิบัติธรรมของบุคคลในครั้งที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ปรินิพพาน ดังตัวอย่างในธาตุวิภังคสูตร

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ธาตุวิภังคสูตร ข้อ ๖๗๓
มีข้อความว่า

ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเมื่อ
เสด็จจาริกไปในนครชนบท ทรงแวะยังพระนครราชคฤห์ เสด็จเข้าไป
หานายช่างหม้อซื้อภัคคะยังที่อยู่ แล้วตรัสดังนี้ว่า

“ดูกรนายภัคคะ ถ้าไม่เป็นความหนักใจแก่ท่าน เราจะขอ
พักอยู่ในโรงสักระหนึ่งเถิด”

นายภัคคะทูลว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่มีความ
หนักใจเลย แต่ในโรงนี้มีบรรพชิตเข้าไปอยู่ก่อนแล้ว ถ้าบรรพชิตนั้น
อนุญาต ก็นิมนต์ท่านพักตามสบายเถิด”

เห็นความอดทนที่พระผู้มีพระภาคทรงจาริกไปเพื่อประโยชน์
คือการทำทรงแสดงธรรมอนุเคราะห์แก่กุลบุคคล ซึ่งสามารถ
ที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ได้เสด็จจาริกไปในนครชนบท ทรงแวะยัง
พระนครราชคฤห์ เสด็จเข้าไปหานายช่างหม้อ และขอพักอยู่ใน
โรงหม้อนั้นสักคืนหนึ่ง ไม่ได้ไปยังที่อยู่ที่สะดวกสบายเลย

อรรถกถาธาตุวิภังคสูตร มีข้อความว่า

นายภัคคะนั้นมีความคิดว่า ธรรมดาบรรพชิตทั้งหลายย่อม
มีอธยาศัยต่างกัน คนหนึ่งชอบหมู่คณะ คนหนึ่งชอบที่จะอยู่คนเดียว
ถ้าคนที่อยู่ก่อนแล้วเป็นคนที่ชอบอยู่คนเดียว ก็จะกล่าวว่า ดูกรท่าน
ผู้มีอายุ ท่านอย่าเข้ามา ข้าพเจ้าได้ศาลาแล้ว ถ้าบุคคลที่มาทีหลังเป็น
ผู้ยินดีอยู่คนเดียว ก็จะพูดว่า ดูกรผู้มีอายุ ท่านจงออกไป ข้าพเจ้า
ได้ศาลาแล้ว หากเป็นเช่นนั้นเราก็จะเป็นเหตุให้ทั้ง ๒ ท่านนี้ทะเลาะกัน

เพราะฉะนั้น ธรรมดาสิ่งที่ให้แล้วก็ควรเป็นอันให้แล้วเทียว สิ่งที่ทำแล้วก็ควรเป็นอันทำแล้วแล ฉะนั้น จึงกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่มีความหนักใจเลย แต่ในโรงนี้มีบรรพชิตเข้าไปอยู่ก่อนแล้ว ถ้าบรรพชิตนั้นอนุญาต ก็นิมนต์ท่านพักตามสบายเถิด”

ธาตุวิกังคสูตร ข้อ ๖๗๔ มีข้อความต่อไปว่า

ก็สมัยนั้นแล กุลบุตรชื่อปุกกุสาติ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต อุทิศพระผู้มีพระภาคด้วยศรัทธา ปุกกุสาติกุลบุตรนั้น เข้าไปพักอยู่ในโรงของนายช่างหม้อนั้นก่อนแล้ว ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาท่านปุกกุสาติยังที่พัก แล้วตรัสกะท่าน ปุกกุสาติ ดังนี้ว่า “ดูกรภิกษุ ถ้าไม่มีความหนักใจแก่ท่าน เราจะขอพักอยู่ในโรงสักคืนหนึ่งเถิด”

ท่านปุกกุสาติตอบว่า “ดูกรท่านผู้มีอายุ โรงช่างหม้อกว้างขวาง นิมนต์ท่านผู้มีอายุพักตามสบายเถิด”

อรรถกถาธาตุวิกังคสูตร แสดงว่า

พระเจ้าปุกกุสาติเสวยราชสมบัติในพระนครตักกสิลา พระเจ้าพิมพิสารเสวยราชสมบัติในพระนครราชคฤห์ ทรงมีวัยเท่ากัน และทรงเป็นมิตรกันอย่างแน่นแฟ้นในคุณธรรม แม้ไม่เคยเห็นกันเลย แต่ก็เจริญพระราชไมตรีต่อกัน โดยพวกพ่อค้าของทั้งสองพระนครเดินทางไปค้าขาย

พระเจ้าพิมพิสารทรงได้รับผ้ากัมพลอันหาค่ามิได้ ๘ ผืน จากพระเจ้าปุกกุสาติ ทรงถวายแด่พระผู้มีพระภาค ๔ ผืน ทรงไว้ใช้ในพระราชวังของพระองค์ ๔ ผืน แต่นั้นทรงพระราชดำริว่า การที่เราเมื่อจะส่งไปภายหลัง ก็ควรส่งบรรณาการที่ดีกว่าบรรณาการของพระเจ้าปุกกุสาติที่ส่งมาก่อน พระสหายได้ส่งบรรณาการอันหาค่ามิได้

แก่เรา เราจะส่งอะไรดีหนอ ก็ในกรุงราชคฤห์ไม่มีวัตถุที่ดียิ่งกว่านั้น หรือ ไม่มีหาไม่ได้ พระราชาทรงมีบุญมาก อีกประการหนึ่ง จำเดิมแต่กาลที่พระองค์ทรงเป็นพระโสดาบันแล้ว เว้นจากพระรัตนตรัยแล้ว ไม่มีสิ่งใดอื่นที่ชื่อว่าสามารถเพื่อยังพระโสมนัสให้เกิดขึ้นได้ พระองค์จึงทรงปรารถนาเพื่อทรงเลือกรัตนะที่จะถวายเป็นราชบรรณาการแก่พระเจ้าปุกกุสาติ

ธรรมดาร์ัตนะมี ๒ อย่าง คือ มีวิญญูณและไม่มีวิญญูณ ในรัตนะ ๒ อย่างนั้น รัตนะที่ไม่มีวิญญูณ ได้แก่ ทองและเงิน เป็นต้น ที่มีวิญญูณได้แก่ สิ่งที่เกิดกับอินทรีย์ รัตนะที่ไม่มีวิญญูณเป็นเครื่องใช้ด้วยสามารถแห่งเครื่องประดับเป็นต้นของรัตนะที่มีวิญญูณนั้นเทียว ในรัตนะ ๒ อย่างนี้ รัตนะที่มีวิญญูณประเสริฐที่สุด

รัตนะแม้ที่มีวิญญูณมี ๒ อย่าง คือ ดิรัจฉานรัตนะ มนุษย์รัตนะ ในรัตนะ ๒ อย่างนั้น ดิรัจฉานรัตนะได้แก่ ช้างแก้ว และม้าแก้ว แม้ดิรัจฉานรัตนะนั้น เกิดขึ้นเพื่อเป็นเครื่องใช้ของมนุษย์ทั้งหลายนั้นเทียว ในรัตนะ ๒ อย่างนั้น มนุษย์รัตนะประเสริฐที่สุด ด้วยประการฉะนี้

แม้มนุษย์รัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ อิตถิรัตนะ ปุริสรัตนะ ในรัตนะ ๒ อย่างนั้น แม้อิตถิรัตนะซึ่งเกิดแก่พระเจ้าจักรพรรดิย่อมเป็นอุปกคของบุรุษ ในรัตนะ ๒ อย่างนี้ ปุริสรัตนะนั้นเทียว ประเสริฐที่สุด ด้วยประการฉะนี้

แม้ปุริสรัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ อาคาริกรัตนะ ๑ อนาคติกรัตนะ ๑ แม้ในอาคาริกรัตนะนั้น พระเจ้าจักรพรรดิย่อมทรงนมัสการสามเณรที่บวชในวันนี้ด้วยพระเบญจางคประดิษฐ์ ในรัตนะทั้ง ๒ อย่าง แม้ อนาคติกรัตนะเท่านั้นประเสริฐที่สุด

เมื่อนาคาริกรัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ เสกขรัตนะ ๑ อเสกขรัตนะ ๑ ในอนาคาริกรัตนะทั้ง ๒ อย่างนั้น พระเสกขะตั้งแสน ย่อมไม่ถึงส่วนแห่งพระอเสกขะ ในรัตนะ ๒ อย่างนี้ อเสกขรัตนะเท่านั้นประเสริฐที่สุด

พระเสกขะ คือ พระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันจนกระทั่งถึงพระอนาคามี พระอเสกขะ คือ ผู้ที่ไม่ต้องศึกษาเพื่อประพฤติกปฏิบัติขัดเกลาอีกเพราะดับกิเลสหมดแล้ว พระอเสกขะจึงได้แก่พระอรหันต์

อเสกขรัตนะเมื่อนั้นก็มี ๒ อย่าง คือ พุทธรัตนะ สาวกรัตนะ ในอเสกขรัตนะนั้น สาวกรัตนะแม้ตั้งแสนก็ไม่ถึงส่วนของพุทธรัตนะ ในรัตนะ ๒ อย่างนี้ พุทธรัตนะเท่านั้นประเสริฐที่สุดด้วยประการฉะนี้

แม้พุทธรัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ ปัจเจกพุทธรัตนะ สัพพัญญูพุทธรัตนะ ในพุทธรัตนะนั้น ปัจเจกพุทธรัตนะแม้ตั้งแสน ก็ไม่ถึงส่วนแห่งสัพพัญญูพุทธเจ้า ในรัตนะ ๒ อย่างนี้ สัพพัญญูพุทธรัตนะเท่านั้นประเสริฐที่สุด ด้วยประการฉะนี้ ก็ขึ้นชื่อว่ารัตนะที่เสมอด้วยพุทธรัตนะ ย่อมไม่มีในโลกพร้อมทั้งเทวโลก

พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระโสดาบันบุคคลแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เราจักส่งรัตนะที่ไม่มีอะไรเสมอเท่านั้นแก่พระสหายของเรา จึงตรัสถามพวกพ่อค้าชาวนครตักสิลาว่า “รัตนะ ๓ อย่างนี้ คือ พุทธะ ธัมมะ สังฆะ ย่อมปรากฏในชนบทของพวกท่านหรือ”

พวกพ่อค้าชาวตักสิลากราบทูลว่า “ข้าแต่มหาราช แม้เสียงก็ไม่มีในชนบทนั้น ก็การเห็นจักมีแต่ที่ไหนแล้ว”

ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าพิมพิสารจึงได้รับสั่งให้ทำแผ่นทองคำ ยาว ๔ ศอก กว้างประมาณ ๑ คืบ หนาพอควร ไม่บางนัก ไม่หนานัก พระองค์ทรงสนานพระเศียรแต่เช้าตรู่ ทรงอธิษฐานองค์อุโบสถ เสด็จ พระกระยาหารเช้า แล้วทรงลิขิตพระอักษรลงในแผ่นทองคำ ทรงลิขิต พระพุทธรุคณ และการทรงบำเพ็ญพระบารมี ๑๐ ทรงลิขิต พระธรรมคุณ ทรงลิขิตโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ โดยเอกเทศว่า สติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ มรรคมืองค์ ๘ ทรงลิขิตพระสังฆคุณ ทรงลิขิต จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีลเป็นต้น และทรงลิขิตอานาปานสติ กรรมฐาน ๑๖ ประการโดยพิสดาร (แล้วพระองค์ทรงลิขิตว่า)

ศาสนาของพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว เป็นศาสนานำสัตว์ ออกจากทุกข์ ถ้าพระสหายของเราอาจสามารถแล้วไซ้ร ขอได้เสด็จ ออกทรงผนวชเถิด ดังนี้

พระองค์ทรงม้วนแผ่นทองคำ พันด้วยผ้ากัมพลเนื้อละเอียด ทรงใสในหีบอันแข็งแรง ทรงวางหีบนั้นในหีบทองคำ ทรงวางหีบ ทองคำลงในหีบเงิน ทรงวางหีบเงินลงในหีบแก้วมณี ทรงวางหีบ แก้วมณีลงในหีบแก้วประพาฬ ทรงวางหีบแก้วประพาฬลงในหีบ ทับทิม ทรงวางหีบทับทิมลงในหีบแก้วมรกต ทรงวางหีบแก้วมรกต ลงในหีบแก้วผลึก ทรงวางหีบแก้วผลึกลงในหีบงา ทรงวางหีบงา ลงในหีบรัตนะทุกอย่าง ทรงวางหีบรัตนะทุกอย่างลงในหีบเสื่อลำแพน ทรงวางหีบเสื่อลำแพนลงในผอบแข็งแรง ทรงวางผอบแข็งแรงลงใน ผอบทองอีก ทรงนำไปโดยนัยก่อนนั้นเทียว ทรงวางผอบที่ทำด้วย รัตนะทุกอย่างลงในผอบที่ทำด้วยเสื่อลำแพน แต่นั้น ทรงวางผอบ ที่ทำด้วยเสื่อลำแพนลงในหีบที่ทำด้วยไม้แก่น ทรงนำไปแล้วโดยนัย กล่าวแล้วอีกนั้นเทียว

ทรงวางหีบที่ทำด้วยรัตนะทุกชนิดลงในหีบที่ทำด้วยเสื่อลำแพน ข้างนอกทรงพันด้วยผ้า ประทับตราพระราชลัญจกร ตรัสสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลายประดับช้างมงคล จัดบัลลังก์บนช้างนั้น ให้ยกเศวตฉัตร ทำถนนในพระนครให้สวยงาม ประดับประดาอย่างดี ด้วยธงปฏากอันงดงาม แล้วให้บูชาด้วยของหอม ธูป และดอกไม้ เป็นต้น ตามทางที่จะนำเครื่องบรรณาการนั้นไป ส่วนพระองค์เองทรงประดับพระองค์ด้วยเครื่องอสังการทุกอย่าง ทรงแวดล้อมด้วยกองกำลังพร้อมดนตรีทุกชนิด เสด็จไปทรงส่งราชบรรณาการจนสุดพระราชอาณาเขตของพระองค์แล้ว ได้พระราชทานพระราชสาส์นสำคัญให้แก่อำมาตย์ไปถวายพระเจ้าปุกกุสาตีว่า เมื่อจะทรงรับบรรณาการนี้ อย่ารับในท่ามกลางตำหนักนางสนมกำนัล จงเสด็จขึ้นพระปราสาทแล้วทรงรับเถิด

ครั้นพระราชทานพระราชสาส์นนั่นแล้ว ทรงพระราชดำริว่า พระศาสดาเสด็จไปสู่ปัจจุันตประเทศ ทรงนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วเสด็จกลับ

บรรณาการที่ประเสริฐที่สุด คือ พระรัตนตรัย การที่ทุกท่านเกิดมาพบกันแต่ละชาติในสังสารวัฏ บางชาติก็อาจจะเป็นมิตร สหาย บางชาติก็อาจจะเป็นศัตรู หรือบางชาติก็อาจจะเป็นมารดา บิดา เป็นญาติพี่น้อง แต่การพบกันในชาติที่ได้เกื้อกูลเป็นมิตรกัน ในพระธรรม หรือมีส่วนร่วมกันเผยแผ่พระธรรม ชาตินั้นก็ต้องเป็นชาติที่ประเสริฐที่สุดในสังสารวัฏ ยิ่งกว่าชาติอื่นๆ ที่เกิดมาโดยสถานอื่น

ฝ่ายพระเจ้าปุกกุสาตีทรงให้ตกแต่งทางโดยทำนองนั้นตั้งแต่รัชสีมาของพระองค์ ทรงให้ประดับประดาพระนคร ได้ทรงกระทำ

การต้อนรับพระราชบรรณาการ ซึ่งมาถึงพระนครตักศิลาในวันอุโบสถ ฝ่ายอำมาตย์ผู้รับพระราชบรรณาการไปทูลบอกพระราชสาสน์ที่ตรัส แก่พระราชฯ พระราชฯทรงสดับพระราชสาสน์นั้นแล้ว ทรงพิจารณา กิจที่ควรทำแก่อำมาตย์ทั้งหลายผู้มาพร้อมกับพระราชบรรณาการ ทรงถือพระราชบรรณาการเสด็จขึ้นสู่พระปราสาท แล้วตรัสว่า “ใครๆ อย่าเข้ามาในที่นี้” ทรงให้คนทำการรักษาที่พระทวาร ทรงเปิดพระ ลีหบัญชร ทรงวางพระราชบรรณาการบนที่พระบรรทมสูง ส่วนพระองค์ ประทับนั่งบนอาสนะต่ำ ทรงทำลายรอยประทับ ทรงเปลื้องเครื่อง ห่อหุ้ม เมื่อทรงเปิดโดยลำดับจำเดิมแต่หีบเสื้อลำแพน ทรงเห็นหีบ ที่ทำด้วยไม้แก่น ทรงพระราชดำริว่า ชื่อว่ามหาบิรวารนี้จะไม่มีแก่ รัตนะอื่น รัตนะที่ควรฟังได้เกิดขึ้นแล้ว ในมัชฌิมประเทศแน่แท้

ลำดับนั้น ทรงเปิดหีบนั้นแล้ว ทรงทำลายรอยประทับของ พระราชลัญจกร ทรงเปิดผ้ากัมพลอันละเอียดทั้ง ๒ ข้าง ทรงเห็น แผ่นทองคำ พระองค์ทรงคลี่แผ่นทองคำนั้นออก ทรงพระราชดำริว่า พระอักษรทั้งหลายน่าพอใจจริงหนอ มีหัวเท่ากัน มีระเบียบเรียบร้อย มีมูลี่ ทรงปรารภเพื่อจะทรงอ่านจำเดิมแต่ต้น พระโสมนัสอันมีกำลัง ได้เกิดขึ้นแก่พระองค์ที่ทรงอ่านแล้วอ่านอีกซึ่งพระพุทฺธคุณทั้งหลายว่า พระตถาคตทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลกนี้... ดังนี้ ขุมพระโลมา ๙๙,๐๐๐ ขุม ก็มีปลายพระโลมาชูชันขึ้น พระองค์ไม่ทรงทราบถึงเวลาที่พระองค์ ประทับยืนหรือประทับนั่ง ลำดับนั้น พระปิตีอันมีกำลังอย่างยิ่ง ได้บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ว่า เราได้ฟังพระศาสนานันทาได้โดยยากนี้ แม้โดยแสนโกลีกับ เพราะอาศัยพระสหาย พระองค์เมื่อไม่อาจ เพื่อทรงอ่านต่อไป ก็ประทับนั่ง จนกว่ากำลังปิติสงระงับ แล้วทรง ปรารภพระธรรมคุณทั้งหลายต่อไปว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาค

ตรัสดีแล้ว... ดังนี้ พระองค์ก็มีพระปิตุอย่างนั้น แม้ในพระธรรมคุณนั้น เทียว พระองค์ประทับนั่งอีกจนกว่ากำลังปิตุสลงประจับ ทรงปรารภ พระสังฆคุณทั้งหลาย ต่อไปว่า พระสงฆ์สาวกเป็นผู้ปฏิบัติดี...ดังนี้ ในพระสังฆคุณเมื่อนั้น พระองค์ก็มีพระปิตุอย่างนั้นเหมือนกัน

ลำดับนั้น ทรงอ่านอานาปานสติกรรมฐาน ในลำดับสุดท้าย ทรงยังฉานหมวด ๔ และหมวด ๕ ให้เกิดขึ้น พระองค์ทรงยังเวลา ให้ล่วงไปด้วยความสุขในฉานนั้นแหละ ใครอื่นย่อมไม่ได้เพื่อเห็น มหาตเล็กประจำพระองค์คนเดียวเท่านั้นย่อมเข้าไปได้ ทรงยังเวลา ประมาณกึ่งเดือนให้ผ่านไป ด้วยประการฉะนี้

ชาวพระนครทั้งหลายประชุมกันที่พระลานหลวง ได้ทำการ โห่ร้องตะโกนว่า ตั้งแต่วันที่พระราชาทรงรับพระราชบรรณาการแล้ว ไม่มีการทอดพระเนตรพระนคร หรือการทอดพระเนตรนางพื่อนรำ ไม่มีการพระราชทานวิจิฉัย พระราชาจงพระราชทาน พระราช บรรณาการที่พระสหายส่งมาให้แก่ผู้รับไปเถิด ธรรมดาพระราชา ทั้งหลายย่อมทรงพยายามเพื่อหลอกลวงแม้ด้วยเครื่องบรรณาการ ยึดพระราชสมบัติของพระราชาบางพระองค์ให้แก่อนั้น พระราชาของ พวกเราทรงทำอะไรหนอ ดังนี้

พระราชาทรงสดับเสียงตะโกนแล้วทรงพระราชดำริว่า เราจะ ดำรงไว้ซึ่งพระราชสมบัติหรือพระศาสนา ในที่สุดพระองค์ทรงพระ ราชดำริว่า เราจะดำรงไว้ซึ่งพระศาสนาของพระศาสนา ทรงจับ พระแสงดาบที่วางไว้บนพระแท่นบรรทมตัดพระเกศาแล้ว... ทรงให้ มหาตเล็กประจำพระองค์นำผ้ากาสาพัสดร์ ๒ ผืน และบาตรดิน จากในตลาด ทรงอุทิศต่อพระศาสดาว่า “พระอรหันต์เหล่าใดในโลก เราบวชอุทิศพระอรหันต์เหล่านั้น” ดังนี้ แล้วทรงนุ่งผ้ากาสาจะ

ผืนหนึ่ง ทรงห่มผ้ากาสาละผืนหนึ่ง ทรงสะพายบาตร... เสด็จลงจาก
พระปราสาท

ก็ประชาชนทั้งหลายเห็นนางพื่อนผู้ยืนที่ประตูทั้ง ๓ เป็นต้น
แต่จำพระราชาซึ่งเสด็จลงมาไม่ได้ พวกเขาคิดว่าเป็นพระปัจเจก
พุทธเจ้าองค์หนึ่งมาเพื่อแสดงธรรมกถาแก่พระราชา

ท่านจะเห็นขันติ ความอดทนอย่างยิ่งของพระเจ้าปุกกุสาตี
ซึ่งออกจากปราสาทพระราชวังสู่เพศบรรพชิต โดยไม่มีสมบัติอะไรเลย
ความอดทนต่อการเปลี่ยนสภาพความเป็นอยู่จะมีมากสักเพียงใด
จนกว่าจะสามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ ถ้าเป็นผู้ที่ไม่เคยสะสมขันติ
ความอดทนอย่างมาก ย่อมไม่สามารถที่จะกระทำได้อย่างพระเจ้า
ปุกกุสาตี ข้อความอีกตอนหนึ่งมีว่า

ได้ยินว่า กุลบุตรนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า พระศาสดาของเรา
เสด็จออกมหาภิเนษกรรม ณ ทรงผนวชพระองค์เดียว เสด็จไป
พระองค์เดียว เราละอายต่อพระศาสดา ได้ยินว่าพระศาสดาของ
เราทรงผนวชแล้ว ไม่เสด็จขึ้นยาน และไม่ทรงสวมฉลองพระบาท
โดยที่สุดแม้ชั้นเดียว ไม่ทรงกั้นร่มกระดาด...

กุลบุตรนั้นคิดว่า เราเดินทางไกลไม่อาจเพื่อจะไปทางหนึ่งได้
จึงติดตามพ่อค้าพวกหนึ่ง เมื่อกุลบุตรผู้สุขุมลไปในแผ่นดินที่ร้อนระอุ
พื้นพระบาททั้งสองข้างก็ลัดหนองแตกเป็นแผล ทุกขเวทนาก็เกิดขึ้น

ครั้นเมื่อพวกพ่อค้าตั้งค่ายพักแล้ว กุลบุตรก็ลงจากทางนั้น
ณ โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ชื่อว่าผู้ทำปฏิกิริยาเท้า หรือนวดหลังในที่นี้ไม่มี
กุลบุตรเข้าอานาปานจิตตุดมมาน ชุ่มความลำบากในทางความ

เหน็ดเหนื่อยและความร่ำร้อน ยังเวลาให้ผ่านไปด้วยความยินดีในฉันท

ในวันรุ่งขึ้น เมื่ออรุณขึ้นแล้ว ทำการปฏิบัติสรีระ เดินติดตามพวกพ่อค้าอีก ในเวลาอาหารเช้า พวกพ่อค้ารับบาตรของกุลบุตร แล้วใส่ขาทนียะและโกชนียะลงในบาตรถวาย ขาทนียะและโกชนียะนั้นเป็นข้าวสารดิบบ้าง เศร้าหมองบ้าง แข็งเสมอกับก้อนกรวดบ้าง จืดและเค็มจัดบ้าง กุลบุตรพิจารณาสถานที่พัก บริโภคขาทนียะและโกชนียะนั้นจนจ่อมฤต โดยทำนองนั้น เดินไปเส้นทาง ๑๙๒ โยชน์ แม้จะเดินไปใกล้ชุมประศุพระเชตวันก็ตาม แต่ก็ไม่ถามว่า พระศาสดาประทับอยู่ ณ ที่ไหน

(มีคำถามว่า) เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ถาม

(ตอบว่า) เพราะเคารพในพระศาสดา และเพราะอำนาจแห่งพระราชสาสน์ที่พระราชาส่งไป ก็พระราชาทรงส่งพระราชสาสน์ไปทรงทำดุจพระศาสดาทรงอุปบัติในกรุงราชคฤห์ว่า พระตถาคตทรงอุปบัติในโลกนี้ (ทำให้เข้าใจว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระนครราชคฤห์ เพราะฉะนั้นจึงไม่ถาม แม้ว่าจะเดินไปใกล้ชุมประศุพระเชตวันก็ผ่านไป) เดินทางไปสิ้น ๔๕ โยชน์ ในเวลาพระอาทิตย์ตก กุลบุตรนั้นไปถึงกรุงราชคฤห์ จึงได้ถามว่า “พระศาสดาประทับ ณ ที่ไหน”

เมื่อได้ทราบว่พระศาสดาประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี และท่านผ่านพระนครสาวัตถีมาจนถึงพระนครราชคฤห์แล้ว ปุ่กกุสาติกุลบุตรคิดว่า บัดนี้ไม่ใช่กาล เราไม่อาจกลับไปพระนครสาวัตถี วันนี้เราพักอยู่ในที่นี้ก่อน พรุ่งนี้จึงจักไปสู่สำนักพระศาสดา จึงถามหาที่พักว่า พวกบรรพชิตที่มาถึงในยามวิกาลนั้น พวกกันพัก ณ ที่ไหน ก็ได้ทราบว่พัก ณ ศาลานายช่างหม้อนี้

ลำดับนั้น กุลบุตรจึงขอพักกับนายช่างหม้อนั้น แล้วเข้าไป
นั่ง เพื่อประโยชน์แก่การพักอาศัยในศาลาของนายช่างหม้อ

ลักษณะการพบกันของท่านปุกกุสาติกับพระผู้มีพระภาค คล้าย
กับการพบกันของกามนิตและพระผู้มีพระภาคในนิยายอิงธรรม แต่
เรื่องนี้เป็นเรื่องจริง

ในเวลาใกล้รุ่งของวันนั้น (คือวันที่ท่านปุกกุสาติไปพักที่
โรงช่างหม้อในตอนเย็น) พระผู้มีพระภาคทรงตรวจฺจุโลก ทรงเห็น
กุลบุตรปุกกุสาติ ทรงพระดำริว่า กุลบุตรนี้อ่านเพียงสาสน์ที่พระสหาย
ส่งไป ละราชสมบัติใหญ่ บวชอุทิศเจาะจงเรา เดินทางสิ้น ๑๘๒ โยชน์
ถึงกรุงราชคฤห์ ก็เมื่อเราไม่ไปจักไม่แห่งตลอดสามัญญผล ๓ (คือจะไม่
บรรลุนิยาสัจธรรมถึงความเป็นพระอนาคามีบุคคล) จะทำกาลกิริยา
ไรที่พึง โดยการพักเพียงคืนเดียว แต่ครั้งเมื่อเราไปแล้ว จะแห่งตลอด
สามัญญผล ๓ ก็เราบำเพ็ญบารมีทั้งหลายสิ้นสี่สงไขย ยิ่งด้วย
แสนกัป เพื่อประโยชน์แก่การสงเคราะห์ชนเท่านั้น เราจะทำกา
รสงเคราะห์แก่กุลบุตรปุกกุสาติ ดังนี้

ทรงทำการปฏิบัติพระสรีระแต่เช้าตรู่ มีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อม
เสด็จบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ภายหลังภัตร เสด็จกลับจากบิณฑบาต
เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงระงับความลำบากในการเดินทางครู่หนึ่ง...
ไม่ตรัสอะไรกับพระเถระทั้งหลาย มีท่านพระสารีบุตรและท่าน
พระโมคคัลลานะ เป็นต้น พระองค์เองทรงถือบาตร และจีวรเสด็จ
ออกไปเพียงพระองค์เดียว และเมื่อเสด็จไปก็ไม่ได้ทรงหะไป ไม่ทรง
ย่นแผ่นดิน ทรงพระดำริอีกว่ากุลบุตรละอายต่อเรา ไม่นิ่งแม้นิยาน

หนึ่ง ในบรรดาช้าง ม้า รถ และวอทอง เป็นต้น โดยที่สุดไม่สวม รองเท้าชั้นเดียว ไม่กางร่มออกไป แม้เราก็ควรไปด้วยเท้าเท่านั้น จึงเสด็จไปด้วยพระบาท พระองค์ทรงปกปิดพระพุทธสิรินี้ คือ อนุพยัญชนะ ๘๐ รัศมี ๑ วา และมหาปฐิสลักษณะ ๓๒ ประการ เสด็จไปด้วยเพศของภิกษุรูปหนึ่ง ดุจพระจันทร์เพ็ญที่เมฆหมอก ปกปิดไว้ ฉะนั้น โดยปัจฉาภัตร์เดียวเท่านั้น ก็เสด็จไปได้ ๔๕ โยชน์ ในเวลาพระอาทิตย์ตก เสด็จถึงศาลาของนายช่างหม้อนั้น (ซึ่งกุลบุตร ปุกกุสาตีได้เข้าไปพักก่อนแล้ว)...

พระผู้มีพระภาค แม้ครั้นเสด็จไปอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ทรงชมเชยว่า เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จไปยังศาลาของนายช่างหม้อ ประทับยืนที่ประตูนั้นแล เมื่อจะให้กุลบุตรทำโอกาสจึงตรัสว่า

“ดูกรภิกษุ ถ้าไม่เป็นความหนักใจแก่ท่าน เราจะขอพักอยู่ในโรงนี้สักคืนหนึ่งเถิด”

ท่านปุกกุสาตีตอบว่า “ดูกรท่านผู้มีอายุ โรงช่างหม้อกว้างขวาง นิมนต์ท่านผู้มีอายุพักตามสบายเถิด”

พระโลกนาถผู้ทรงสุขุมลชาติอย่างยิ่ง ทรงละพระคันธกุฎี เป็นเช่นกับเทพวิมาน ทรงปูลาดลันถัด คือ หญ้าในศาลาช่างหม้อ ซึ่งมีซี่เถ้าเรียลาดไปทั่ว สกปรกด้วยภาชนะแตก หญ้าแห้ง เป็นต้น เป็นเช่นกับที่ทิ้งขยะ ทรงปูบังสุกุลจีวร ประทับนั่งดุจเสด็จเข้า พระมหาคันธกุฎี อันมีกลิ่นทิพย์เช่นกับเทพวิมานแล้วประทับนั่ง ฉะนั้น

ถ้าท่านต้องการเจริญขันติบารมี ก็ไม่ควรลืมที่จะสะสม ความอดทนทุกสถานการณ์ ไม่ว่าจะในที่นั่งที่นอน หรือสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม

พระผู้มีพระภาคทรงอุปบัติในพระมหาสมมุติวงศ์อันไม่เจือปน แม้กุลบุตรที่เจริญแล้วในชาติตติยครุฑ พระผู้มีพระภาคทรงถึงพร้อมด้วยพระอภินิหาร แม้กุลบุตรก็ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร พระผู้มีพระภาคก็ดี กุลบุตรก็ดี ต่างก็ทรงสละราชสมบัติทรงผนวช พระผู้มีพระภาคทรงมีพระวรรณะดุจทอง แม้กุลบุตรก็มีวรรณะดุจทอง พระผู้มีพระภาคก็ดี กุลบุตรก็ดี ทรงมีลาภคือสมบัติ ทั้งสองก็ทรงเป็นกษัตริย์ ทั้งสองก็ทรงถึงพร้อมด้วยพระอภินิหาร ทั้งสองก็ทรงผนวชจากราชสกุล ทั้งสองทรงมีพระวรรณะดุจทอง ทั้งสองทรงมีลาภคือสมบัติ เสด็จเข้าสู่ศาลาของนายช่างหม้อ แล้วประทับนั่งด้วยประการฉะนี้ ด้วยเหตุนี้ ศาลาช่างหม้อจึงดงามอย่างยิ่ง...

ก็ในบุคคลทั้งสองนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ทรงยังแม้พระหฤทัยให้เกิดขึ้นว่าเราเป็นผู้สุขุมล เดินทางมาสิ้น ๔๕ โยชน์ โดยเวลาหลังภัตรเดียว ควรสำเร็จสัทโศยาสักครู่ก่อน ให้หายเหนื่อยจากการเดินทาง ดังนี้ พระองค์ประทับนั่งเข้าผลสมาบัติเทียบ ฝ่ายกุลบุตรก็ยังไม่ยั้งจิตให้เกิดขึ้นว่า เราเดินทางมาสิ้น ๑๙๒ โยชน์ ควรนอนพักบรรเทาความเหนื่อยในการเดินทางสักครู่ก่อน ก็นั่งเข้าอานาปานจิตุดมณแล

(ถามว่า) พระผู้มีพระภาคเสด็จมาด้วยพระดำริว่า เราจักแสดงธรรมแก่กุลบุตรมิใช่หรือ เพราะเหตุไรจึงไม่ทรงแสดงเล่า

(ตอบว่า) ไม่ทรงแสดง เพราะเหตุว่ากุลบุตรมีความเหน็ดเหนื่อยในการเดินทางยังไม่สงบระงับ จักไม่อาจเพื่อรับพระธรรมเทศนาได้ ขอให้ความเหน็ดเหนื่อยในการเดินทางนั้นของกุลบุตร สงบระงับก่อน

ข้อความต่อไปมีว่า พระผู้มีพระภาคทรงออกจากผลสมาบัติแล้ว ทรงเห็นกุลบุตรปราศจากการคั่นองมือ การคั่นองเท้าและการสั่นศีรษะ นั่งเหมือนเสาเชื่อนที่ฝังไว้อย่างดีแล้ว เหมือนพระพุทธรูปทองไม่หวั่นไหว

กุลบุตรยอมเป็นไปด้วยอิริยาบถอันน่าเลื่อมใส อิริยาบถ เป็นกิริยาที่น่าเลื่อมใสโดยประการใด ก็ยอมเป็นไปโดยประการนั้น ในอิริยาบถทั้ง ๔ อย่าง อิริยาบถ ๓ อย่างยอมไม่งาม จริ่งอยู่ภิกษุเดินไปมื่อย่อมแกว่ง เท้าทั้งหลายยอมเคลื่อนไป ศีรษะยอมสั่น กายของภิกษุผู้ยืนยอมแข็งกระด้าง อิริยาบถแม้ของภิกษุผู้นอนยอม ไม่น่าพอใจ แต่เมื่อภิกษุปัดกวาดที่พักกลางวันในปัจฉามฤต ปูแผ่นหนัง มีมือและเท้าชำระล้างดีแล้ว นั่งขัดสมาธิอันประกอบด้วยสนธิ ๔ นั้นเทียว อิริยาบถยอมงาม ก็กุลบุตรนี้ขัดสมาธินั่งเข้าอานาปานจิตตถณาน กุลบุตรประกอบด้วยอิริยาบถด้วยประการฉะนี้แล

อีกตอนหนึ่งใน ธาตุวิภังคสูตร ข้อ ๖๗๕ - ๖๗๗ มีข้อความว่า ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามท่านปุกกุสาติ ดังนี้ว่า

“ดูกรภิกษุ ท่านบวชอุทิศใครเล่า หรือว่าใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร”

ท่านปุกกุสาติตอบว่า “ดูกรท่านผู้มีอายุ มีพระสมณโคดมผู้ศากยบุตร เสด็จออกจากศากยราชสกุล ทรงผนวชแล้ว ก็พระโคดมผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแล มีกิตติศัพท์งามฟุ้งไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุดังนี้ แม้เพราะเหตุดังนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จดำเนินไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ทรงเป็นสาวกผู้ฝึกบวชที่ควรฝึก

อย่างหาคนอื่นยิ่งกว่ามิได้ ทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเป็นผู้ตื่นแล้ว ทรงเป็นผู้จำแนกพระธรรม ดังนี้ ข้าพเจ้าบวชอุทิศ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น และพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็น ศาสตราของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรภิกษุ ก็เดี๋ยวนี้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นประทับอยู่ที่ไหน”

ท่านปุกกุสาติทูลตอบว่า “ดูกรท่านผู้มีอายุ มีพระนครชื่อว่า สาวัตถียอยู่ในชนบททางทิศเหนือ เดี่ยวนี้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นประทับอยู่ที่นั่น”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรภิกษุ ก็ท่านเคยเห็นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นหรือ และถ้าท่านเห็นแล้วจะรู้จักไหม”

ท่านปุกกุสาติทูลว่า “ดูกรท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเลย ถึงเห็นแล้วก็ไม่รู้จัก”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้มีพระดำริดังนี้ว่า กุลบุตรนี้ บวชอุทิศเรา เราควรจะแสดงธรรมแก่เขา แต่นั่นพระองค์จึงตรัสเรียกท่านปุกกุสาติว่า

“ดูกรภิกษุ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

ท่านปุกกุสาติทูลรับพระผู้มีพระภาคว่า “ขอบแล้ว ท่านผู้มีอายุ”

ข้อความต่อไปใน **ธาดุวิภังคสูตร** ข้อ ๖๗๘ - ๖๙๓ กล่าวถึงพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงแก่ท่านปุกกุสาติ

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านปุกกุสาติแล้ว

ลำดับนั้น ท่านปุกกุสาติทราบแน่นอนว่า พระศาสดา พระสุคต พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาถึงแล้วโดยลำดับ จึงลุกขึ้นจากอาสนะ ทำจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ชบเคียรลงแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาค แล้วทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โทษล่วงเกินได้ต้องข้าพระองค์เข้าแล้ว ผู้มีอาการโง่เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งข้าพระองค์ได้สำคัญถ้อยคำที่เรียก พระผู้มีพระภาคด้วยวาจาว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงรับอดโทษล่วงเกินแก่ข้าพระองค์ เพื่อจะสำรวมต่อไปเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรภิกษุ เอาเถะ โทษล่วงเกิน ได้ต้องเธอผู้มีอาการโง่เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งเธอได้สำคัญถ้อยคำที่เรียก เราด้วยวาจาว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ แต่เพราะเธอเห็นโทษล่วงเกิน โดยความเป็นโทษแล้วกระทำคินตามธรรม เราขอรับอดโทษนั้นแก่เธอ ดูกรภิกษุ ก็ข้อที่บุคคลเห็นโทษล่วงเกินโดยความเป็นโทษแล้ว กระทำคินตามธรรม ถึงความสำรวมต่อไปได้ นั้นเป็นความเจริญในอริยวินัย”

ท่านปุกกุสาติทูลขออุปสมบทว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระองค์พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรภิกษุ ก็บาตรและจีวรของเธอ ครบแล้วหรือ”

ท่านปุกกุสาติทูลว่า “ยังไม่ครบ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรภิกษุ ตถาคตทั้งหลายจะให้ กุลบุตรผู้มีบาตรและจีวรยังไม่ครบอุปสมบทไม่ได้เลย”

ลำดับนั้น ท่านปุกกุสาติยินดี อนุโมทนาพระภาชิตของ พระผู้มีพระภาคแล้ว ลุกจากอาสนะถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้ว หลีกไปหาบาตร จีวร ทนดินนั้น แม่โคได้

ปลิตชีพท่านปุกกุสาติ ผู้กำลังเที่ยวหาบาตร และจีวรอยู่

ต่อนั้น ภิกษุมารูปร่วมกัน ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
ยังที่ประทับ แล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค นิ่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง พอนิ่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อปุกกุสาติ ที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสสอนด้วยพระโอวาทย่อๆ ผู้นั้นทำกาละเสียแล้ว เขามีคติอย่างไร
มีสัมปรายภพอย่างไร”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุกกุสาติกุลบุตร
เป็นบัณฑิตได้บรรลุธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว ทั้งไม่ให้เราลำบาก
เพราะเหตุแห่งธรรม ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุกกุสาติกุลบุตรเป็นผู้เข้าถึง
อุปปาติกเทพ เพราะสิ้นสัญญาชนอันเป็นส่วนเบื่องต่ำ ๕ เป็นอัน
ปรีณิพพานในโลกล้วน มีความไม่กลับมาจากโลกล้วนอีกเป็นธรรมดา”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่าง
ชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล

จบธาคูวิมังคสูตรที่ ๑๐

ข้อความใน อรรถกถาธาคูวิมังคสูตร มีว่า

(มีคำถามว่า) เพราะเหตุไร บาตรและจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์
จึงไม่เกิดมีแก่ท่านปุกกุสาติ

(ตอบว่า) เพราะความที่บริขาร ๘ อย่าง อันกุลบุตรไม่เคย
ให้ทานแล้วในกาลก่อน (นี้สำหรับบุคคลทั่วไป) แต่ว่ากุลบุตรนี้มีทาน
เคยถวายแล้ว เมื่อภินิหารได้กระทำแล้ว จึงไม่ควรกล่าวว่า เพราะ
ความที่ทานไม่เคยให้แล้ว ก็บาตรและจีวรอันสำเร็จแต่ฤทธิ์ ย่อม
เกิดแก่สาวกทั้งหลายผู้มีภพสุดท้ายเท่านั้น (คือต้องบรรลุดังความ

เป็นพระอรหันต์) ส่วนกุสุมบุตรนี้ยังมีปฏิสนธิอีก เพราะฉะนั้น บาตร และจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์จึงไม่เกิดขึ้น

ท่านปุกกุสาติบรรลุลุคณธรรมเป็นพระอนาคามีบุคคล ไม่ใช่เป็นพระอรหันต์ และอีกประการหนึ่ง ก็เพราะว่าอายุของกุสุมบุตรนี้สิ้นแล้ว

ต่อจากนั้น ท่านจะได้ปฏิสนธิเป็นพรหมในชั้นอวิหาภูมิ คือเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส ผู้ที่บรรลุลุคณธรรมถึงความเป็นพระอนาคามี และได้ปัญจมณานเท่านั้นจึงสามารถปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิได้

ท่านปุกกุสาติก่อนจะสิ้นชีวิต ใกล้ต่อการที่จะเป็นรูปพรหมในสุทธาวาสภูมิ เพราะฉะนั้น จึงมีข้อความในอรรถกถาว่า

“มหาพรหมผู้อนาคามีชั้นสุทธาวาสก็เป็นราวกะมาสู่ศาลาข้างหม้อ แล้วนั่งอยู่”

อีกไม่นานก็จะเปลี่ยนสภาพจากท่านปุกกุสาติเป็นรูปพรหมชั้นสุทธาวาสภูมิ

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา นิทานกถา วรรณนา มีข้อความว่า

ปัญญาบารมีที่ส่งเสริมเพิ่มเติมด้วยบารมีทั้งหลาย มีทานบารมี เป็นต้น ของพระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลายแม้เหล่านี้ ย่อมตั้งท้องถึงความสูงงอม ยังพระพุทธานุภาพให้บริบูรณ์โดยลำดับชั้นใด ปัญญาบารมีที่ส่งเสริมเพิ่มเติมด้วยบารมีทั้งหลาย มีทานบารมี เป็นต้น (ของพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย) ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ย่อมตั้งท้องถึงความสูงงอม ยังพระปัจเจกโพธิญาณ และสาวก

โพธิญาณให้บริบูรณ์ตามสมควรโดยลำดับ

ข้อความอีกตอนหนึ่งมีว่า

ก็ความอดทนอย่างยิ่งในการบำเพ็ญบุญ มีทาน เป็นต้น เพื่อ
ปัจเจกโพธิญาณหรือสาวกโพธิญาณ นี้ชื่อว่า “**วิริยะ**”

ความอดทนต่อความโกรธนั้นใด นี้ชื่อว่า “**ขันติ**”

การให้ทาน การสมาทานศีล เป็นต้น และการไม่กล่าวให้
คลาดเคลื่อน (จากความเป็นจริงอันใด) นี้ชื่อว่า “**สัจจะ**”

การอธิษฐานใจที่ไม่หวั่นไหว แน่วแน่ อันให้สำเร็จประโยชน์
ในที่ทั่วไปนั้นแหละ ชื่อว่า “**อธิษฐาน**”

การมุ่งประโยชน์ในหมู่สัตว์ อันเป็นพื้นฐานของความเป็นไป
แห่งทานและศีล เป็นต้น นี้ชื่อว่า “**เมตตา**”

การวางเฉยในประการที่ไม่เหมาะสมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว
ชื่อว่า “**อุเบกขา**”

ดังนั้น เมื่อทาน ศีล ภาวนา และศีล สมาธิ ปัญญา
มีอยู่ บารมีทั้งหลายมีวิริยบารมี เป็นต้น ย่อมชื่อว่าสำเร็จแล้วทีเดียว
ด้วยอาการอย่างนี้

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา มีข้อความ
ที่เตือนให้ระลึกถึงขันติของตนเองว่า

อนึ่ง ผู้มีปัญญาเท่านั้นเป็นผู้มีความอดกลั้นต่อการทำความ
เสียหายของผู้อื่น เป็นต้น ผู้มีปัญญาทราบดีไม่เป็นผู้อดกลั้น ความ
เสียหายที่ผู้อื่นนำไปให้แก่ผู้ปราศจากปัญญา ย่อมเพิ่มพูนความเป็น
ปฏิปักษ์ของความอดทน แต่ความเสียหายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อ

ความมั่นคงแห่งขันตินั้น ด้วยเพิ่มพูนความสมบูรณ์แห่งขันติแก่ผู้มี
ปัญหา...

ในระหว่างผู้มีปัญญากับผู้ทราบบัญญา ถ้าเป็นผู้ที่มีปัญญาแล้ว
ไม่ว่าความเสียหายใดๆ ที่ผู้อื่นกระทำกับท่าน ย่อมเพิ่มพูนความมั่นคง
ความสมบูรณ์แห่งขันติ แต่ความเสียหายที่ผู้อื่นนำไปให้แก่ผู้ปราศจาก
ปัญญา ย่อมเพิ่มพูนความเป็นปฏิปักษ์ของความอดทน

**มโนรทปฐณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต อรรถกถา
อาตปปสูตร** มีข้อความว่า

บทว่า **อิริยาสาย** ได้แก่ เพื่อต้องการยับยั้ง คือ เพื่อต้องการ
อดทน ได้แก่ เพื่อต้องการอดกลั้น

ความอดทนทุกประการในความเป็นอยู่ ในสถานการณ์ต่างๆ
เป็นเครื่องพิสูจน์ถึงขันติ คือ ความอดทน

อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อักขมสูตร ข้อ ๘๕ พระผู้มี
พระภาคตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เภาะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ
ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่อง
ของเพื่อนพรหมจรรย์ ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุผู้เภาะ
เป็นผู้ไม่อดทนต่อรูปารมณ ๑ เป็นผู้ไม่อดทนต่อสัททารมณ ๑
เป็นผู้ไม่อดทนต่อคันธารมณ ๑ เป็นผู้ไม่อดทนต่อรสารมณ ๑
เป็นผู้ไม่อดทนต่อโณภูฏัพพารมณ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เภาะ
ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ

ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เฝาระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์ ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ ภิกษุผู้เฝาระเป็นผู้อดทนต่อรูปารมณ ๑ เป็นผู้อดทนต่อลัทธการมณ ๑ เป็นผู้อดทนต่อคันธารมณ ๑ เป็นผู้อดทนต่อรสารมณ ๑ เป็นผู้อดทนต่อโณฏฐัพพารมณ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เฝาระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์

มิใช่ว่าพระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเท่านั้น ทรงแสดงแก่พุทธบริษัททั้งหมดซึ่งเป็นผู้ที่อบรมเจริญปัญญาด้วย แสดงให้เห็นว่าความจริงย่อมเป็นความจริง คือ ผู้ที่จะเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง ต้องเป็นผู้ที่อดทนต่อรูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะ

พึงเห็นอันตรายของคนที่ไม่ได้เพราะบางคนไม่ได้พิจารณาเรื่องความอดทน และไม่ได้สะสมความอดทน ดังนั้นจึงทนไม่ได้แม้ความสุขของคนอื่น ไม่ใช่เรื่องของตัวเองเลย ตัวเองก็มีความสุข ไม่มีความเดือดร้อน แต่ผู้ที่ไม่มีความอดทน และมีความไม่อดทนอย่างมากที่เคยสะสมมาแล้ว จะทำให้เป็นผู้ที่ทนไม่ได้แม้ในความสุขของคนอื่น

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อรรถกถามัจฉริยสูตร
ข้อ ๑๑๕ มีข้อความว่า

บทว่า **อาวาสมจจริณี** ความว่า ย่อมตระหนี่อาวาส คือ เห็นผู้อื่นอยู่ในอาวาสนั้น ทนไม่ได้

บทว่า **กุลมจจริณี** ความว่า ย่อมตระหนี่ตระกูลอุปภูฏาก คือ เห็นผู้อื่นเข้าไปหาตระกูลนั้น ทนไม่ได้

บทว่า **ลามมจจริณี** ความว่า ย่อมตระหนี่ลาม คือ เห็นลาม เกิดแก่ผู้อื่น ทนไม่ได้

บทว่า **วณณมจจริณี** ความว่า ย่อมตระหนี่คุณความดี คือ เห็นเขากล่าวคุณความดีของคนอื่น ทนไม่ได้

บทว่า **ธมมมจจริณี** ความว่า ย่อมตระหนี่ปรียัติธรรม คือ ไม่ปรารถนาจะให้ปรียัติธรรมแก่ผู้อื่น

นี้แสดงให้เห็นถึงเรื่องของความอดทน ซึ่งจะต้องมีสติเกิดขึ้น ระลึกเป็นไปในกุศลจึงสามารถอดทนได้ และควรได้ทราบว่าคุณความในพระไตรปิฎกกล่าวถึงคุณของขันติ และโทษของอขันติ คือความไม่มีขันติอย่างไร

อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ปฐมอขันติสูตร ข้อ ๒๑๕
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษของความไม่อดทน ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ

ผู้ไม่อดทนย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนเป็นอันมาก
๑ ย่อมเป็นผู้มากด้วยเวร ๑ ย่อมเป็นผู้มากด้วยโทษ ๑ ย่อมเป็นผู้หลงกระทำกาลละ ๑ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ๑

ดูกรภิกษุทั้งหลาย โทษของความไม่อดทน ๕ ประการนี้แล

เป็นความจริงที่ว่า ผู้ไม่อดทนย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่
 ชอบใจของคนเป็นอันมาก ย่อมเป็นผู้มากด้วยเวร เพราะถ้าอดทน
 ไม่ได้ในบางสถานการณ์ก็จะทำให้มีการวิวาท มีการทุบตี ชกต่อย
 เปียดเบียน ฆ่าฟัน

เมื่อกระทบสิ่งที่ไม่น่าพอใจแล้วหงุดหงิด ขณะนั้นทราบได้ว่า
 จะต้องเป็นอุปนิสัยที่ได้สะสมมา ทำให้มีความขุ่นใจ ไม่พอใจอยู่
 บ่อยๆ เนื่องจาก จึงยอมเป็นผู้ที่มากด้วยโทษ เพราะเมื่อเป็นอกุศล
 ของตนเอง ตนเองก็เป็นผู้ที่จะต้องได้รับโทษจากอกุศลของตน
 คนอื่นจะทำโทษให้แก่บุคคลนั้นไม่ได้เลย นอกจากกิเลสของตนเอง
 แล้วก็ยอมเป็นผู้ที่หลงทำกาละ ซึ่งเวลาที่ไม่วอดทนแล้วล้มตัวด้วย
 ความโกรธ หากเป็นเช่นนี้บ่อยๆ จะทำให้แม้ในขณะที่ใกล้จะสิ้นชีวิต
 ถ้าเกิดความโกรธ ความเจ็บปวด ความไม่พอใจอย่างรุนแรง ขณะนั้น
 ย่อมไม่อดทน เมื่อไม่อดทนก็ต้องเป็นไปตามอกุศลในขณะนั้น จึงเป็น
 ผู้ที่หลงกระทำกาละ และเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต
 นรก ทุกคนจะต้องจากโลกนี้ไป ถ้าใกล้จะจุติ จิตเศร้าหมองก็เป็น
 ปัจจัยให้ปฏิสนธิในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ซึ่งเป็นโทษเป็นภัย
 น่ากลัวมากกว่าโลกนี้

ฉะนั้น ควรเริ่มอบรมตนให้เป็นผู้ที่มีความอดทน อธิวาสนขันติ
 อดทนต่อความเป็นอยู่ ต่อสิ่งแวดล้อม ต่อเหตุการณ์ต่างๆ ทุกประการ
 ความอดทนเป็นสิ่งที่ละเอียด ท่านที่ศึกษาธรรมเป็นผู้อดทน
 ต่อการฟัง การศึกษา และพิจารณาให้เข้าใจธรรมโดยฉลาด โดย
 แยกกาย ไม่ใช่เป็นผู้ที่เพียงแต่ฟังและคิดว่าเข้าใจแล้ว แต่ความจริง
 อาจจะมี ความหลงผิด หรือมีการเข้าใจผิดบางประการได้ เพราะธรรม
 เป็นเรื่องที่ละเอียด ลึกซึ้ง ฉะนั้น การฟังธรรมจะต้องมีความอดทน

เพิ่มขึ้น คือ พิจารณาในเหตุในผลที่ถูกต้อง จนกระทั่งสามารถเห็นประโยชน์และเจริญกุศลยิ่งขึ้น แต่ถ้าเพียงฟังแล้วไม่พิจารณาด้วยความแยบคาย จะทำให้ประพตปฏิบัติผิดได้

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค พราหมณสูตร ข้อ ๑๔๘๒ - ๑๔๘๔ สวรรตถินิทาน พระผู้มีพระภาคทรงเตือนให้รู้ว่า ความอดทนที่ถูกและความอดทนที่ผิดคืออย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมบัญญัติปฏิบัติพาชื่อว่า **อุทยคามินี** พวกเขาย่อมชักชวนสาวกอย่างนี้ว่า ดูกรบุรุษผู้เจริญ มาเถิดท่าน ท่านจงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ แล้วเดินบ่าวนำไปทางทิศปราจีน ท่านอย่าเว้นบ่อ เหว ต่อ ที่มีหนามหลุมเต็มด้วยคูถ บ่อโสโครกใกล้บ้าน ท่านพึงตกไปในที่ใด พึงรอความตายในที่นั้น ด้วยวิธีอย่างนี้ เมื่อแตกกายตายไป ท่านจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

อรรถกถาพราหมณสูตร อธิบายคำว่า ปฏิบัติพาชื่อว่า อุทยคามินี ความว่า ปฏิบัติพาเครื่องให้ถึงความเจริญในลัทธิของตน

สอนให้อดทน แต่ต้องดูประโยชน์ว่า ถ้าไม่ประกอบด้วยปัญญาแล้ว ความอดทนนั้นไม่มีประโยชน์เลย เป็นคำสอนที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีเหตุผล ไม่เป็นประโยชน์ ซึ่งใน **อังกุตตรนิกาย ทสกนิบาต ทุติยอริยสสูตร ข้อ ๒๐** มีข้อความที่แสดงถึงคำว่า **ปจฺเจกสจฺจ** คือ ความเห็นผิดเฉพาะแต่ละกลุ่มบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งของสมณพราหมณ์เป็นอันมาก คือ ลัทธิว่าโลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไป (ในพราหมณสูตร) ว่า
 ดุกรภิกษุทั้งหลาย ข้อบัญญัติของพราหมณ์ทั้งหลายนั้น เป็น
 ความดำเนินของคนพาล เป็นความดำเนินของคนหลง ย่อมไม่เป็นไป
 เพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความ
 เข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ส่วน
 ในอริยวินัย เราก็บัญญัติปฏิบัติพาชื่อ **อุทยคามินี** ที่เป็นไปเพื่อความ
 หน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อ
 ความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ชื่อเหมือนกัน คือ **อุทยคามินี ปฏิปทา** หรือหนทางปฏิบัติ
 เพื่อให้ถึงความเจริญ แต่ว่าความหมายผิดกัน ข้อปฏิบัติผิดกัน
 หนทางปฏิบัติผิดกัน

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ดุกรภิกษุทั้งหลาย ก็อุทยคามินี
 ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อนิพพานเป็นไฉน
 อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
 ในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีล
 อันพระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ไม่ทะลุ... ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ
 นี้แล คือ อุทยคามินีปฏิบัติพาที่เป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว
 เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความ
 รู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

จบพราหมณสูตรที่ ๒

ข้อความสั้น แต่ก็เป็นเรื่องของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ
 ในขณะนี้ตามความเป็นจริง คือ หนทางที่จะทำให้เกิดคลายกำหนด

เข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา มีข้อความว่า
ความเศร้าหมองแห่ง “ขันติบารมี” เพราะกำหนดตน และผู้อื่น

ความอดทนของบางท่านมีจำกัด คือ เฉพาะกับบางบุคคล
หรือว่าบางครั้งมีการเปรียบเทียบ มีการนึกถึงคนอื่นกับตัวท่าน
ขณะนั้นทำให้ไม่อดทน ฉะนั้น เวลาที่มีความอดทนเพิ่มขึ้นๆ และ
บางเวลาเกิดไม่อดทน ขณะนั้นให้ทราบว่าเป็นความเศร้าหมองแห่ง
ขันติบารมี เพราะกำหนดตนและผู้อื่น

ความลบล้างด้วยตัณหา เป็นต้น เป็นความเศร้าหมองแห่ง
บารมีทั้งหลาย โดยไม่ต่างกัน

ปาติโมกข์มี ๒ อย่าง คือ โฉวาทปาติโมกข์ และอาณาทปาติโมกข์
โฉวาทปาติโมกข์ เป็นหลักคำสอนที่สำคัญ หรือคำสั่งสอนอันเป็น
หลักสำคัญ ส่วน อาณาทปาติโมกข์ เป็นพระวินัยบัญญัติที่เป็น
หลักสำคัญให้ภิกษุประพฤติปฏิบัติตาม ความสำคัญของขันติบารมี
ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงโฉวาทไว้ในโฉวาทปาติโมกข์ อันเป็นคำสอน
ที่เป็นหลักสำคัญมี ๓ คาถา (โดยทั่วไปกล่าวกันว่า มี ๓ คาถาครึ่ง
แต่โดยลักษณะของฉันทบาลีนับเป็น ๓ คาถา โดยคาถาที่ ๓ มี ๖ บาท)
ตามข้อความใน **ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปทานสูตร** คือ

คาถาที่ ๑

ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา

ขันติ (ความอดทน)

คือ ความอดกลั้น

เป็นตบะอย่างยิ่ง

นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ตรัสว่า พระนิพพาน

เป็นธรรมอย่างยอดเยี่ยม

น หิ ปพฺพชิตो ปรุพฆาติ

ผู้ที่ทำร้ายผู้อื่น

ไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต

สมโณ โหติ ปรี วิเรชฺชยนฺโต

ผู้เบียดเบียนผู้อื่น

ไม่ถือว่าเป็นสมณะ

คาถาที่ ๒

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ

การไม่ทำบาปทั้งสิ้น

กุสฺสสฺส อูปสมฺปทา

การยังกุศลให้ถึงพร้อม

(คือทำความดีทุกอย่าง)

สจฺจิตฺตปริโยทปนํ

การยังจิตของตนให้

ผ่องแผ้ว

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

นี่คือคำสอนของ

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย

คาถาที่ ๓

อนูปวาโท อนูปฆาโต

การไม่กล่าวร้าย

การไม่ทำร้าย

ปาติโมกฺเข จ สํวโร

ความสำรวมระวัง

ในพระปาติโมกข์

มตฺตถนฺยุตา จ ภตฺตสฺมิ

ความเป็นผู้รู้ประมาณ

ในภัตตาหาร

ปนฺตถจฺ สยนาสนํ

ที่นอนและที่นั่งอันสงัด

อธิจิตเต จ อาโยโค

การประกอบความเพียร
ในอธิจิต

(คืออบรมจิตให้สงบ)

เอตํ พุทธาน สาสนํ

นี่คือคำสอนของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย

สมังคลวิลาสินี อรรถกถาที่มณีกาย มหาวรรค อรรถกถา
มหาปทานสูตร มีคำอธิบายว่า

(คาถาที่ ๑)

บทว่า ขนฺติ ปรมํ ตโป ความว่า ขันติ คือ ความอดกลั้น
เป็นตบะอย่างยิ่ง

ทุกอย่างที่เป็นกุศลจะเจริญได้เพราะขันติ และโทษทั้งหลาย
ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ใจจนถึงกาย วาจา เพราะไม่อดทน คือ อหังขันธ์
“อิริยาสนขันติ” คือ ความอดกลั้นต่อสถานการณ์ทุกอย่างในชีวิต
ความเป็นอยู่ เป็นตบะอย่างสูงสุด

บทว่า นิพพานํ ปรมํ ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ตรัสว่า นิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่งโดยอาการทั้งปวง

ไม่มีธรรมอื่นที่จะยิ่งกว่าพระนิพพาน เพราะธรรมอื่นเกิดขึ้น
เพราะเหตุปัจจัยเพียงชั่วขณะสั้นมากแล้วก็ดับ สภาพธรรมจริงๆ คือ
ชั่วขณะจิตที่เป็นนามธรรมหรือรูปธรรมซึ่งมีปัจจัยเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป
ฉะนั้น สภาพธรรมที่เป็นสังขารธรรมทั้งหลายจึงไม่มีสาระ ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า นิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง คือ สูงสุด
เพราะเป็นธรรมที่ดับกิเลสไม่เกิดอีกเลย

บอกว่า น หิ ปพพชิตो ปรูปฆาติ ความว่า ผู้ใดเข้าไปทำร้าย
รบกวน และเบียดเบียนผู้อื่น เพราะเว้นจากอริวาสนขันติ ผู้นั้น
ไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต

บอกว่า ปรูปฆาติ คือ ทำลายศีล เพราะศีล ท่านกล่าวว่า
“ปริ” โดยอรรถว่าสูงสุด อธิบายว่า ก็ผู้ใดเป็นสมณะ เบียดเบียน
สัตว์อื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเข้าไปทำร้ายผู้อื่น คือ ทำศีลของตน
ให้พินาศ ผู้นั้นไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต

ที่เป็นบรรพชิตเพราะศีล ขณะใดที่ล่วงศีล ทำศีลของตน
ให้พินาศ ขณะนั้น ผู้นั้นไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต

สำหรับคฤหัสถ์ประพฤติปฏิบัติตาม ขัดเกลากิเลสได้ ถ้าท่าน
เป็นผู้ที่มีความละเอียดที่จะพิจารณากาย วาจาของท่านว่า กาย วาจา
ของท่านกระทบกระเทือน และเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นหรือไม่ แม้จะ
ไม่ใช่พรุสวาจา แต่ว่าทำร้ายจิตใจของคนอื่นหรือไม่ ฉะนั้น จึงต้อง
เป็นผู้ที่ละเอียดจริงๆ ข้อความต่อไปมีว่า

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเข้าไปทำร้ายผู้อื่น เพราะไม่มีอริวาสนขันติ
ฆ่าสัตว์อื่นโดยที่สุดแม้เหลือบและยุง ผู้นั้นไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต
เพราะเหตุไร เพราะยังเว้นมลทินไม่ได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า เพราะ
เว้นมลทินของตนได้ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่าบรรพชิต ดังนี้ นี่คือ
ลักษณะของบรรพชิต

(พึงทราบในคาถาที่ ๒)

บอกว่า สพพปาปสส ได้แก่ อกุศลทุกชนิด

ถ้ารู้ว่าเป็นอกุศล ไม่ว่าจะเล็กน้อยเพียงใด ถ้าละเว้นได้ก็ควร
ละเว้น

บทว่า **อกรรม** คือ ไม่ให้เกิดขึ้น

บทว่า **กุศลสส** ได้แก่ กุศลอันมีในภุมิ ๔

บทว่า **อุปสมบทา** คือ ได้เฉพาะ

บทว่า **สจิตตปริโยทปนํ** คือ ยังจิตของตนให้ผ่องแผ้ว กับทนั้น
ย่อมมีได้โดยความเป็นพระอรหันต์

ด้วยประการดังนี้ บรรพชิตควรละบาปทั้งปวงด้วยศีลสังวร
ยังกุศลให้ถึงพร้อมด้วยสมณะ และวิปัสสนาทั้งหลาย ยังจิตให้ผ่องแผ้ว
ด้วยอรหัตตผล นี่เป็นคำสอน คือเป็นโอวาท คือเป็นคำตักเตือนของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ทั้งหมดเริ่มจากขันติเป็นตบะอย่างยิ่ง

(พึงทราบในคาถาที่ ๓)

บทว่า **อนุปวาโท** คือ ไม่เข้าไปกล่าวร้ายแก่ใครๆ ด้วยวาจา

บทว่า **อนุปฆาโต** คือ ไม่ทำร้ายด้วยกาย

บทว่า **ปาติโมกฺเข** แยกศัพท์เป็น ป + อติ + โมกฺข แปลว่า
สิ่งสำคัญยิ่ง คือ ศีลสูงสุด อีกนัยหนึ่ง แยกศัพท์เป็น ปาติ (ย่อม
รักษา) + โมกฺข (ให้พ้น) จึงแปลว่า สภาพที่รักษาให้พ้นจากอคติต่างๆ
จากภัย คือ ทุกคติ (จึงเรียกว่า ปาติโมกข์) หรืออีกนัยหนึ่ง แยกศัพท์
เป็น ปาติ (ผู้รักษา) + โมกฺข (ทำให้พ้น) จึงแปลว่า ผู้ใดรักษาซึ่งศีล
ศีลนั้นยังผู้รักษานั้นให้พ้น (จากภัยต่างๆ) ฉะนั้น จึงเรียกศีลนั้นว่า
ปาติโมกข์

ถ้าผู้ใดรักษาปาติโมกข์ ผู้นั้นจะพ้นจากทุกติ และไปสู่สุคติได้

บทว่า **มตตถนุญตา** คือ รู้ประมาณด้วยสามารถการรับ และการบริโภค

บทว่า **ปนตถนุจ สยนาสนํ** ความว่า ที่นอนและที่นั่งซึ่งเว้นการเบียดเสียด

ในบทนั้นพึงทราบว่าเป็นอันท่านแสดงถึงความสันโดษในปัจจุบัน ๔ ด้วยปัจจัย ๒ เท่านั้น (สำหรับปัจจัย ๔ คือ ที่อยู่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ยารักษาโรค)

บทว่า **เอตํ พุทธธาน สาสนํ** ความว่า การไม่เข้าไปว่าร้าย ไม่เข้าไปทำร้ายผู้อื่น การสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการรับและการบริโภค การเสพเสนาสนะอันสงัด เพราะความเป็นผู้ชำนาญในสมาบัติ ๘ นี่เป็นคำสอน เป็นโอวาท เป็นคำตักเตือนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ในเรื่องของขันติ หลายท่านคงจะคิดว่า ยากเหลือเกินที่จะมีขันติอย่างที่ได้ฟังได้อ่านจากพระไตรปิฎก เพราะเหตุว่าเป็นเรื่องของความอดทน ความอดกลั้นทุกทาง ทุกสถานการณ์ด้วย แต่เมื่อได้ทราบถึงอดีตชาติของท่านพระสาวกทั้งหลาย จะเห็นได้ว่า ก่อนที่ท่านจะมีความอดทนถึงอย่างนั้น ท่านก็เป็นผู้มีโลภะ มีโทสะ มีโมหะ มีอกุศลมากมายเหมือนอย่างทุกท่าน แต่ว่าท่านพระสาวกเหล่านั้นเป็นผู้มีปัญญาและเห็นคุณค่าของความอดทน เห็นคุณค่าของกุศลทั้งหลาย ดังนั้น ท่านก็มีความอดทนที่จะอบรมเจริญกุศลทุกประการ จนในที่สุดบารมีทั้งหลายถึงที่สุดด้วยการรู้แจ้งอริยสัจธรรม เพราะฉะนั้น เรื่อง

ของบารมีเป็นเรื่องที่จบเมื่อสมบูรณ์ แต่ว่าก่อนจะถึงความสมบูรณ์ และจบลงได้ ก็ต้องอบรมไปและอดทนไปแต่ละชาติ เป็นจรรณภาพนา เพราะเหตุว่าต้องอาศัยกาลเวลาในการอบรมเจริญปัญญาเพื่อขัดเกลา กิเลส เมื่อเห็นกิเลสมากเท่าไร ก็รู้ว่าต้องอาศัยกาลเวลานานมาก ที่เดียวกว่าจะขัดเกลากิเลสเหล่านั้นๆ ได้ โดยที่ไม่ขาดการพึ่งพระธรรม และไม่ขาดการพิจารณาตนเอง เพราะว่าพระธรรมที่ได้ฟังทั้งหมด เป็นเรื่องของ การอบรมเจริญปัญญา และการขัดเกลากิเลสทั้งสิ้น

จะเห็นได้ว่า ความเป็นผู้อดทนในการอบรมเจริญบารมีทั้งหลาย ย่อมถึงการสิ้นสุด ไม่เป็นโมฆะ ต้องมีผลบริบูรณ์สูงงอม คือ การได้ รู้แจ้งอริยสัจธรรมในชาติหนึ่ง เช่น บารมีทั้งหลายของพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งบรรลุถึงความไพบุลย์ สูงงอม และได้ ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่พุทธคยา ซึ่งพุทธบริษัทผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลายใคร่ที่จะได้นมัสการ สังเวชนียสถาน อันเป็นสถานที่ที่สำคัญที่สุดในสังสารวัฏ เมื่อได้ไป นมัสการสังเวชนียสถานและพุทธสถานต่างๆ นั้น ควรมีโยนิโสมนสิการ พิจารณาธรรมทั้งหลายด้วย

ขอกล่าวถึงความอดทนในชาติต่างๆ ของพระสาวก เพื่อจะได้ พิจารณาเห็นว่า แม้แต่ในเรื่องธรรมดๆ ในชีวิตประจำวันนี้ ก็จะต้อง เป็นผู้ที่มีความอดทน

อรรถกถาชาดก จตุกกนิบาตชาดก อรรถกถากัสสปนันทิย ชาดกที่ ๒ ความว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับ ณ พระวิหารเชตวัน ทรง ปรรณกฤษฏ์แก่รูปหนึ่ง จึงได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า

อปี กสสป มนุทีย ดังนี้

เรื่องมีว่า ในพระนครสาวตถิ มีกุลบุตรผู้หนึ่งเห็นโทษในกามทั้งหลาย จึงบวชในสำนักพระผู้มีพระภาค ซึ่งไม่นานท่านก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ต่อมาเมื่อมารดาของท่านสิ้นชีวิตลง ภิกษุนั้นจึงให้บิดาและน้องชายบวช แล้วให้อยู่ในพระวิหารเชตวัน สมัยใกล้วันเข้าพรรษา ทั้ง ๓ รูป ไปจำพรรษาอยู่ในอาวาส ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่งที่มีปัจจัยหาง่าย สะดวก เมื่อออกพรรษาแล้วจึงกลับมายังพระวิหารเชตวันตามเดิม ภิกษุหนุ่มได้สั่งสามเณรน้องชาย ณ ที่ใกล้พระเชตวันว่า ให้ภิกษุผู้เป็นพระเถระแก่พักก่อนแล้วค่อยพามา ส่วนตัวท่านจะล่องหน้าไปจัดเตรียมที่พักที่พระวิหารเชตวันก่อน

พระเถระแก่ค่อยๆ เดินมา สามเณรก็ทำราวกะว่าเอาศิระษะรูนพระเถระแก่อยู่บ่อยๆ ให้เดินไปๆ พระเถระก็หวนกลับไปตั้งต้นเดินใหม่ เป็นอย่างนี้จนพระอาทิตย์ตก กว่าจะไปถึงพระเชตวันก็มีดแล้ว ภิกษุหนุ่มผู้พักคอยอยู่จนค่ำ ได้ถือคบเพลิงไปคอยรับ เมื่อถามถึงเหตุที่มาช้า ภิกษุแก่ผู้เป็นบิดาจึงเล่าให้ฟัง วันนั้นภิกษุหนุ่มรูปนั้นไม่ได้โอกาสการอุปฐากพระผู้มีพระภาค

วันรุ่งขึ้น เมื่อภิกษุหนุ่มนั้นมายังที่อุปฐากแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงทราบเหตุที่ภิกษุนั้นมาถึงเมื่อวันก่อน แต่ไม่ได้มากระทำพุทธอุปฐาก เพราะเหตุนี้จึงทรงติเตียนภิกษุแก่แล้วตรัสว่า ภิกษุแก่รูปนี้กระทำความเห็นปานนี้ มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในชาติก่อนๆ ภิกษุแก่นั้นก็ได้ทำอย่างนั้น

ท่านมีความเห็นว่าอย่างไร ผู้ถูกติไม่ใช่สามเณรที่เป็นลูกคนเล็ก แต่ผู้ถูกติเป็นภิกษุแก่ผู้บิดา ฉะนั้น ใครจะต้องมีความอดทน

พระผู้มีพระภาคทรงนำเรื่องในอดีตมาสาธก ความว่า สมัยหนึ่ง พระโพธิสัตว์บวชเป็นฤๅษีอยู่ในหิมวันตประเทศพร้อมกับบิดา และน้องชาย (ภิกษุแก่รูปนั้นได้เป็นบิดาของพระโพธิสัตว์ในชาตินั้น) ในฤดูฝน ดาบสเหล่านั้นออกจากหิมวันตประเทศ ไปอยู่ในถิ่นมนุษย์ และพากันกลับมาสู่หิมวันตประเทศอีกเมื่อมีผลไม้บริบูรณ์ ในหิมวันตประเทศนั้น เมื่อมาถึงที่ไม่ไกลอาศรมนัก พระโพธิสัตว์ได้ล่วงหน้าไปจัดแจงอาศรมก่อน ให้ดาบสบิดาและน้องชายค่อยๆ ตามมา ซึ่งดาบสทั้งสองนั้นก็มีการกระทำเช่นเดียวกับที่ทำในชาตินี้ ที่เป็นภิกษุแก่กับสามเณร

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ให้ดาบสทั้งสองเก็บบริขาร แล้วให้บิดาอาบน้ำ ทำการล้างเท้า ทาเท้า และนวดหลัง ตั้งกระเบื้อง ถ่านไฟ แล้วเข้าไปนั่งใกล้บิดาผู้ระงับความอติโรยแล้วจึงกล่าวว่า

“ข้าแต่ท่านบิดา ธรรมดาเด็กหนุ่มทั้งหลาย เช่นกับภานะดิน ย่อมแตกได้โดยครู่เดียวเท่านั้น (คือ วยหนุ่มเป็นวยซึ่งขาดความอดทน) ตั้งแต่เวลาที่แตกแล้วครั้งเดียว ย่อมไม่อาจต่อกันได้อีก เด็กหนุ่มเหล่านั้น ด่าอยู่ก็ดี บริภาษอยู่ก็ดี ผู้ใหญ่ควรจะอดทน” เมื่อจะโอวาทบิดา จึงกล่าวว่า

“ข้าแต่ท่านกัสสปะ เด็กหนุ่มจะด่า แข่ง หรือจะตีก็ตาม ด้วยความเป็นเด็กหนุ่ม บัณฑิตผู้มีปัญญาย่อมอดทนความผิดที่พวกเขาเด็กทำแล้วทั้งหมดนั้นได้

ถ้าแม่สับุรุษทั้งหลายวิวาทกัน ก็กลับเชื่อมกันได้สนิทโดยเร็ว ส่วนคนพาลทั้งหลายย่อมแตกกัน เหมือนภานะดิน เขาย่อมไม่ถึงความสงบเวิ้งกันได้เลย”

ถ้าปรารถนาจะดับกิเลส ปรารถนารู้แจ้งอริยสัจ ปรารถนาจะ
ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรม รูปธรรม ต้องพิจารณาธรรม
เหล่านี้ เป็นการขัดเกลากิเลสให้เป็นผู้ที่มีความอดทน เช่น “ถ้าแม่
สัปบุรุษทั้งหลายวิวาทกัน ก็กลับเชื่อมกันได้สนิทโดยเร็ว ...”

แม้ในระหว่างสัปบุรุษ คงจะมีเหตุการณ์ที่ทำให้ขุนช้อง
หมองใจกันบ้าง แต่กลับเชื่อมกันได้สนิทโดยเร็ว เพราะต่างก็เป็น
บัณฑิต สำหรับผู้ที่เห็นว่าทุกคนที่เกิดมา จะรักจะชังกันมากสักเท่าไร
แล้วก็ตาย แล้วก็สืมหมดทุกอย่างในชาตินี้ นั่นก็ในระหว่างที่ยังไม่ตาย
และยังไม่สิ้นนี้ยังจำไว้ได้ แต่จะจำโดยฐานะของบัณฑิต หรือว่าจะ
จำโดยฐานะของคนพาล ถ้าโดยฐานะของบัณฑิต แม้จะไม่ลืมเรื่องนั้น
แต่สามารถที่จะอภัยให้ได้ แม้วิวาทกันก็กลับเชื่อมกันได้สนิทโดยเร็ว
บัณฑิตมีการอภัยให้กัน มีความเป็นมิตรสหายกันอีกได้ มีการ
เกื้อกูลกันต่อไปได้ นั่นคือผู้ที่เข้าใจธรรม... “ส่วนคนพาลทั้งหลาย
ย่อมแตกกันเหมือนภาชนะดิน เขาย่อมไม่ถึงความสงบเวรกันได้เลย”

ข้อความต่อไป พระโพธิสัตว์กล่าวว่า

“ผู้ใดรู้โทษที่ตนล่วงเกินแล้ว และรู้การแสดงโทษ คนทั้งสองนั้น
ย่อมพร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น ความสนิทสนมของเขาย่อมไม่เสื่อมคลาย”

ต้องเป็นผู้รู้จักโทษที่ตนเองล่วงเกินคนอื่น และรู้การแสดงโทษ
คือไม่ใช่เพียงแค้นแต่ไม่แสดงโทษ ใจยังขุนช้อง บางครั้งอาจจะยังนึกถึง
แล้วยังมีความขุนช้องอยู่ แต่ถ้าผู้ใดที่ล่วงเกินแล้วและก็แสดงโทษ
แล้ว คนทั้งสองนั้นย่อมพร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น เข้าใจกันชัดเจน ไม่มี
ปัญหาอะไรกันอีก ความสนิทสนมของเขาย่อมไม่เสื่อมคลาย ข้อความ
ต่อไปมีว่า

“ผู้ใด เมื่อคนเหล่านี้นล่วงเกินแล้ว ตนเองสามารถเชื่อมให้สนิทสนมกันได้ ผู้นั้นแลชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐยิ่ง เป็นผู้นำภาระไปเป็นผู้ทรงธุระไว้”

หมายความว่า ตนเองเป็นผู้ที่อภัยให้คนอื่นได้ แต่ว่าถ้าบุคคลอื่นล่วงเกิน แล้วตนก็สามารถเชื่อมให้สนิทสนมกันได้ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐยิ่ง เป็นผู้นำภาระไป เป็นผู้ทรงธุระไว้

ฉะนั้น ต้องเป็นผู้ที่มีปัญญาจริงๆ จึงจะสามารถพิจารณาเห็นประโยชน์แท้จริงได้ว่าควรจะเป็นอย่างไร ถ้าเป็นผู้ที่ทราบบัญญา แม้ว่าพระโพธิสัตว์จะกล่าวไว้อย่างนี้ หรือพระผู้มีพระภาคจะตรัสว่าอย่างไร บุคคลนั้นก็เห็นตรงกันข้าม หรือไม่อาจคล้อยตามว่าควรกระทำสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์ ข้อความในอรรถกถามีว่า

ผู้ใดเมื่อคนอื่นล่วงเกิน คือ ถูกโทษครอบงำ กระทำความผิดเมื่อคนเหล่านั้น แม้ไม่ขอขมาโทษ ตนเองสามารถทำความสนิทสนมคือ เชื่อมมิตรภาพอย่างนี้ว่า “ท่านมาเถิด จงเรียนอุทเทส จงฟังอรรถกถา จงหมั่นประกอบภาวนา เพราะเหตุไรท่านจึงเห็นห่าง” ผู้นี้ คือ ผู้เห็นปานนี้ เป็นผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา เป็นผู้ประเสริฐยิ่ง ย่อมถึงการนับว่าผู้นำภาระ และว่าผู้ทรงธุระไว้ เพราะนำภาระและธุระของมิตรไป พระโพธิสัตว์ได้ให้โอวาทแก่ดาบสบิดาอย่างนี้ จำเดิมแต่นั้น ดาบสผู้บิดาก็ได้เป็นผู้ฝึกตน ทรมานตนได้ดีแล้ว

นั่นเป็นเรื่องเฉพาะชาตินั้น พอถึงชาตินี้ท่านกลับทำอย่างเดิมคือ เมื่อบุตรของท่านเอาศีรษะรันทหลัง ท่านก็โกรธ ไม่อดทน แล้วกลับไปตั้งต้นเดินใหม่ กว่าจะมาถึงพระเชตวันก็มีอดคำ แสดงให้เห็นว่า

ไม่มีใครสามารถจะบังคับธรรมได้ ไม่ว่าอกุศลธรรม หรือกุศลธรรม บางกาลกุศลธรรมก็มีปัจจัยที่จะเกิดมาก บางกาลอกุศลที่ยังไม่ได้ดับ ก็มีปัจจัยที่จะเกิด แม้ว่าในชาติหนึ่งจะเป็นผู้ที่ได้พยายามอบรมตน ผีอกตน ขัดเกลากิเลส แต่เมื่อกิเลสยังไม่ได้ดับเป็นสมุจเฉทยังมีเชื้อที่จะทำให้เกิดขึ้น ก็มีการกระทำซึ่งเป็นไปตามกำลังของกิเลสนั้นๆ

ท่านที่ได้ฟังพระธรรมมาโดยตลอด คงจะเห็นความลึกซึ้งของพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ซึ่งยากต่อการที่จะเข้าใจ และประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามที่พระอริยบุคคลทั้งหลายได้ประจักษ์แจ้งแล้ว ทำให้เห็นลักษณะของความอดทนที่เป็นกุศลในชีวิตประจำวัน อดทนที่จะรู้ว่าสิ่งที่ได้ยินได้ฟังเป็นสิ่งที่ยาก แต่ก็สามารถค่อยๆ เข้าใจขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งวันหนึ่งข้างหน้า ก็จะได้รับผลของความอดทนซึ่งเป็นตบะอย่างยิ่ง ด้วยความสามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรม เช่น พระอริยบุคคลทั้งหลาย

ผู้ที่มีปัญญาย่อมพิจารณาชีวิตของตนเองได้ว่า ทุกสถานการณ์นี้ ต้องมีความอดทนอย่างมาก อดทนที่จะไม่เศร้าโศก อดทนที่จะไม่ขุ่นเคืองใจ เสียใจ น้อยใจในการกระทำและคำพูดของบุคคลอื่น ในทุกสถานการณ์ แม้เรื่องความเป็นความตายของชีวิต ทุกท่านที่เข้าใจพระธรรมย่อมเห็นความสำคัญของขันติ คือความอดทนที่จะต้องเพียรศึกษา ฟังพระธรรม ไตร่ตรองพระธรรม จะต้องมีความจริงใจต่อการศึกษาและประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นบารมีต่อไป

สัจจบาร์มี

สัจจบาร์มี คือ ความเป็นผู้ที่จริงและตรงต่อสภาพธรรม ได้แก่ กายจริง วาจาจริง ใจจริง เพราะการที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมนั้นต้องเป็นผู้ที่ตรงต่อตนเอง คือ ตรงต่อสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง กุศลเป็นกุศล อกุศลเป็นอกุศล ไม่ว่าจะเป็นอย่างตนเองหรือของใคร ก็ตามจะเป็นอื่นไม่ได้

ถ้าเห็นโทษของความไม่จริง ก็จะต้องอบรมบาร์มีซึ่งเป็นความจริงให้ยิ่งขึ้น ในพระไตรปิฎกมีข้อความว่า ผู้ที่พูดไม่จริงอุปมาเหมือนกับแกงถั่ว เพราะว่าแกงถั่วเวลาหุงต้มก็ย่อมจะมีสุกบ้าง ไม่สุกบ้าง เมื่อรับประทานบางครั้งพบเม็ดแข็งๆ ที่ไม่สุก เหมือนคำพูด ถ้าพูดกันมากจะมีส่วนที่ไม่จริงแทรกมาบ้างหรือไม่ในคำพูดนั้น หรือว่าจริงทั้งหมดโดยตลอดตั้งแต่คำแรกจนถึงคำสุดท้าย ไม่มีใครรู้ นอกจากตนเอง และถ้ารู้ตัวแล้วว่าตัวเองมีไม่จริงมากหรือจริงมาก อกุศลทั้งหลายก็จะละได้ เมื่อปัญญารู้อกุศลนั้นตามความเป็นจริง ขณะที่เห็นว่าอกุศลเป็นอกุศล และเห็นว่าน่ารังเกียจเป็นโทษ ขณะนั้นเป็นปัญญา ปัญญาขั้นต่อไปก็คิดที่จะละคลายอกุศลที่น่ารังเกียจนั้น ให้เบาบาง แต่ถ้าเป็นอกุศลธรรม จะไม่เห็นโทษของอกุศลว่าเป็นโทษเป็นภัย จึงเป็นการเพิ่มอกุศลนั้นยิ่งขึ้น ฉะนั้น ผู้ที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ ต้องเป็นผู้ที่จริง ทั้งกาย วาจา และใจด้วย

อกุศลธรรมทั้งหลายมีปัจจัยเกิดขึ้น ดังนั้นต้องอาศัยสติเกิดขึ้นระลึกสภาพของอกุศลธรรมในขณะนั้น แล้วละในขณะนั้น อย่างรอที่จะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ แต่ต้องตรง

ต่อสภาพธรรมนั้นๆ เมื่อเป็นอกุศลก็ละเสียในขณะนั้นทันที

เนื่องจากมีกิเลสมาก ถ้าไม่อาศัยบาร์มี ๑๐ ก็ไม่มีทางที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระโสดาบัน เพื่อที่อีกไม่เกิน ๗ ชาติจะได้เป็นพระอรหันต์ แม้แต่ผู้ที่มีปัญญาขึ้นพระอัครสาวก คือ ท่านพระสารีบุตร ก็บำเพ็ญบาร์มีมาหนึ่งอสงไขยแสนกัป เพื่อที่จะเป็นพระโสดาบัน แต่หลังจากนั้นแล้วเพราะบาร์มีที่ได้สะสมมา ก็ทำให้ท่านได้บรรลุความเป็นพระอรหันต์หลังจากที่เป็นพระโสดาบันแล้ว ๑๕ วัน

“สัจจบาร์มี” คือ ความจริงใจในการเจริญกุศลเพื่อดับกิเลส ถ้าไม่มีความจริงใจในการเจริญกุศล ย่อมดับกิเลสไม่ได้

การเป็นผู้จริงใจในการเจริญกุศลเพื่อดับกิเลส เริ่มจากความจริงใจที่ท่านมีต่อพระรัตนตรัย ต้องเป็นผู้ที่จริงใจและซื่อตรงจริงๆ ที่จะพิจารณาว่า ตนเองมีความเคารพนับถือเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างไร มีความเคารพเลื่อมใส จริงใจต่อพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือต่อพระพุทธรูปอย่างไร

การที่จะรู้ความจริงใจของตนเองที่มีต่อพระรัตนตรัย คือ มีความคิดอย่างไร เมื่อเห็นพระพุทธรูป มีความจริงใจที่มีพระรัตนตรัยเป็นสรณะ คือ มีความเคารพ นอบน้อม นับถือ สักการะโดยระลึกถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาค หรือว่าเมื่อเห็นพระพุทธรูปก็ขอความคุ้มครอง ขอลาภ ขอยศ ขอตำแหน่ง ขอสิ่งต่างๆ

ในวันหนึ่งๆ ควรรู้จักตนเองตามความจริงว่า เป็นผู้ที่จริงใจหรือไม่ ผู้ที่จริงใจต่อการมีพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น มีความจริงใจที่จะประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงด้วยความนอบน้อมต่อพระบรมศาสดา พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา

สัมพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานแล้ว พระธรรมเป็นศาสดาแทนพระองค์ ผู้ที่จริงใจต่อพระธรรม คือ ผู้ที่ศึกษาพระธรรมด้วยความจริงใจ เพื่อที่จะเข้าใจพระธรรมให้ถูกต้อง การศึกษาพระธรรม ไม่ใช่เพื่อลาภ ไม่ใช่เพื่อสักการะ ไม่ใช่เพื่อสรรเสริญ แต่เพื่อให้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง เข้าใจสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง เพื่อขัดเกลากิเลส เพื่อละความไม่รู้

วัดเป็นที่พักพิง เป็นที่อาศัย เป็นที่พึ่งธรรม เป็นที่ศึกษาธรรม ไม่ใช่เป็นของภิกษุบุคคล แต่เป็นของพระรัตนตรัย เพราะความศรัทธาในพระคุณของพระรัตนตรัยนั่นเอง จึงทำให้มีวัดจำนวนมาก เป็นที่พักที่พึ่งพิง และเป็นที่ศึกษาธรรม ฉะนั้น ถ้ามีทางใดที่จะกระทำการบูชาเป็นการนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย ก็ต้องพิจารณาว่าการกระทำนั้นๆ เป็นประโยชน์ต่อพระรัตนตรัยด้วย

ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ อรรถกถามงคลสูตร กถาพรรณนาปฐมมหาสังคายนา มีข้อความกล่าวถึงความนอบน้อมในพระผู้มีพระภาคของท่านพระอานนท์เถระว่า

เมื่อท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอุบาลี ท่านพระอานนท์ และท่านพระอรหันต์เถระอื่นๆ รวม ๕๐๐ รูป ประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก ณ ใกล้ประตูล้ำตัดตบรรณ ข้างภูเขาเวภาระเขตพระนครราชคฤห์ เพราะเหตุที่เฝ้าดาบางเหล่า เห็นท่านพระอานนท์นั่งเหนือธรรมาสน์ ห้อมล้อมด้วยพระอรหันต์เถระทั้งหลาย ผู้ทรงวสีคุณ จึงเกิดจิตคิดว่า “ท่านพระอานนท์นี้เป็นเวทมนุณี คือเป็นมนูญีผู้รู้ แม้โดยปกตินับเพียงอยู่ในคากยตระกูล เป็นทนายาทของพระผู้มีพระภาค แม้แต่พระผู้มีพระภาคก็ทรงยกย่องไว้ในตำแหน่ง

เอตทัคคะถึง ๕ สถาน เป็นผู้ประกอบด้วยอัจฉริยอัพภูตธรรม ๔ ประการ เป็นที่รัก เป็นที่เจริญใจของบริษัท ๔ บัดนี้ เห็นที่จะเป็นรัชทายาทโดยธรรมของพระผู้มีพระภาคเกิดเป็นพุทธะผู้รู้”

ท่านพระอานนทฺ์รู้ทั่วถึงความคิดต่างๆ ของเทวดาเหล่านั้น ด้วยใจของท่านเอง ทนการยกย่องคุณที่ไม่เป็นจริงนั้นไม่ได้ เพื่อแสดง ภาวะที่ตนเป็นเพียงสาวก ท่านจึงกล่าวว่า “เอมเม สุตฺ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวันเ อนาถปิณฺฑิกสฺส อารามเ ฯ เปฯ ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌมภาสิ” (ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฺฑิก เศรษฐี กรุงสาวัตถี ฯลฯ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า...)

นี่เป็นคำที่ท่านพระอานนทฺ์กล่าว เมื่อกว่า ๒๕๐๐ ปีแล้ว ถ้าครั้งนี้ผู้ใดที่ได้ฟังแม้คำว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้...” ก็คงจะรู้ซึ่งถึงความคิดของท่านพระอานนทฺ์ ในการกระทำสังคายนาครั้งที่ ๑ เป็นการแสดงตนว่าท่านเป็นเพียงสาวกและได้สดับมาจากพระผู้มีพระภาค จึงได้กล่าวว่า “เอมเม สุตฺ...” หมายความว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว อย่างนี้...” ไม่ใช่ว่าเป็นคำของท่านเอง เพราะท่านไม่ใช่พระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้า

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่าแม้เวลาผ่านไปแล้วกว่า ๒๕๐๐ ปี แต่ถ้าขณะใดที่มีข้อความว่า “เอมเม สุตฺ...” “ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว อย่างนี้...” จิตของพุทธบริษัทย่อมจะเกิดปิติผ่องใสที่มีโอกาสได้ฟังคำ เหล่านี้อีกครั้งหนึ่ง ทำให้ระลึกถึงข้อความที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง เมื่อประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวันหรือที่อื่นๆ

เมื่อท่านพระอานนทกล่าวอย่างนี้ พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป และ
เทวดาหลายพันก็ชื่นชมท่านพระอานนทว่า “สาธุ สาธุ” แผ่นดินก็ไหว
ฝนดอกไม้ นานาชนิดก็หล่นลงจากอากาศ ความอัศจรรย์อย่างอื่นก็
ปรากฏมากมาย และเทวดามากหลายก็เกิดความสังเวชว่า “คำใด
เราฟังมาต่อพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค คำนั้น แม้เหตุการณ์ผ่าน
พ้นสายตามาแล้ว ก็มาเกิดได้”

แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว และพระอรหันต์เถระ
ทั้งหลายที่ทาสักคายนา ก็เคยได้ฟังคำนั้นมาแล้ว แต่แม้กระนั้น แม้ว่า
คำที่ได้ยินนั้น เหตุการณ์นั้นผ่านพ้นสายตามาแล้ว คือไม่ได้เห็นอีกแล้ว
ก็ยังมีโอกาสที่จะได้ยินคำนั้นอีก ซึ่งเป็นอนุสติที่จะทำให้ผู้ฟังระลึกได้
ถึงการเคารพในพระรัตนตรัย แม้ว่าเหตุการณ์นั้นจะผ่านไปนานแสนนาน
แต่ทุกครั้งที่ได้ยินพระธรรมก็จะเห็นคุณค่า และรู้ว่ามิใช่เหตุบังเอิญที่ทำให้
โสตวิญญานกุศลวิบากในชาตินี้เกิด เพราะมีการสะสมของกุศลใน
ปางก่อนที่ทำให้ได้ยินคำนี้อีก

ท่านพระอานนทปลอบใจผู้ที่กระสับกระส่าย เพราะไม่พบ
พระผู้มีพระภาคว่า ปาพจน์ คือพระธรรมวินัยนี้ ชื่อว่ามีศาสดาล่วงแล้ว
หาไม่ได้ เพราะเหตุว่า พระธรรมวินัยนี้เป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย
ความหมายของ “เอวมเม สุตํ” คือ “ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว
อย่างนี้”

ท่านพระอานนทต้องการที่จะปลอบใจพุทธบริษัทรุ่นหลัง ซึ่ง
อาจจะรู้สึกโทมัสที่ไม่ได้พบพระผู้มีพระภาค แต่ให้ทราบว่ปาพจน์
คือ พระธรรมวินัยนี้ ชื่อว่ามีศาสดาล่วงแล้วหาไม่ได้ เพราะเหตุว่า

พระธรรมวินัยนี้เป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย และที่จะรู้ว่ามีพระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาจริงๆ หรือไม่ ก็จะต้องเป็นผู้ที่ฟังพระธรรมแล้วพิจารณา และประพฤติปฏิบัติตามโดยถูกต้อง

พระเถระ เมื่อกล่าวคำว่า “เฮอร์” ชื่อว่าแสดงเทศนาสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยเทศนา

เพราะเหตุว่าต้องมีผู้แสดง จึงมีผู้ฟัง ถ้ามีแต่ผู้ฟังไม่มีผู้แสดง ย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้น เพียงคำว่า “เฮอร์” ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นเทศนาสมบัติ คือ ความถึงพร้อมด้วยเทศนา

เมื่อกล่าวคำว่า “เม สุตํ” ชื่อว่าแสดงสาวกสมบัติ ความถึงพร้อมแห่งสาวก

ไม่ใช่คนอื่น แต่ข้าพเจ้า คือ ท่านพระอานนท์ผู้เป็นเอตทัคคะถึง ๕ สถาน เป็นผู้ทีกล่าวว่า “เม สุตํ” (ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว)

เมื่อกล่าวคำว่า “เอกํ สมยํ” ชื่อว่าแสดงกาลสมบัติ ความถึงพร้อมแห่งกาล (ที่ได้ฟังพระธรรมเทศนา)

ในแต่ละวันเวลาที่ผ่านมา มีกาลสมบัติบ้างหรือไม่เมื่อไม่ได้ฟังพระธรรม แต่ขณะที่กำลังฟังพระธรรม ให้ทราบว่ขณะนั้นเป็นขณะที่ถึงพร้อมแห่งกาลที่ได้ฟังพระธรรม เพราะโอกาสที่จะได้ฟังพระธรรมนี้ไม่ง่าย ผู้มีฐานะสำคัญอาจไม่ได้ฟัง จะเป็นโอกาสของการฟังสิ่งอื่น ฉะนั้น “เอกํ สมยํ” ชื่อว่าแสดงกาลสมบัติ ความถึงพร้อมแห่งกาลที่ได้ฟังพระธรรมเทศนา

เมื่อกล่าวคำว่า “ภควา” ชื่อว่าเทศกสมบัติ ความถึงพร้อมแห่งผู้แสดง

“ภควา” คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงแสดง ไม่ใช่บุคคลธรรมดา

ในคำเหล่านั้นว่า “สาวตถิย์ วิหริติ เขตวเน อนาถปิณฑิกสส อารามะ” (ประทับอยู่ ณ พระวิหารเขตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกะ ใกล้กรุงสาวัตถี) คำว่า “วิหริติ” เป็นคำแสดงความพร้อมด้วยวิหาร (การอยู่) คือ แสดงความประกอบพร้อมด้วยอิริยาบถวิหาร คำทั้งสอง นั้น คือ “สาวตถิย์” และ “เขตวเน” ท่านพระเถระแสดงการอนุเคราะห์คุณุหัตถ์ของพระผู้มีพระภาค ด้วยการระบุกรุงสาวัตถี แสดงการอนุเคราะห์บรรพชิต ด้วยการระบุพระเขตวัน เป็นต้น

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เอกนิบาต ปาฏิโกวรรคที่ ๑ อรรถกถาโลกสูตร แสดงอริชฐานธรรม คือ ธรรมที่มั่นคงในบารมี ๑๐

อริชฐานธรรม ที่เป็นบารมี เป็นไปในธรรม ๔ ในบารมี ๑๐ อริชฐานธรรมที่เป็นบารมี เป็นไปในธรรม ๔ คือ สัจจะ จาคะ อุปสมะ และปัญญา

สัจจะ คือ ความจริงใจ ตรงต่อการที่จะเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้ง อริยสัจธรรม ข้อความตอนหนึ่งมีว่า

อนึ่ง ด้วยบทแรก คือ “ภควตา” ท่านประกาศถึงความบริบูรณ์แห่งอริชฐานธรรมคือ สัจจะ และอริชฐานธรรมคือ จาคะ โดยแสดง

ถึงปัญญาสัจจะ วีสัจจะ และญาณสัจจะของพระตถาคต โดยแสดงถึงการสละทิ้งกามคุณ ความเป็นใหญ่ทางโลก ยศ ลาภ และสักการะ เป็นต้น และโดยแสดงถึงการสละทิ้งอภิสังขาร คือ กิเลสไม่มีเหลือ

ฉะนั้น ถ้าไม่มีความมั่นคงในสัจจะและจาคะ จะไม่รู้แจ้ง อริยสัจธรรมแน่นอน จาคะ ไม่ได้หมายความว่าสละเพียงวัตถุ ยังหมายถึงต้องสละทิ้งกามคุณ ความติดข้องในรูป ฯลฯ โภภะ นอกจากนั้น ยังต้องสละความเป็นใหญ่ทางโลก สละลาภ ยศ และสักการะ เป็นต้น และโดยแสดงถึงการสละทิ้งอภิสังขาร คือ กิเลสอื่นๆ ทั้งหมดไม่มีเหลือ การที่จะสละจริงๆ นั้น ต้องสละทั้งหมดแม้แต่ กิเลสทั้งปวงด้วย และต้องมีสัจจะ ความจริงใจมั่นคงหนักแน่นตั้งแต่ต้น จึงจะถึงการดับกิเลสได้ ทุกวันนี้ผู้ที่ได้ฟังพระธรรม ได้เข้าใจพระธรรม แล้วรู้อย่างมีกิเลสมากมาย แสดงให้เห็นว่าต้องอาศัยขันธ์อื่นๆ อีก ในการที่จะสามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้จริงๆ และต้องสะสมบารมีให้มากขึ้นๆ จึงสามารถที่จะละคลายได้ และสำหรับความหมายของ “**อรห**” นั้นแสดงว่า ต้องมีความจริงใจ คือ สัจจะต่อการอบรมเจริญกุศล ข้อความต่อไปมีว่า

ด้วยบทที่สอง “**อรหตา**” ท่านประกาศถึงความบริบูรณ์แห่ง อริยฐานธรรมคือ **อุปสมะ** และอริยฐานธรรมคือ **ปัญญา** โดยแสดงถึงการได้บรรลุความสงบระงับสังขารทั้งหมด และโดยแสดงถึงการบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ

อุปสมะ คือ ความสงบระงับ ข้อความต่อไปแสดงความสำคัญของสัจจะ ดังนี้

จริงอย่างนั้น ความมีอิชฐานธรรม คือ สัจจะ เป็นบารมี
 ของพระผู้มีพระภาคผู้ครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทำอิณินหารไว้ใน
 โลกุตระคุณถึงความบริบูรณ์ เพราะทรงบำเพ็ญบารมีทุกข้อตามปฏินญา
 เนื่องจากทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ความมีอิชฐานธรรม
 คือ จาคะ เป็นบารมีถึงความบริบูรณ์ เพราะสละทิ้งสิ่งที่เป็นข้าศึก

อิณินหาร คือ เหตุใหญ่ที่ควรแก่การที่จะได้รับผลใหญ่ กล่าว
 คือ การบรรลุปะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า การเป็นผู้ศึกษา เป็น
 ผู้ประพติจริง และรู้ว่าความจริงเป็นสิ่งที่สำคัญ เป็นทางที่จะทำให้
 รู้แจ้งอริยสัจธรรม

ขุททกนิกาย อุทาน ขุณิสสูตร ข้อ ๔๖ แสดงให้เห็นถึง
 การไม่ได้สะสมสติสัมปชัญญะสามารถทำให้หลงผิด มีข้อความว่า

ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค
 ประทับอยู่ ณ คยาสีสะประเทศ ใกล้บ้านคยา ก็สมัยนั้นแล ขุน
 มากด้วยกันผุดขึ้นบ้าง ดำลงบ้าง ผุดขึ้นและดำลงบ้าง รตนน้ำบ้าง
 บุชาไฟบ้าง ที่แม่น้ำคยา ในสมัยหิมะตกระหว่าง ๘ วัน ในราตรี
 มีความหนาวในเหมันตฤดู ด้วยคิดเห็นว่า ความหมดจดย่อมมีได้
 ด้วยการกระทำนี้

พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นพวกขุนหลายเหล่านั้น ผุด
 ขึ้นบ้าง ดำลงบ้าง ผุดขึ้นและดำลงบ้าง รตนน้ำบ้าง บุชาไฟบ้าง
 ที่แม่น้ำคยา ในสมัยหิมะตกระหว่าง ๘ วัน ในราตรีมีความหนาว
 ในเหมันตฤดู ด้วยคิดเห็นว่าความหมดจดย่อมมีได้ด้วยการกระทำนี้

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรง

เปล่งอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า

ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำ (แต่) ชนเป็นอันมากยังอาบ
อยู่ในน้ำนี้ สัจจะและธรรมมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นเป็นผู้สะอาดและเป็น
พราหมณ์

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย อุทาน อรรถกถา
ขุทฺติสูตร อธิบายว่า

ความสะอาดด้วยน้ำอันเป็นตัวทำกิจริยา มีการผุดขึ้น เป็นต้น
ไม่ถือว่าเป็นความบริสุทธิ์ของสัตว์ หมายความว่า ไม่มีความบริสุทธิ์
เช่นนั้น สัตว์ชื่อว่าบริสุทธิ์จากมลทินคือบาปด้วยน้ำ (ด้วยอาการที่
กล่าวมาแล้วนั้น) ย่อมไม่มีเพราะเหตุไร เพราะชนเป็นอันมากอาบน้ำนี้
เพราะถ้าชื่อว่าความบริสุทธิ์จากบาปจะมีเพราะการลงน้ำ เป็นต้น
ตามที่กล่าวแล้วไซ้ ชนเป็นอันมากก็จะพากันอาบน้ำนี้ คือคนผู้
ทำกรรมชั่ว มีมาตุฆาต เป็นต้น และสัตว์อื่นมีโค กระบือ เป็นต้น
ชั้นที่สุดปลาและเต่าก็จะพากันอาบน้ำนี้ คนและสัตว์ทั้งหมดนั้นก็
พลอยบริสุทธิ์จากบาปด้วย แต่ข้อนั้นหาเป็นอย่างนั้นไม่ เพราะเหตุไร
เพราะการอาบน้ำไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อเหตุแห่งบาป ก็สิ่งใดทำสิ่งใดให้
พินาศไปได้ สิ่งนั้นก็เป็ปฏิปักษ์ต่อสิ่งนั้น เหมือนแสงสว่างเป็น
ปฏิปักษ์ต่อความมืด และวิชาเป็นปฏิปักษ์ต่ออวิชา การอาบน้ำ
หาเป็นปฏิปักษ์ต่อบาปเช่นนั้นไม่ ฉะนั้น จึงควรตกลงในข้อนี้ว่า
ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำ ก็เพื่อจะแสดงธรรมอันเป็นเหตุทำให้
สะอาด จึงกล่าวคำมีอาทิว่า “ยมฺหิ สจฺจญฺจ” ดังนี้

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยมฺหิ ได้แก่ ในบุคคลใด

บทว่า สจฺจํ ได้แก่ วจีส์จจะและวิริตีสจจะ อีกอย่างหนึ่ง

บทว่า สจจํ ได้แก่ ญาณสัจจะและปรมัตถสัจจะ

บทว่า ธมโม ได้แก่ ธรรมคืออริยมรรค และธรรมคือผลจิต

ธรรมทั้งหมดนั้นย่อมได้ในบุคคลใด บุคคลนั้น คือ พระอริยบุคคล โดยพิเศษ ได้แก่ พระชีนาสพ เชื่อว่าเป็นผู้สะอาด และเชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้หมดจดโดยสิ้นเชิง เพราะเหตุไรในข้อนี้ สัจจะท่านจึงแยกถือเอาจากธรรม เพราะสัจจะมีอุปการะมาก จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงประกาศคุณของสัจจะ ไว้ในสูตรตบทเป็นอันมาก โดยนัยมีอาทิว่า คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย สัจจะแลดีกว่าสัจทั้งหลาย บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้ตั้งอยู่ในสัจจะ อันเป็นอรรถและธรรมว่าเป็นสัตบุรุษ และว่าสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในสัจจะ ประกาศโทษของธรรมที่ตรงกันข้ามกับสัจจะ โดยนัยมีอาทิว่า สัตว์ผู้มักพูดเท็จล่วงธรรมเอกเสียบ และว่าผู้พูดคำอันไม่เป็นจริงย่อมเข้าถึงนรกแล

จปอรรถกถาขุณฺณสูตรที่ ๙

สัจจะที่ถูก ต้องเป็นไปในกุศล ต้องเป็นไปในการอบรมเจริญปัญญา สัจจะจะเป็นบารมีต้องเป็นไปในการเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรม ถ้ามีสัจจะในอกุศล จะต้องรักษาสัจจะนั้นต่อไปหรือไม่ เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณา ถ้ายิ่งออกจากอกุศลเร็วเท่าไรยิ่งดีเท่านั้น ต้องกล้าออกจากอกุศลอย่างรวดเร็วที่สุดด้วยความไม่ประมาท เพราะถ้าช้าจะทำให้ออกจากอกุศลนั้นยากขึ้น จนในที่สุดก็สายเกินไปที่จะออกจากอกุศลนั้นได้ และอาจจะเป็นอย่างนี้ทุกๆ ชาติ

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย อิติวุตตกะ อรรถกถา

โลกสูตร มีข้อความแสดงถึงความรักดีในพระผู้มีพระภาคของผู้มีความเลื่อมใสมั่นคงยิ่งว่า

บุคคลเหล่าใดตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ ประกอบพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ความรักดีของบุคคลเหล่านั้น อันใครๆ จะเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหมก็ลักไปไม่ได้ เป็นความจริง บุคคล (ผู้รักดี) เหล่านั้น แม้นตนเองจะต้องเสียชีวิต ก็จะไม่ยอมทิ้งความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า หรือ คำสั่งสอนของพระองค์ เพราะต่างก็มีความรักดีอย่างมั่นคง ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ผู้ใดแลเป็นบัณฑิต เป็นผู้กตัญญูกตเวที ผู้นั้นย่อมเป็นกัลยาณมิตร และมีความรักดีอย่างมั่นคง

ความรักดีที่มีต่อบุคคลอื่น ที่มีต่อพระผู้มีพระภาค อาจเป็น ชั่วขณะ ชั่วกาล บางครั้งมาก บางครั้งน้อย บางครั้งยาวนาน บางครั้งก็ช่วงเวลาไม่นาน แต่ความรักดีที่พุทธบริษัทมีต่อพระผู้มีพระภาคนั้น จะเห็นได้ว่ามีเสมอมาตราบนานชีวิต ทุกวันตั้งแต่เช้าจนถึงค่ำมีการสวดมนต์ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยตั้งแต่เด็กจนเติบโตใหญ่ แสดงให้เห็นถึงพระคุณที่ทุกคนได้ประจักษ์ในความจริงใจที่พระผู้มีพระภาคทรงอบรมเจริญบารมีเพื่อการรู้แจ้งอริยสัจธรรม และทรงมีอุปการะอย่างใหญ่หลวงในหมู่มสัตว์ เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า “**ภควา**” เพราะทรงมีคุณรักดีอย่างมั่นคง เพราะพระองค์ทรงมีปกติแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลก ทั้งนี้เพราะพระมหากรุณา บารมีที่ทรงใคร่ครวญที่จะทรงแสดงธรรมให้สัตว์ทั้งหลายบรรลุถึงความมั่นคงในศีล ในสมาธิที่สงบจากกิเลส และในปัญญา พระองค์จึงทรงได้รับความรักดีอย่างจริงใจ

จากพุทธบริษัททั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ทรงได้รับความรักดีโดยมอบถวายปัจจัยไทยธรรมทุกสิ่ง ทั้งดอกไม้ ฐูป เทียน ของหอม เครื่องสักการบูชา

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จรียาปิฎก ปกิณณกถา
มีข้อความว่า

ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ทำประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าปฏิบัติด้วยปัญญา...

การไม่ล่อลวง ทำอุปัการะ สมาทานและไม่พุดผิดจากความจริง เป็นต้น แก่สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติด้วยสัจจะ

นี่คือปฏิปทาของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ทำประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ประโยชน์ที่จะไม่ให้เกิดโลภะ เพื่อละคลายโลภะ ชี้ให้เห็นโทษของอกุศล และแสดงหนทางที่จะทำให้กุศลเจริญขึ้น ฉะนั้น จึงเป็นการไม่ล่อลวง แต่เป็นการทำอุปัการะ สมาทาน และไม่พุดผิดจากความจริง ชื่อว่าปฏิบัติด้วยสัจจะ

ถ้าเป็นผู้ที่ไม่จริงใจต่อการรู้แจ้งอริยสัจธรรมแล้ว ย่อมมีความพอใจในลาภบ้าง ยศบ้าง ชื่อเสียงบ้าง ชักชวนให้ไปสู่อุปนิสัยซึ่งไม่ทำให้ละกิเลส ถ้ามีผู้บอกว่าปฏิบัติเลย ไม่ต้องศึกษา ไม่ต้องเข้าใจอะไรก่อน ก็มีผู้ที่บอกว่าให้ศึกษาให้เข้าใจก่อน ควรพิจารณาว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผลที่ถูกต้อง ควรเชื่อใคร ต้องเป็นผู้ที่พิจารณาด้วยตนเอง และถ้าจะเชื่อใครก็ต้องพิจารณาว่าเพราะอะไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีชื่อเสียง หรือบุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีเหตุผล สามารถทำให้เข้าใจพระธรรมได้ **“สัจจะ”** เป็นธรรมที่ส่งเสริมให้กุศลทั้งหลาย

เกิดขึ้นและเจริญขึ้นด้วย เพราะเป็นผู้ที่จริงใจต่อการขัดเกลากิเลส ขณะใดที่กุศลไม่เกิด แล้วเกิดระลึกได้ว่า เราเป็นผู้ที่จริงใจต่อการที่จะเจริญกุศล ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กุศลเกิดได้ ฉะนั้น การที่จะละอกุศลได้จะต้องเป็นผู้ที่จริงใจ พร้อมด้วยสติสัมปชัญญะที่ระลึกถึงลักษณะของอกุศลในขณะนั้นแล้วละเป็นเหตุที่ทำให้กุศลเจริญขึ้นได้

การดำเนินชีวิตประจำวันของพระโพธิสัตว์เป็นการเจริญกุศลที่ละเอียดทุกทาง ทุกท่านที่ยังไม่รู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นผู้ที่กำลังดำเนินรอยตามพระโพธิสัตว์ คือ จะต้องอบรมเจริญปัญญาทุกประการเพื่อดับกิเลส ฉะนั้น ควรที่จะได้พิจารณาถึงชีวิตประจำวันของพระโพธิสัตว์ ก่อนที่ท่านจะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ พระองค์เป็นผู้ที่มีสัจจะ มีความจริงใจในการเจริญกุศลเพื่อละคลายและขัดเกลากิเลส

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา
กล่าวถึงจริยา คือ ความประพฤติของพระโพธิสัตว์ในระหว่างทรงบำเพ็ญพระบารมี ซึ่งผู้ที่ต้องการจะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ควรพิจารณาเพื่อที่จะได้ประพฤติตาม จนกว่าจะรู้แจ้งอริยสัจธรรม และต้องเป็นผู้ที่จริงใจในการประพฤตินั้นๆ ด้วย มีข้อความว่า

พึงปรารถนาความเพียรในประโยชน์ของสัตว์นั้นๆ พึงอดกลั้นสิ่งทั้งปวง มีสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา เป็นต้น พึงไม่พูดผิดความจริง พึงแผ่เมตตาและกรุณาแก่สัตว์ทั้งปวงโดยไม่เจาะจง การเกิดขึ้นแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะพึงมีแก่สัตว์ทั้งหลาย พึงหวังการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งปวงนั้นไว้ในตน อนึ่ง พึงอนุโมทนาบุญของสัตว์ทั้งปวง...

ข้อความในพระไตรปิฎก เป็นข้อความที่สั้นๆ แต่ได้สาระ เมื่อพิจารณาเข้าใจแล้วน้อมประพฤติปฏิบัติตาม เช่นข้อความที่ว่า **“พึงปรารถนาความเพียรในประโยชน์ของสัตว์นั้นๆ”** ถ้าพิจารณาข้อความนี้ จะทำให้ผู้ที่ระลึกได้เป็นผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัว พร้อมทั้งจะช่วยเหลือคนอื่น ต้องมีความเพียรจึงจะทำได้ ถ้าไม่มีความเพียรจะไม่ช่วยเหลือคนอื่นเลย แสดงให้เห็นว่าผู้ที่ขัดเกลากิเลสต้องเป็นผู้ที่มีความประพฤติอย่างพระโพธิสัตว์ด้วย คือ **“พึงปรารถนาความเพียรในประโยชน์ของสัตว์นั้นๆ”** ไม่ว่ามีใครผ่านมาในชีวิตที่ท่านสามารถจะเกื้อกูลได้ แม้ด้วยวาจา ด้วยคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ ถึงแม้ท่านจะลำบากเล็กน้อย แต่ชีวิตของคนอื่นจะเจริญในทางกุศลอีกมาก ท่านก็กระทำได้ นั่นคือผู้ที่ปรารถนาความเพียรในประโยชน์ของสัตว์นั้นๆ คือ ของคนอื่น

ส่วนข้อความที่ว่า **“พึงอดกลั้นสิ่งทั้งปวงมีสิ่งที่น่าปรารถนา และไม่น่าปรารถนา เป็นต้น”** นั้น ขณะใดที่มีความพอใจเพลิดเพลิน ถึงระดับที่รู้ตัวว่าไม่ใช่เพียงความพอใจตามปกติ แต่ถึงขั้นเพิ่มขึ้นเป็น ความลุ่มหลงมัวเมา เพลิดเพลินไป ควรที่สติสัมปชัญญะจะเกิดและระลึกได้ว่า **“พึงอดกลั้นสิ่งทั้งปวง มีสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา เป็นต้น”** ถ้าทุกคนค่อยๆ อดกลั้นทีละเล็กทีละน้อย วันหนึ่งจะปรากฏลักษณะเป็นผู้ที่มีความอดทนต่อสถานการณ์ทุกอย่าง ไม่ว่าทางกาย ทางวาจาของคนอื่น หรือในเหตุการณ์ใดๆ ก็ตาม จะหนาว จะร้อน จะลำบาก ก็ไม่บ่น นั้นแสดงให้เห็นถึงความอดทน

ประการต่อไปคือ **“พึงไม่พูดผิดความเป็นจริง”** ถ้าเป็นคนดีจะพูดตรงตามความเป็นจริง แต่ถ้าเป็นคนไม่ดีจะพูดผิดจาก

ความเป็นจริง ฉะนั้น ขณะใดซึ่งมีการพุดผัดจากความเป็นจริง เป็นเครื่องตรวจสอบตนเองได้แล้วว่าเป็นคนดีหรือเป็นคนชั่ว

“พึงแผ่เมตตาและกรุณาแก่สัตว์ทั้งปวงโดยไม่เจาะจง”

คนโดยมากจะมีเมตตาต่อคนดี และไม่มีเมตตาต่อคนไม่ดี แสดงให้เห็นว่า ความเมตตาและความกรุณายังไม่ทั่วไปในสัตว์ทั้งปวง แต่บุคคลที่เจริญเมตตาแล้วสามารถที่จะเมตตาคนทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนดีหรือไม่ดีก็ตาม นี่ก็เป็นสติสัมปชัญญะที่จะระลึกได้ว่าสิ่งใดควรและสิ่งใดไม่ควร

ถ้าโกรธไม่พอใจ ดูหมิ่นคนชั่วหรือคนที่ทำไม่ดี ในขณะนั้นเป็นอกุศลจิต จิตของท่านเองก็เช่นกับคนอื่นซึ่งไม่ดี เพราะดูหมิ่นคนที่เป็นอกุศลด้วย ด้วยเหตุนี้แม้จะเป็นพระธรรมเพียงเล็กน้อยสั้นๆ แต่ก็สามารถที่จะทำให้เป็นผู้ที่มีสัมปชัญญะเพิ่มขึ้น และรู้สภาพจิตของตนเองขึ้นว่าควรที่จะเจริญกุศลเพิ่มขึ้นด้วย

แม้ข้อความที่ว่า **“อนึ่ง พึงอนุโมทนาบุญของสัตว์ทั้งปวง”** ขณะใดที่เห็นใครทำกุศลหรือเป็นกุศลแล้วอนุโมทนา ขณะนั้นก็เป็นความจริงใจที่ยินดีด้วยในกุศลของคนอื่น แม้ว่าจะไม่ได้ทำกุศลนั้นด้วยตนเองก็ตาม แต่ถ้าอนุโมทนาไม่ได้ หรือไม่อนุโมทนาก็เป็นอกุศล

สัจจบาร์มีเป็นเรื่องที่สำคัญ ซึ่ง **ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย จรียาปิฎก ปกิณณกถา** แสดงความสำคัญของสัจจบาร์มี มีข้อความตอนหนึ่งว่า

อนึ่ง พึงพิจารณาความถึงพร้อมแห่งสัจจบาร์มี โดยนัยมีอาทิว่า เพราะเว้นสัจจะเสียแล้ว ศีล เป็นต้น ก็มีไม่ได้ เพราะไม่มีการปฏิบัติอันสมควรแก่ปฏิญญา เพราะรวมธรรมลามกทั้งปวง ใน

เพราะก้าวล่วงสังขาร เพราะผู้ไม่มีสังขารจะเป็นคนเชื่อถือไม่ได้ เพราะนำถ้อยคำที่ไม่ควรยึดถือต่อไปมาพูด เพราะผู้มีสังขารสมบูรณ์ เป็นผู้ตั้งมั่นในคุณธรรมทั้งปวง เพราะเป็นผู้สามารถบำเพ็ญโพธิสมภารทั้งปวงให้บริสุทธิได้ เพราะกระทำความแห่งโพธิสมภารทั้งปวง ด้วยไม่ให้เกิดสภาวะธรรมและเพราะสำเร็จในการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ ดังนี้

“เว้นสังขารเสียแล้ว คือ เป็นต้น ก็มีไม่ได้”

พูดไม่จริง ทำไม่จริง ทุกอย่างก็ไม่จริง ดังนั้น **“เว้นสังขารเสียแล้ว คือ เป็นต้น ก็มีไม่ได้ เพราะไม่มีการปฏิบัติอันสมควรแก่ปัญญา”** ปัญญา คือความตั้งใจจริงมั่นคง เมื่อพูดไม่จริง ในขณะนั้นก็ไม่มีการปฏิบัติอันสมควรแก่ปัญญา และข้อความต่อไปที่ว่า **“เพราะรวมธรรมลามกทั้งปวง ในเพราะก้าวล่วงสังขาร เพราะผู้ไม่มีสังขารจะเป็นคนเชื่อถือไม่ได้ เพราะนำถ้อยคำที่ไม่ควรยึดถือต่อไปมาพูด”** นั้นจะเห็นความสำคัญของสังขารมี คือความจริงใจต่อการขัดเกลากิเลส และการที่จะอบรมเจริญกุศลจนกระทั่งรู้แจ้งอริยสังขารได้นั้น ก็ต้องอาศัย **“สังขาร”** ความจริงใจในการที่จะเป็นผู้ประพฤตินั้นเป็นคนดี และขัดเกลากิเลสโดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน นอกจากการที่จะรู้แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริง

ในชีวิตประจำวัน บางท่านอาจจะไม่ได้สังเกตอย่างละเอียดว่าความประพฤติของคนที่ดีนั้นเป็นอย่างไร แต่ถ้าศึกษาความประพฤติของพระโพธิสัตว์ เป็นแบบอย่างของความประพฤติที่ดี ก่อนที่พระองค์จะทรงรู้แจ้งอริยสังขารเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ประพฤติตามแบบอย่างชีวิตของพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีความละเอียดในเรื่องของความดี

การอบรมเจริญปัญญาต้องเป็นไปพร้อมด้วยบารมีอื่นๆ จะ

ขาดขันธ์หนึ่งขันธ์ไม่ได้ เพราะทุกขันธ์เกี่ยวเนื่องกัน แม้แต่ในเรื่องของสัจจะ ในเรื่องของท่าน เพราะถ้าไม่มีสัจจะ ท่านขันธ์ก็สำเร็จไม่ได้ การที่จะรักษาศีลให้สมบูรณ์ก็เป็นไปไม่ได้ ฉะนั้น สัจจะจึงเป็นขันธ์หนึ่งในขันธ์ ๑๐ ซึ่งเกี่ยวเนื่องขันธ์อื่นๆ และเป็นแกนสำคัญที่ทำให้ขันธ์อื่นๆ เจริญขึ้น

ปรมัตถโชติกา อรรถกถาสุตตนิบาต อรรถกถาอาฬวกสูตร แสดงถึงการใช้คำว่า “สัจจะ” ในความหมายหลายอย่าง ซึ่งมีข้อความว่า

สัจจะ ศัพท์นี้ ย่อมปรากฏในอรรถหลายประการ คือ ปรากฏในวาจาสัจจะ วิรติสัจจะ ทิฏฐิ^๑สัจจะ พรหมณสัจจะ ปรมัตถสัจจะ อริยสัจจะ

แสดงให้เห็นว่า สัจจะ ศัพท์นี้มีความหมาย แล้วแต่ที่ใช้แต่ละที่ก็มีความหมายแต่ละอย่างแตกต่างกัน สำหรับที่ปรากฏใช้ในความหมายว่า **ทิฏฐิ^๑สัจจะ** ดังในประโยคเป็นต้นว่า “เพราะเหตุไรหนอสมณพรหมณ์ผู้เป็นเจ้าลัทธิทั้งหลาย กล่าวยกตนว่าเป็นคนฉลาด จึงกล่าวสัจจะให้ต่างกันไป...” (**ขุททกนิกาย สุตตนิบาต อัญญกวรรค จุฬวิยาสสูตร**) ฉะนั้น สัจจะศัพท์ในความหมายว่า ทิฏฐิ^๑สัจจะ ในที่นี้จึงเป็นความจริงต่อความเห็นของตนๆ ซึ่งผู้เป็นเจ้าลัทธิต่างๆ เชื่อว่าความเห็นของตนเป็นความจริง ได้กระทำความเห็นของตนว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง (สิ่งอื่นเปล่า)

นอกจากนี้ใน **อรรถกถาอาฬวกสูตร** ยังมีข้อความอีกตอนหนึ่งว่า

บทว่า **สจเจน** ความว่า บุคคลย่อมได้ชื่อเสียงอย่างนี้คือ

ผู้พูดคำสัตย์ พูดคำจริง ย่อมได้ชื่อเสียงด้วยสัจจะบ้าง พระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวก ย่อมได้
ชื่อเสียงด้วยปรมัตถสัจจะบ้าง

ปัญญาเท่านั้น ที่สามารถจะรู้สภาพธรรมทุกอย่างได้ตาม
ความเป็นจริง ซึ่งต้องอาศัยการฟังพระธรรม การพิจารณาพระธรรม
การเป็นผู้ที่ละเอียด และการเป็นผู้อบรมเจริญปัญญาเป็นลำดับขั้นด้วย
ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมและมีพระธรรมเป็นสรณะแล้วในชาตินี้ แต่
ยังเป็นผู้ที่มีกิเลสอยู่ เป็นผู้ที่กำลังดำเนินหนทางอบรมเจริญปัญญา
เพื่อรู้แจ้งสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ แต่ละภพแต่ละชาติ
ก็ต้องดำเนินตามรอยของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย คือ สะสมบารมีต่างๆ

มีหลายท่านบอกว่าอยากจะปฏิบัติธรรม ที่จริงการปฏิบัติธรรม
คือ การละอกุศล ละโลภะ โทสะ โมหะ ถ้ากำลังโลก การปฏิบัติธรรม
คือ ละโลภะในขณะที่โลภะกำลังเกิด นั่นคือปฏิบัติธรรม

ถ้าเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรม ไม่ต้องรอเวลาอื่น ขณะที่กำลังโกรธ
นั่นเองละความโกรธเป็นความไม่โกรธ ขณะนั้นเป็นการปฏิบัติธรรม
กำลังริษยา กำลังตระหนี่ หรืออกุศลใดๆ ก็ตาม ซึ่งกำลังเกิด
ในขณะนั้น อยากจะปฏิบัติธรรม ก็คือละอกุศลในขณะนั้นเท่านั้น
แต่ว่าการละอกุศลเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้อย่างที่ใจคิดหรือหวัง อาจจะมี
หลายท่านที่ตั้งปณิธาน หรือมีความตั้งใจว่าจะละอกุศล แต่พอถึงเวลา
จริงๆ ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ เพราะแม้พระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญบารมี
มาหลายพระชาติ ก็ยังต้องเป็นไปตามกำลังของอกุศล ซึ่งยังไม่ได้ดับ

พระโพธิสัตว์ได้อบรมบำเพ็ญบารมีเพื่อที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม
คือ การรู้ความจริงของปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

ฉะนั้น ก็จะต้องเป็นการอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งสัจธรรม จึงต้องเป็นผู้เห็นประโยชน์ของสัจจะคือความจริง สภาพธรรมที่เป็นสัจจะเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ความจริงของจิตเป็นอย่างไร ความจริงของเจตสิก ความจริงของรูป ซึ่งไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ บุคคลเป็นอย่างไร ความจริงของนิพพานเป็นสภาพธรรมที่ต่างกับจิต เจตสิก รูปอย่างไร ผู้ที่แสวงหาความจริง ต้องการที่จะประจักษ์แจ้งความจริง ผู้นั้นต้องเห็นประโยชน์ของสัจจะ คือ ความจริงที่จะต้องอบรมไปทุกขั้น ตั้งแต่ขั้นของวาทาจร

อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก อรรถกถานวกนิบาต หริตจชาดก ที่ ๕ มีข้อความโดยย่อว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในพระนคร พาราณสี (พระเจ้าพรหมทัตในครั้งนั้นก็คือท่านพระอานนท์ ในชาติสุดท้ายนี้) ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ และเพราะท่านมีผิวเหลืองดังทอง มารดาบิดาจึงตั้งชื่อว่า หริตจกumar (หรือปรากฏใช้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า หาริต) เมื่อเจริญวัย कुमारนั้นได้สำเร็จการศึกษาที่เมืองตักกคิลาแล้ว พิจารณาเห็นว่า ทรัพย์สมบัติที่ มารดาบิดาแสวงหามานั้นยังปรากฏอยู่ แต่มารดาบิดาผู้แสวงหาทรัพย์ นั้นล่วงลับไปแล้ว หาปรากฏไม่ และแม้ตัวของท่านเองก็จะต้องเป็น อย่างนั้น จึงบริจาคทรัพย์ให้ท่าน แล้วไปบวชเป็นฤๅษีอยู่ในป่าหิมวันต์ บำเพ็ญฌานจนได้อภิญญา ๕ สมบัติ ๘ เมื่อต้องการจะเสพอาหาร ที่มีรสเค็ม รสเปรี้ยว ก็ออกจากป่าไปยังพระนครพาราณสี บรรลุถึง พระลานหลวง พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรเห็นดาบสนั้นก็มีพระทัย เลื่อมใส ทรงให้สร้างที่พักในพระราชอุทยานถวายเป็นผู้มีผู้คอยปฏิบัติ

ตั้งแต่นั้นมาพระดาบสได้นั่งอยู่ในพระราชวังตลอดมา ๑๒ ปี ต่อมาภายหลังพระเจ้าพาราณสีจะเสด็จไปปราบชายแดนที่ก่อความไม่สงบขึ้น จึงทรงมอบหมายให้พระราชเทวีถวายภัตตาหารแด่พระดาบส ซึ่งพระราชเทวีก็ได้ทรงอังคาสพระดาบสด้วยพระองค์เอง

วันหนึ่ง พระราชเทวีทรงตกแต่งโภชนะไว้เรียบร้อยแล้ว และพระดาบสยังเข้าอยู่ พระนางจึงทรงสนทนากับน้ำหอม ทรงนุ่งพระภูษา เลียนเนื้อละเอียด ทรงให้เปิดพระบัญชรและประทับบนพระแท่น ให้ลมพัดต้องพระวรกาย เมื่อพระดาบสเหาะมาถึงพระบัญชร พระราชเทวีทรงสดับเสียงผ้าคากรองของพระดาบส จึงเสด็จลุกขึ้นโดยเร็ว พระภูษาเลื่อนหลุดหล่นลง ทันใดที่พระดาบสเห็นเช่นนั้น ก็เล็ดซึ่งหมักต้องอยู่ภายในหลายแสนโกฏิปี มีอาการดังสรพิษที่นอนขดอยู่ในช่องก็กำเร็บขึ้นทำมานให้อันตรธานไป พระดาบสไม่สามารถดำรงสติไว้ได้ จึงเข้าไปจับพระหัตถ์พระราชเทวีและประพุดติมิตรด้วยกัน ตั้งแต่นั้นมาก็ได้กระทำเช่นนั้นทุกๆ วัน การกระทำของบุคคลทั้งสองนั้นแพร่สะพัดไปทั่วพระนคร พวกอำมาตย์จึงส่งหนังสือไปกราบทูลพระเจ้าพาราณสี พระราชามีได้ทรงเชื่อ โดยทรงพระดำริว่าพวกอำมาตย์ประสงค์จะทำลายพระองค์ จึงได้กล่าวอย่างนั้น เมื่อพระราชเทวีทรงปราบชายแดนให้สงบลงแล้ว ก็เสด็จกลับพระนครพาราณสี และได้ตรัสถามพระราชเทวีว่า “ข่าวเรื่องการประพุดติมิตรของพระดาบสกับเธอเป็นความจริงหรือ”

พระราชเทวีกราบทูลว่า “จริง”

พระราชามีไม่ทรงเชื่อ แม้พระราชเทวีจะกราบทูลว่าจริง พระองค์จึงเสด็จไปยังพระราชอุทยาน เมื่อนมัสการพระดาบสแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ตรัสถามพระดาบสว่า

“ข้าแต่มหาพรหม ได้ยินเขาพูดกันว่า พระหาริตดาบส บริโภคคาม คำนี้ไม่เป็นจริงกระมัง ท่านยังเป็นผู้บริสุทธิ์อยู่แลหรือ”

พระดาบสคิดว่า เมื่อเราพูดว่าเราไม่ได้บริโภคคาม พระราชาก็จะ ทรงเชื่อเราเท่านั้น แต่ว่าในโลกนี้ ขึ้นชื่อว่าที่พึงที่เชื่อกับความสัตย์ ไม่มี เพราะว่าผู้ที่ทิ้งความสัตย์เสียแล้ว ย่อมไม่สามารถเพื่อจะนั่งที่ โพธิบัลลังก์บรรลुพระโพธิญาณได้ เราควรกล่าวแต่ความสัตย์เท่านั้น

จริงอยู่ ปาณาติบาตก็ดี อทินนาทานก็ดี กาเมสุมิฉฉาจาร ก็ดี สุราปานะ (การดื่มสุรา) ก็ดี ย่อมมีแก่พระโพธิสัตว์ได้บ้างในฐานะ บางอย่าง แต่มุสาวาทที่มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อนหักประโยชน์เสียย่อมไม่มี แก่พระโพธิสัตว์เลย ฉะนั้น เมื่อพระดาบสจะกล่าวความสัตย์ จึงกล่าวว่า

“ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ได้ทรงสดับถ้อยคำ มาแล้วอย่างไร ถ้อยคำนั้นก็จริงอย่างนั้น อาตมภาพเป็นผู้หมกมุ่น อยู่ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง เดินทางผิดแล้ว”

พระราชาได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า

“ปัญญาที่ละเอียด คัดสิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นเครื่องบรรเทาราคะที่เกิดขึ้นแล้วของท่าน มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ท่านไม่อาจบรรเทา ความคิดที่แปลกได้”

คำอธิบายข้อความนี้ มีว่า

ธรรมดาเกลี้ยข่มเป็นที่พึงของคนไข้ น้ำดื่มเป็นที่พึงของ คนกระหายน้ำ ก็ปัญญาที่ละเอียด คัดสิ่งที่ดี คือที่เป็นประโยชน์ เป็นเครื่องบรรเทาราคะที่เกิดขึ้นแล้วของท่าน มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร เหตุไรท่านจึงไม่อาจใช้ปัญญานั้นบรรเทาความคิดที่แปลกได้

ลำดับนั้น หาริตดาบส เมื่อจะแสดงกำลังของกิเลสแก่พระราชาก็ได้กล่าวว่า

“ข้าแต่มหาบพิตร กิเลส ๔ อย่างเหล่านี้ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มหะ (ความมัวเมา) เป็นของมีกำลังกล้า หยาบคายในโลก เมื่อกิเลสเหล่านี้จริงรัดแล้วปัญญาก็ยังไม่ถึง”

ความว่า เมื่อกิเลสเหล่านี้ถึงการจริงรัดแล้ว ปัญญาก็ย่อมไม่ได้การหยั่งถึง คือการตั้งอยู่ เหมือนคนตกลงไปในห้วงน้ำใหญ่ ฉะนั้นเมื่อพระราชาก็ได้ทรงสดับคำของพระดาบสแล้ว จึงตรัสว่า

“ข้าพเจ้าได้ยกย่องท่านแล้วอย่างนี้ว่า หาริตดาบสเป็นพระอรหันต์ สมบูรณ์ด้วยศีล ประพฤติบริสุทธิ์ เป็นบัณฑิต มีปัญญาแท้” หาริตดาบสได้ฟังดังนั้นแล้ว กล่าวว่า

“ข้าแต่มหาบพิตร วิตกอันลามกเป็นไปด้วยการยึดถือนิमितว่างาม ประกอบด้วยความกำหนด ย่อมเบียดเบียนแม้ผู้มีปัญญาผู้ยินดีแล้วในคุณธรรมของฤๅษี”

ข้อความนี้ เตือนผู้ที่เข้าใจว่าตนเองมีปัญหา และคิดว่าปลอดภัยแล้วให้ได้ว่าประมาทไม่ได้เลย เพราะผู้ที่มีปัญญามั้ยินดีในคุณธรรมของผู้ที่เฝื่อนธรรมแล้ว อุกุศลก็ยังสามารถเบียดเบียนแม้ผู้มีปัญญาได้

ลำดับนั้น พระราชาก็จะให้หาริตดาบสเกิดอุตสาหะในการละกิเลส จึงตรัสว่า

“ความกำหนัดนี้เกิดในกาย เกิดขึ้นมาแล้วเป็นของทำลายวาระของท่าน ท่านจงละความกำหนัดนั้นเสีย ความเจริญย่อมมีแก่ท่าน ท่านเป็นผู้อันชนหมู่มากยกย่องแล้วว่าเป็นคนมีปัญญา”

ที่พระราชชาตรีว่า “ความกำหนดนี้เกิดในกาย เกิดขึ้นมาแล้ว เป็นของทำลายวรรณะของท่าน” อรรถกถาอธิบายว่า คือเป็นของทำลายสีกายและคุณความดีของท่าน

ครานั้น พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้วกลับได้สติ กำหนดรู้โทษในกามทั้งหลาย แล้วกล่าวว่า

“กามเหล่านั้นทำแต่ความมืดให้ มีทุกข์มาก มีพิษใหญ่หลวง อาตมภาพจักค้นหามูลรากแห่งกามเหล่านั้น จักตัดความกำหนด พร้อมเครื่องผูกเสีย”

มูลรากแห่งกามนั้นก็คือ “อโยนิโสมนสิการ” การกระทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย คือ การไม่ใส่ใจพิจารณาด้วยปัญญา

ดาบสนั้นเจริญสมถภาวนาจนกลับได้มานอีก เห็นโทษของการอยู่ในที่ไม่สมควร คือ พระราชอุทยาน จึงกลับไปสู่ป่าให้พ้นจากกลิ่นสตรี และเมื่อสิ้นชีวิตแล้วก็ได้เข้าถึงพรหมโลก

เหตุที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ ณ พระวิหารเชตวัน เนื่องด้วยภิกษุรูปหนึ่งเห็นหญิงคนหนึ่งแต่งตัวสวยงามแล้วเกิดกิเลส และใคร่ที่จะลาลีกขาบท แม้อุปัชฌาย์อาจารย์แนะนำก็ไม่พอใจ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถาม ภิกษุนั้นก็รับว่าจริง พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“ดูกรภิกษุ ธรรมดากิเลสย่อมไม่มีความขึ้นบาน เพราะขจัดคุณความดี มีแต่จะให้ตกนรก และกิเลสนั้นทำไมจะไม่ทำให้เธอลำบากเล่า ลมแรงพัดเขาสีเนรุ ทำไมจักไม่พัดใบไม้เก่าๆ ให้กระจัดกระจายได้ แม้พระมหาบุรุษผู้บริสุทธิ์ได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘

ดำเนินตามรอยพระโพธิญาณ เพราะอาศัยกิเลสประเภทนี้ จึงมีอาจ
ดำรงสติอยู่ได้ ยังต้องเสื่อมไปจากฉนวน”

พระผู้มีพระภาคตรัสพระธรรมทั้งหลาย ก็เพื่อจะให้เห็น
ความไม่เป็นประโยชน์ของอกุศล และให้เห็นกำลังของการสะสมอกุศล
เป็นข้อความที่น่าฟังน่าพิจารณา เช่น “ลมแรงพัดเขาสีเนรุ ทำไมจักไม่
พัดใบไม้เก่าๆ ให้กระจัดกระจายได้”

ลมพัดได้ทุกอย่าง แม้แต่เขาสีเนรุ ทุกท่านที่ยังไม่ได้ดับกิเลส
ยังไม่ใช้เขาสีเนรุแน่ เป็นเพียงใบไม้เก่าๆ เท่านั้นเอง เบาและพร้อมที่
จะปลิวไปตามลม ไม่ว่าจะเป็นลมโลภะ ลมโทสะ หรือลมโมหะ

เมื่อตรัสเสร็จจขาดกแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงประกาศสังขาร
เวลาจบสังขาร ภิกษุรูปใดจะลาลิกขาบทนั้นได้ดำรงอยู่ในอรรถผล

สังขะ คือความจริงต่อการเจริญกุศลเพื่อเป็นบารมี ถ้าไม่มี
ความจริงต่อการกระทำสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมจะสำเร็จไม่ได้ แม้ในเรื่อง
ของกุศลทุกประการ เรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องภาวนา ก็จะต้องเป็น
ผู้ที่มีสังขะ คือ มีความจริง ไม่คลาดเคลื่อนต่อการเจริญกุศลทุกๆ ชั้น

ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อละกิเลส ต้องเห็นกิเลสอย่างละเอียด การ
กล่าวคำไม่จริงแม้เพียงเล็กน้อยจนเป็นความเคยชิน จะทำให้รู้สึก
ว่าการกล่าววาจาที่ไม่จริงเป็นเรื่องง่าย อาจจะคิดว่าวาจาที่ไม่จริงนั้น
ไม่เป็นโทษ แต่ถ้าเว้นไม่กล่าวและเป็นผู้ที่มีวาจาจริง อีกทั้งกระทำ
ตามวาจาที่ได้กล่าวแล้วสะสมเป็นอุปนิสัยไปเรื่อยๆ ก็จะทำให้เป็น
ผู้ไม่เห็นโทษของอกุศลในขณะที่กล่าววาจาที่ไม่จริง แต่ถ้ายังเป็นผู้ที่

สะสมวาจาที่ไม่จริงไปเรื่อยๆ คือ ยังไม่เห็นโทษแม้ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ก็จะทำให้เป็นผู้ที่ไม่เห็นโทษของอกุศลแม้เพียงเล็กน้อย ซึ่งจะเห็นได้ว่าอกุศลเป็นสิ่งที่เห็นยาก

สภาพธรรมทั้งหมดเป็นสิ่งที่ฟังเข้าใจได้ แต่ที่จะเห็นจะรู้ ในขณะที่สภาพธรรมกำลังปรากฏจริงๆ ต้องเป็นการอบรมเจริญปัญญาจากการฟังแล้วระลึกได้ เมื่อมีการระลึกได้ในขณะที่พูดไม่จริง แม้แต่เพียงเล็กน้อย หรือไม่ทำตามที่ได้พูดไว้แล้ว ในขณะนั้นสติสัมปชัญญะก็ยังสามารถเกิดระลึกได้ แล้วเห็นว่าขณะนั้นเป็นอกุศล และควรที่จะเห็นอกุศลบ่อยๆ

วันหนึ่งๆ มีอกุศลมาก แต่ที่ไม่เห็นอกุศลเพราะเป็นผู้หลงลืมสติ ไม่ได้ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ฉะนั้น การที่จะเป็นผู้รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง จะต้องเป็นผู้ละเอียด เป็นผู้อบรมเจริญสติปัญญานั่น และเมื่อมีความละเอียดเพิ่มขึ้น เพราะสติระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมละเอียดเพิ่มขึ้น ปัญญาก็สามารถรู้ลักษณะของอกุศลในขณะที่อกุศลเกิดว่าเป็นอกุศลประเภทไหน ต่างกับสภาพที่เป็นกุศล จึงจะค่อยๆ เจริญธรรมที่เป็นกุศลเพิ่มขึ้น

สัจจบารมีเป็นบริวารของปัญญาบารมี ถ้าปราศจากปัญญาแล้ว แม้จะมีความคิด มีความพยายามสักเท่าไร ก็ไม่สามารถที่จะเป็นไปได้ เพราะกิเลสยังมีกำลังมาก ด้วยเหตุนี้จึงต้องพากเพียรที่จะรู้ว่า สัจจะนั้นต้องตรงและจริงใจต่อการที่จะบำเพ็ญกุศล ไม่คลาดเคลื่อนไป แต่ถ้ากาลใดที่คลาดเคลื่อนไป กาลนั้นก็รู้ว่ายังไม่สมบูรณ์ เมื่อมีปัญญาพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะที่รู้ว่า ขณะนั้นพลาดพลั้ง ก็จะเป็นปัจจัยที่ทำให้สำรวมระมัดระวังต่อไปได้

สัจจะเป็นความจริงที่ประเสริฐ “อริยสัจจะ” เป็นความจริงที่ทำให้ผู้ที่ประจักษ์สัจธรรมนั้นเป็นพระอริยบุคคล ขณะนี้ผู้ที่พยายามศึกษาเพื่อเข้าใจสัจธรรม **เรื่องอื่นไม่มีประโยชน์กับชีวิตเท่าเรื่องจริงของสภาพธรรม** จึงชวนขยายพากเพียรที่จะเข้าใจสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ และพยายามทุกทางในการบำเพ็ญกุศลอื่นๆ เพื่อประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามที่ได้ฟัง ได้เข้าใจแล้ว คือรู้้อยู่ว่า ขณะนี้สภาพธรรมกำลังเกิดดับ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน แต่กิเลสที่มีอยู่มากและอวิชชาที่หุ้มห่อไว้ ทำให้ไม่สามารถเห็นการเกิดดับของสภาพธรรม ฉะนั้น จึงต้องอาศัยสัจจะเป็นบารมีหนึ่งที่จะทำให้เป็นผู้ตรึงทั้งกาย ทั้งวาจา ทั้งใจ ในการเจริญกุศลทุกชั้น แม้ในชั้นทาน ชั้นศีล ชั้นภาวนา มิฉะนั้น แล้วจะเป็นผู้ที่ถูกอกุศลพัดพาไปตามกำลังของอกุศลนั้นๆ ผู้เห็นคุณเห็นประโยชน์ของสัจจะย่อมเป็นผู้ที่มีสัจจะยิ่งขึ้น นอกจากจะพิจารณาสัจจะของตนเองแล้ว ก็ควรได้ทราบสัจจะของพระผู้มีพระภาค ในสมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญสังขารมี

ขุททกนิกาย จรียาปิฎก กัณ्हทีปายนจรียา ข้อ ๓๑ มีข้อความว่า อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นฤๅษี ชื่อว่ากัณ्हทีปายนะ เราไม่ยินดีประพตฺติพรหมจรรย์ยิ่งกว่า ๕๐ ปี ใครๆ จะรู้ใจที่ไม่ยินดีประพตฺติพรหมจรรย์ของเรานั้นหาไม่ได้ แม้เราก็ไม่บอกแก่ใครๆ ว่า ความไม่ยินดีมีในใจของเรา สหายพรหมจรรย์ของเราชื่อ มัณฑัพพะ เป็นฤๅษีมีอายุมาก ประกอบด้วยบุรพกรรม คือกรรมเก่าให้ผลถูกเสียดด้วยหลาวทั้งเป็น เราทำการพยาบาลมัณฑัพพะดาบสนั้น ให้หายโรค แล้วได้อำลามาสู่บรรณศาลาอันเป็นอาศรมของเราเอง

พราหมณ์ผู้เป็นสหายของเราได้พาภริยาและบุตร ต่างถือสักการะ
 สำหรับต้อนรับแขก รวมสามคนมาหาเรา เรานั่งเจรจาปราศรัยกับ
 สหายและภริยาของเขาอยู่ในอาศรมของตน เด็กโยนลูกข้างเล่นอยู่
 ทำงานให้ไกรธแล้ว ที่นั่น เด็กนั้นเอามือควานหาลูกข้างไปตาม
 ปล่องจอมปลวก ความไปถูกเอาศิระษะงูเข้า พอมือไปถูกศิระษะของมัน
 งูก็ไกรธ อาศัยกำลังพิช เคื่องจนเหลือจะอดกลั้นได้ กัดเด็กในทันที
 เด็กล้มลงที่พื้นดินพร้อมกับที่ถูกงูกัดด้วยกำลังพิชอันแรงกล้า เหตุนั้น
 เราเป็นผู้ได้รับทุกข์ หรือว่าเรามีความรักจึงเป็นทุกข์ เราได้ปล่อย
 มารดาบิดาของทารกนั้น ผู้มีทุกข์เศร้าโศกให้สร้างแล้ว ได้ทำสักการียา
 อันประเสริฐสุดก่อนว่า เราผู้ต้องการบุญได้ประพาศิพรหมจรรย์
 มีจิตเลื่อมใสอยู่ ๗ วันเท่านั้น ต่อแต่นั้นมาการประพาศิพรหมจรรย์
 (ด้วยจิต) ไม่เลื่อมใส ๕๐ ปีเศษ เราไม่ปรารถนาจะประพาศิพรหมจรรย์
 ด้วยความสัตย์นั้น ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่เด็กนี้เถิด พิชจงระงับ
 ยัญญทัตตกุมาร จงเป็นอยู่

พร้อมกับเมื่อเราทำสักการียา เด็กหวั่นไหวด้วยกำลังพิชไม่รู้สีกตัว
 ก็ได้ฟื้นกายหายโรคลุกขึ้นได้ ผู้เสมอด้วยความสัตย์ของเราไม่มี นี่เป็น
 สัจจบารมีของเราฉะนี้แล

จบกัณห์ที่ปายนจริยาที่ ๑๑

อรรถกถากัณห์ที่ปายนจริยา มีข้อความว่า

ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์ในกาลนั้นชื่อว่า ทิปายณะ เข้าไปหา
 ดาบสมณทัฬยะผู้เป็นสหายของตน ผู้ถูกเลียบหลาว ไม่ทอดทิ้ง
 ดาบสนั้นด้วยศีลคุณของเขา ได้ยินฟังอยู่กับหลาวตลอด ๓ ยาม จึง
 ได้ปรากฏชื่อว่า กัณห์ที่ปายณะ เพราะร่างกายมีสีดำ ด้วยเปื้อน

เลือดแห่งที่ไหลจากร่างกายของมณฑลพายดาบสนั้น

(ถามว่า) ก็เพราะเหตุไร พระมหาบุรุษในอัฐภาพหลายแสน มีอธยาศัยในเนกขัมมะ ยินดียู่พรหมจรรย์ แต่ในจริยานี้ไม่ยินดี พรหมจรรย์นั้น

(ตอบว่า) เพราะความหวั่นไหวแห่งความเป็นปुरुชน

(ถามว่า) ก็เพราะเหตุไร จึงไม่ครองเรือนใหม่เล่า

(ตอบว่า) เพราะครั้งแรกเห็นโทษในกามทั้งหลาย ด้วยมี อธยาศัยในเนกขัมมะจึงบวช หลังจากนั้น เพราะไม่ได้ใส่ใจโดย แยกกาย จึงเกิดความไม่ยินดีในการประพฤติพรหมจรรย์ แต่เมื่อไม่สามารถบรรเทาความไม่ยินดีนั้นได้ ก็เกิดรังเกียจคำติเตียน นี้ว่า กัณห์ทียายนะนี้บ้านน้ำลาย (เป็นคนเหลวไหล) กลับลอกจริง ตอนแรกเพราะเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม ละสมบัติใหญ่ออกจากเรือน ละสมบัติใดแล้ว ก็กลับไปเพื่อสมบัตินั้นอีก เพราะเกรงหิริโอตตปะ ของตนจะแตกทำลาย (แม้ไม่ปรารถนา ก็ต้องทนประพฤติพรหมจรรย์ ไป) อนึ่ง ชื่อว่าบุญในการบรรพชานี้ ท่านผู้ทั้งหลายมีพระพุทธานุภาพเป็นต้น สรรเสริญแล้ว และท่านเหล่านั้น ก็ดำรงอยู่เป็นปกติ เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษแม้ร้องไห้ตามองหน้าด้วยความทุกข์ โทมนัส ก็ยังอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่สละพรหมจรรย์นั้น

น่าสงสัยว่าสังกิริยาจะมีผลจริงหรือไม่ สังกิริยาเป็นกุศล เพราะฉะนั้น ผลของกุศลจึงมีได้ และข้อสำคัญที่สุดคือ ก่อนที่จะกระทำสังกิริยา ผู้นั้นต้องระลึกถึงคุณของสัจจะ ต้องเป็นผู้ที่เห็นประโยชน์ เห็นคุณ ของสัจจะ และเป็นผู้ที่บำเพ็ญสังขารมี ไม่ใช่ว่าใครก็ตามลำปากตกทุกข์

ได้ยาก ก็จะใช้สักกิริยาโดยที่ไม่รู้ว่าสักจะคืออะไร และก็ไม่ได้เข้าใจด้วยว่าสักจะมีคุณอย่างไร เพียงแต่ได้ฟังว่า ถ้ากล่าวสักกิริยาแล้วผลจะเป็นไปตามความปรารถนา ความจริงจะเป็นเช่นนั้นไม่ได้ เพราะกำลังของกุศลต้องขึ้นอยู่กับกำลังของความรู้ประโยชน์ของสักจะ และต้องเป็นผู้ที่บำเพ็ญสักจะด้วย

ผู้เจริญกุศลและต้องการจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมนั้น หนทางที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นหนทางที่ต้องสะสมบารมีครบถ้วนทุกประการ ถ้าเป็นผู้ที่สะสมสัจจบาร์มี รู้ประโยชน์เห็นคุณค่าของสักจะ และบารมีอื่นๆ มีกำลัง เมื่อมีกาลที่จะกล่าวสักจะ ผลก็ย่อมเป็นไปได้ แต่ไม่ใช่สำหรับทุกคน ต้องแล้วแต่กำลังของกุศลนั้นๆ ด้วย

ฉะนั้น แต่ละท่านพึงเป็นผู้พิจารณาตนเองจริงๆ เพื่อจะได้รู้ว่าคุณสมบัติของท่านเป็นไปในการอบรมเจริญกุศลขึ้นในลำดับใด ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมจากพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ และได้มีการพิจารณา มีความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้น ก็มีการคิดจะเจริญกุศล ส่วนผู้ที่ไม่ได้ฟังพระธรรม และไม่มีสังขารชั้นที่จะปรุงแต่งแม้แต่เพียงความคิดว่าจะเจริญกุศล มีแต่ความสนุกสนาน เพลิดเพลิน แล้วกุศลก็อาจจะมึบบังเพียงเล็กๆ น้อยๆ ถ้าตั้งแต่เกิด มาจนบัดนี้ไม่ได้คิดจะเจริญกุศลเท่าที่จะเจริญได้เป็นบารมีเช่น ไม่เคยคิดสงเคราะห์คนอื่นเลย หรืออาจจะมีความเห็นผิดว่าสงเคราะห์คนอื่นทำไมให้เหนื่อยยาก เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความวิจิตรของจิตที่สะสมมาในแต่ละวัน

บางท่านไม่เคยคิดให้อภัย แม้ว่าจะได้ฟังพระธรรมแล้วก็ยังไม่ยอม แสดงให้เห็นว่าธรรมที่เป็นสังขารชั้นจจะต้องปรุงแต่งต่อไปที่จะตัดจิตและปรับจิตให้ตรงต่อการจะเจริญกุศลยิ่งขึ้น คือ เริ่มคิด

ที่จะอภัย ไม่หมั่นใส่คนอื่น

ผู้ที่วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ จะต้องรู้ว่าตนเองมากด้วยอกุศล การที่จะละคลายและดับอกุศลได้นั้น ต้องอบรมเจริญกุศลทุกประการ ไม่ใช่เพียงคิด และรู้ว่ากำลังของกุศลยังไม่พอที่จะให้เป็นผู้ตรงและเป็นสัจจะ คือ คิดอย่างไรทำอย่างนั้น ตรงทั้งกาย ทั้งวาจาต่อความคิดที่เป็นกุศล ดังนั้นจึงต้องอาศัยสังขารขันธปรุงแต่งต่อไปอีก เพื่อจะได้ไม่เพียงแต่คิดแล้วไม่ทำ คือ ไม่เจริญกุศล

เทียบกับความจริงทางโลกก็รู้ได้ยากเช่นกัน จะเห็นได้ว่าเรื่องจริงๆ นี่รู้ยาก ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามความคิด ความสับสนของจิตของกิเลสแต่ละคน ทำให้ยากที่จะรู้ความจริงในทุกสิ่งทุกอย่างได้

การรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง ยากกว่าความจริงทางโลก ต้องเป็นผู้ที่นิยมในสัจจะ ในความจริงใจของตนเอง จะต้องอบรมทั้งกาย วาจา และใจ แม้ในเรื่องที่คิดว่าไม่สำคัญ เช่น เรื่องคำพูด เรื่องการนัดหมาย เรื่องสัญญา สิ่งเหล่านี้บางท่านคิดว่า เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ความจริงแล้ว จิตอะไรในขณะนั้นที่รู้สึกว่าเป็นเรื่องนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องตรงหรือจริงตามที่ได้พูด หรือตามที่คิดไว้ นี่แสดงให้เห็นว่าจิตของแต่ละคนละเอียดและลึก ถ้าไม่มีปัญญาพร้อมสติจริงๆ ก็ไม่สามารถที่จะรู้ได้เลยว่า แม้แต่เพียงกิเลสอย่างบางเบาที่เกิดจากการสะสม และไม่ใช่เฉพาะในชาตินี้ชาติเดียว ถ้าชาตินี้เป็นอย่างไรก็ย้อนไปได้ถึงชาติก่อน และชาติก่อนๆ ซึ่งไม่ว่าจะเกิดเป็นใคร มีชีวิตอย่างไร กิเลสเหล่านี้ก็สะสมสืบต่อไปอีกทุกชาติ

ด้วยเหตุนี้ผู้ที่อบรมเจริญปัญญาจริงๆ นอกจากจะเป็นผู้ที่เห็นคุณของสัจจะ จริงต่อการที่จะรู้ความจริงแล้ว ยังต้องเป็น

ผู้ขัดเกลาตนเองให้มี กาย วาจาจริง ต้องเป็นผู้หนักแน่นมั่นคง
ในการเจริญกุศล ซึ่งเป็นบารมีต่อไปคือ “อธิษฐานบารมี”

อธิษฐานบารมี

อธิษฐานบารมี คือความตั้งใจมั่นที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ถึงแม้จะเป็นหนทางที่ไกลมาก นานมาก แต่เมื่อมีความตั้งใจมั่น วันหนึ่งก็ย่อมจะถึงได้ ฉะนั้น ความตั้งใจมั่นในชาตินี้ควรเป็นความตั้งใจมั่นที่จะอบรมเจริญกุศลทุกประการ จนกว่าจะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ไม่เปลี่ยนความปรารถนาหรือความตั้งใจมั่นเป็นอื่นไป

อธิษฐานบารมี ไม่ใช่ความต้องการ ความปรารถนาเรื่องรูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ ถ้ามีแล้วหลงติดในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ แล้วยังปรารถนาอีกต่อไปเรื่อยๆ ก็ไม่ใช่บารมีที่ทำให้ละกิเลสได้เป็นสมุจเฉท

จิตเปลี่ยนแปลงได้ เดี่ยวเป็นกุศล เดี่ยวเป็นอกุศล บางทีตั้งใจที่จะเป็นกุศล แต่เมื่อมีอกุศลผ่านมา ก็ทิ้งกุศลแล้วตามอกุศลไปง่ายๆ ดังนั้น ความหนักแน่นมั่นคงในการเป็นผู้ขัดเกลากิเลสต้องไม่คลอนแคลนในกุศลธรรม ไม่อ่อนไหวไปตามกิเลส ผู้ปรารถนาจะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ต้องเห็นประโยชน์ของอธิษฐานบารมี เพราะถ้าขาดบารมีนี้ กุศลทั้งหลายก็เจริญไม่ได้

พระชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์ ได้แสดงให้เห็นว่าในพระชาตินั้น พระองค์ทรงมีอธิษฐานปรารถนาบารมีอย่างไร

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก อรรถกถา มุคคักขจริยา พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเรื่องพระชาติหนึ่งในอดีตของพระองค์ว่า

ในกาลเมื่อเราเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากาสิ ในกาลนั้น ชื่อว่ามุคคักกะ ชนทั้งหลายเรียกเราว่า เตมิยะ ชนทั้งหลายทั้งปวง ตั้งแต่พระมารดา พระบิดา เป็นต้น เรียกเราว่า มุคคักกะ เพราะ อริฐานเป็นคนไข้และเป็นคนง่อยเปลี้ย อนึ่ง เพราะพระโพธิสัตว์นั้น ยังพระทัยของพระราชและใจของอำมาตย์ทั้งหลาย เป็นต้น ให้ชุ่มชื้น ด้วยปิติและสิเนหาอย่างยิ่ง ฉะนั้น จึงได้นามว่า เตมิยกุมาร (มี ๒ ชื่อ เพราะมีเหตุ ๒ อย่าง)

ในพระชาตินั้น เมื่อครั้งพระเจ้ากาสิครองราชสมบัติอยู่ใน กรุงพาราณสี พระองค์ทรงมีสนมหนึ่งหมื่นหกพัน นางสนมเหล่านั้น ไม่ได้มีบุตรหรือธิดาแม้แต่คนเดียว ชาวพระนครเดือดร้อนว่า ไม่มี พระโอรสที่จะรักษาพระราชวงศ์ต่อไป จึงกราบทูลพระราชให้ทรง ประราธนาพระโอรสเถิด พระราชารับสั่งกับพวกสนมทั้งหลายว่า พวกเจ้าจงประราธนาบุตรเถิด พวกสนมเหล่านั้นทำการบวงสรวง พระจันทร์ เป็นต้น แม้ประราธนา ก็ไม่ได้บุตร ฝ่ายพระนางจันทาเทวี พระธิดาของพระเจ้ามัททราช อัครมเหสีของพระราชนั้น พระนาง สมบูรณ์ด้วยศีล เมื่อพระราชตรัสให้พระนางประราธนาโอรส ในวันเพ็ญ พระนางทรงรักษากุโธสถ ระลึกถึงศีลของตนแล้ว ทรงตั้งสัจจกิริยาว่า หากเรามีศีลไม่ขาด ด้วยสัจจะของเรา ขอให้เราจะมีพระโอรส

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนาง จันทาเทวีนั่น เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ กุมาร ๕๐๐ คน ก็เกิด ในเรือนของพวกอำมาตย์ทั้งหลาย พระราชาทรงให้กุมารเหล่านั้นเป็น บริวารของพระโอรส ทรงส่งแม่นม ๕๐๐ คนและเครื่องประดับของ กุมารให้แก่กุมาร ๕๐๐ คนนั้น อนึ่ง พระราชาทรงให้แม่นม ๖๔ คน ประนนิบัติดูแลพระโอรส

เมื่อพระโอรสมีพระชันษาได้ ๑ เดือน พวกแม่นมได้เชิญเสด็จ พระโอรสมาเข้าเฝ้าพระราชบิดา พระราชบิดาทรงให้พระโอรสประทับนั่งบน พระเพลา ในขณะที่นั้น โจร ๔ คน ถูกนำมาให้ทรงพิพากษาโทษ ในโจร ๔ คนนั้น คนหนึ่ง พระราชบิดาทรงพระราชวินิจฉัยให้เขียน ด้วยหว่ายมี่หนาม ๑,๐๐๐ ครั้ง คนหนึ่ง ให้ใส่ตรวนส่งเข้าเรือนจำ คนหนึ่ง ให้เอาหอกทิ่มแทงบนร่างกาย คนหนึ่ง ให้เสียบด้วยหลาว พระโอรสได้ทรงฟังคำพิพากษาของพระบิดาก็สลดพระทัย ทรงกลัว การกระทำความผิดอันจะนำไปสู่การ

รุ่งขึ้น พวกแม่นมให้พระโอรสได้บรรทมภายใต้เศวตฉัตร พระโอรสได้บรรทมหลับไปได้หน่อยหนึ่ง ทรงลืมพระเนตรแลดู เศวตฉัตร ทรงรำพึงว่าเรามาสู่พระราชวังนี้จากไหนหนอ ครั้นทรง ทราบว่ามาจากเทวโลกด้วยทรงระลึกชาติได้ จึงทรงระลึกถัดจาก พระชาตินั้นไปอีก ทรงเห็นว่าพระองค์เคยหมกหม้ออยู่ในอุสสทนรก ทรงระลึกถัดจากชาตินั้นไปอีกก็ทรงทราบว่าพระองค์เคยเป็นพระราช ายในนครนี้เอง ลำดับนั้น พระโอรสได้ทรงดำริว่า เราไม่ต้องการ ราชสมบัติ เราจะพึงพ้นไปจากเรือนโจรนี้ได้อย่างไรหนอ

ลำดับนั้น เทพธิดาองค์หนึ่ง ผู้เป็นมารดาของพระโอรสได้ อยู่ในอภัพหนึ่ง ลิงสถิตอยู่ในเศวตฉัตรนั้น เป็นผู้ใคร่ประโยชน์แสวงหา ประโยชน์แก่พระโอรสได้ จึงแนะนำให้ทำเป็นใบ้ เป็นคนง่อยเปลี้ย เป็นคนหนวก เพื่อที่จะได้พ้นจากราชสมบัติ

พระโอรสได้สดับคำแนะนำดังนั้นแล้ว มีพระประสงค์จะพ้น จากราชสมบัติจึงทรงอธิษฐานองค์ ๓ นั้นตลอด ๑๖ ปี ด้วยความ อธิษฐานไม่หวั่นไหว และตั้งแต่นั้นทรงแสดงพระองค์เหมือนเป็นใบ้ เป็นต้น พระมารดา พระบิดา และพวกนางนม เป็นต้น คิดว่า

ธรรมดาปลายคางของคนไข้ ช่องหูของคนหนวก มือเท้าของคน
ง่อยเปลี่ยนมิได้เป็นอย่างนี้ ในเรื่องนี้พึงมีเหตุ จึงเริ่มทดลองพระกุมาร
โดยไม่ให้ดื่มน้ำนมตลอดวัน พระกุมารนั้นแม้ซัดเซียว ก็มีได้ร้องเพื่อ
ต้องการน้ำนม พระมารดาทรงดำริว่าลูกของเราคงหิว จึงให้พวก
แม่นมให้น้ำนมแก่พระกุมาร พวกแม่นมให้น้ำนมและไม่ให้น้ำนมเป็น
ระยะๆ อย่างนี้ แม้ทดลองอยู่หนึ่งปีก็ยังไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงของ
พระกุมาร แต่นั้นพวกแม่นมคิดว่า ธรรมดาเด็กย่อมชอบขนมและของ
เคี้ยว ชอบผลไม้ ชอบขงเล่น ชอบอาหาร จึงนำของเหล่านั้นเข้าไป
ให้เพื่อทดลองพระกุมาร แต่ก็ไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงของพระกุมาร
ตลอด ๕ ปี ลำดับนั้น พวกแม่นมคิดว่า ธรรมดาเด็ก ย่อมกลัวไฟ
กลัวช้างตกมัน กลัวงู กลัวคนเงี้ยวดาบ เราจะทดลอง ด้วยเหตุนี้
จึงได้ทดลองดังกล่าว โดยมีให้เป็นภัยแก่พระกุมาร

พระโพธิสัตว์ทรงรำพึงถึงภัยในนรกจึงไม่หวั่นไหว ด้วยทรง
เห็นว่า นรกว่ากล้ายิ่งกว่านี้ ร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า พวกแม่นม
ทดลองอยู่แม้อย่างนี้ ก็ไม่ได้เห็นการเปลี่ยนแปลงของพระโพธิสัตว์
จึงคิดว่าธรรมดาเด็กต้องการนมหรสพ จึงให้สร้างโรงมหรสพ เอามาน
กันพระโพธิสัตว์ แล้วให้ประโคมด้วยเสียงสังข์และเสียงกลอง
ให้กึกก้องเป็นอันเดียวกันในที่นี้ ณ ข้างทั้งสองของพระกุมารผู้ไม่ทรง
รู้เรื่องเลย จุดตะเกียงส่องในที่มืด ให้แสงสว่าง เอาน้ำอ้อยทาทั่ว
พระวรกายแล้วให้บรรทมในที่ที่มีแมลงวันชุม ไม่ให้สร่งน้ำ เป็นต้น
เข้าไปคอยดูพระกุมารบรรทมบนอุจจาระ ปัสสาวะ เสียสติด้วยการ
เยาะเย้ยและด่าว่าพระโพธิสัตว์ซึ่งบรรทมจมมูตรและกรีส ทำกระเบื้อง
ไฟไว้ใต้เตียง แล้วเผาให้ร้อนบ้าง แม้ทดลองด้วยอุบายหลายๆ อย่าง
อย่างนี้ ก็ไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงของพระกุมารนั้นเลย

พวกแม่นมทดลองอย่างนี้ถึง ๑๕ ปี ครั้นพระชันษาได้ ๑๖ ปี พวกแม่นมคิดว่า คนง่อยเปลี้ยก็ตาม คนใบ้ คนหนวกก็ตาม จะไม่พอใจในสิ่งที่ควรพอใจ จะไม่อยากเห็นในสิ่งที่ควรเห็น ย่อมไม่มี ฉะนั้น เราจะหานาฏศิลปินมาทดลองพระกุมาร จึงเอาน้ำหอมอาบ พระกุมาร ประดับประดาจุฑาเทพบุตร เชิญขึ้นบนปราสาท อันมีความบันเทิงเบิกบานอย่างเดียวกับดอกไม้ ของหอม และพวงมาลัย เป็นต้น เหมือนเทพวิมาน แล้วให้สตรีล้วนมีรูปร่างงดงาม เปรียบด้วย เทพอัปสร พรารด้วยเสน่ห์ คอยบำเรอให้พระกุมารทรงอภิรมย์ ด้วยสตรีเหล่านั้นต่างก็พยายามให้พระกุมารทรงอภิรมย์ด้วย แต่เพราะ พระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยพระปัญญา จึงทรงกลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ ด้วยทรงหวังว่า สตรีเหล่านั้นอย่าได้ลั้มผัสร่างกายของเราเลย สตรีเหล่านั้น เมื่อไม่ได้ลั้มผัสพระวรกายของพระกุมาร จึงคิดว่าพระกุมาร นี้มีพระวรกายกระด้าง คงไม่ใช่มนุษย์แน่ คงจะเป็นยักษ์ จึงพากัน กลับไป

พระมารดา พระบิดา ไม่ทรงสามารถเปลี่ยนพระทัยพระโพธิสัตว์ ด้วยการทดลองใหญ่ ๑๖ ครั้ง และด้วยการทดลองเล็กๆ น้อยๆ อีกหลายครั้ง ตลอด ๑๖ ปีอย่างนี้ จึงทรงขอร้องต่างๆ กัน และ หลายครั้งว่า เตมียกุมารลูกรัก พ่อและแม่รู้ว่าลูกไม่เป็นใบ้ เพราะ ปาก หู และเท้าอย่างนี้ไม่ใช่ของคนใบ้ คนหนวก และคนง่อยเปลี้ยเลย ลูกเป็นบุตรที่พ่อและแม่ปรารถนาจะได้มา ลูกอย่าให้พ่อแม่ต้องพินาศ เสียเลย จงปลดเปลื้องข้อครหาจากราชสำนักในชมพูทวีปทั้งสิ้นเถิด

พระกุมารนั้น แม้พระมารดา พระบิดาทรงขอร้องอยู่อย่างนี้ ก็บรรทมทำเป็นไม่ได้ยิน ลำดับนั้น พระราชามีพระราชกระแสรับสั่ง ให้บุรุษผู้ฉลาด ตรวจดูพระบาททั้งสอง ช่องพระกรรมทั้งสอง

พระชีวหาและพระหัตถ์ทั้งสองแล้ว ทรงสดับคำที่อำมาตย์กราบทูลว่า บัดนี้ ผู้ชำนาญการทายลักษณะกล่าวว่า ผิดว่าพระบาท เป็นต้น ของพระกุมารนี้ เหมือนของคนไม่ถ่อยเปลี้ย เป็นต้น พระกุมารนี้ ก็จะไม่ทรงเป็นถ่อยเปลี้ย ใบ้และหนวกจริง เห็นจะเป็นกาลกรรณิ เมื่อคนกาลกรรณิเช่นนี้ อยู่ในพระราชวัง จะปรากฏอันตราย ๓ อย่าง คือ อันตรายของชีวิต ๑ อันตรายของเศวตฉัตร ๑ อันตรายของ พระมเหสี ๑ แต่ในวันประสูติเพื่อไม่ให้พระองค์ทรงเสียพระทัย จึง ทำนายว่าพระกุมารนี้ทรงมีบุญลักษณะครบถ้วน

พระราชาทรงกลัวภัยอันตรายจึงมีพระราชบัญชาว่า พวกท่าน จงไป ให้พระกุมารนั้นบรรทมในรถอวมงคล นำออกไปทางประตูหลัง แล้วฝังเสียในป่าช้าผิติดิ พระโศภิตัตว์ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงรำเริง ยินดี อย่างยิ่งว่า ความปรารถนาของเราเป็นเวลาช้านาน จะถึงความสำเร็จ

เมื่อพระนางจันทาเทวีทรงทราบว่ พระราชามีพระราชบัญชา ให้นำพระกุมารไปฝัง จึงเข้าไปเฝ้าพระราชาทูลขอพระราชทานราชสมบัติ แก่พระโอรส

พระราชাত্রัสว่า “พระโอรสของพระนางเป็นกาลกรรณิ ให้ ราชสมบัติไม่ได้”

พระนางทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ เมื่อพระองค์ไม่พระราชทาน ตลอดชีวิต ก็ขอพระราชทาน ๗ ปีเถิด”

พระราชাত্রัสว่า “ให้ไม่ได้”

พระนางทูลว่า “ขอพระราชทาน ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี ๗ เดือน ๖ เดือน ๕ เดือน ๔ เดือน ๓ เดือน ๒ เดือน ๑ เดือน ครึ่งเดือน ถึงเพียง ๗ วันเถิด”

พระราชาจึงตรัสว่า “ดีแล้ว จงรับเอา”

พระนางจันทาเทวีทรงตกแต่งพระโอรส ทรงให้ตั้งกลองป่าวประกาศ ในพระนครว่า นี่เป็นราชสมบัติของเทมียกุมาร แล้วให้เชิญเสด็จพระโอรส ขึ้นคองช้าง ยกเศวตฉัตรให้พระโอรส กระทำประทักษิณพระนคร เสด็จกลับมาแล้วบรรทม ณ ลีรีไสยาสน์ที่ตกแต่งแล้ว

พระนางจันทาเทวีทรงขอร้องอยู่ตลอดเวลาว่า “พ่อเทมียะ แม่นอนไม่หลับมา ๑๖ ปีแล้ว ร้องให้เพราะลูกจนนัยน์ตาบวม หัวใจของแม่เพียงจะแตกด้วยความเศร้าโศก แม่รู้ว่าลูกไม่ยอมเปลี่ยน เป็นต้นลูกอย่าทำให้แม่หมดที่พึ่งเลย”

พระเทวีทรงขอร้องพระโอรสโดยทำนองนี้ล่วงไป ๖ วัน ในวันที่ ๖ พระราชาตรัสเรียกสุนันทสารธิดา แล้วตรัสว่า “พຽ່ງนี้จึงนำพระกุมารโดยรถอวมงคลออกไปแต่เช้าตรู่ ผิงในแผ่นดินที่ป่าช้าผิติดิบกลดินให้เรียบ แล้วจงกลับ”

พระเทวีได้ทรงสดับดังนั้น ตรัสว่า “ลูกเอ๋ย พระเจ้ากาสิมี พระบัญชาให้ผิงลูกที่ป่าช้าผิติดิบในวันพຽ່ງนี้ พຽ່ງนี้ลูกก็จะถึงความตาย”

พระโพธิสัตว์ทรงสดับดังนั้น จึงรำเรงยินดีอย่างยิ่งที่การทรงกระทำความเพียรถึง ๑๖ ปี ใกล้จะถึงที่สุดแล้ว แต่พระหทัยของพระมารดาพระโพธิสัตว์ได้เป็นดุจมีอาการแตกสลายไป

เมื่อราตรีนั้นผ่านไป สารธิดานำรถมาแต่เช้าตรู่จอดไว้ที่ประตูเข้าไปทูลพระนางจันทาเทวีว่า “ข้าแต่พระเทวี พระองค์อย่าทรงพระพิโรธหม่อมฉันเลย หม่อมฉันทำตามพระราชบัญชา” แล้วอุ้มพระกุมารลงจากปราสาท พระเทวีทรงทูลพระอຽງระ ทรงพระกัณแสงด้วยพระสุรเสียงอันดัง ทรงล้มลงบนพื้น

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ทรงมองดูพระมารดา ทรงดำริว่าเมื่อเราไม่พูด พระมารดาจักทรงเศร้าโศกลุ่ดกำลัง แม้อยากจะพูด แต่ก็

อดกลั้นไว้ด้วยพระดำริว่า หากเราจะพูด ความพยายามที่เราทำมาตลอด ๑๖ ปี ก็จะได้ผล แต่เมื่อเราไม่พูด จะเป็นปัจจัยแก่ตัวเรา และแก่พระมารดาและพระบิดา

สารถิเชิญเสด็จพระโพธิสัตว์ขึ้นรถ แล่นไปยังที่ประมาณ ๓ โยชน์ แล้วบอกว่า ณ ที่นั้นได้ปรากฏแก่สารถิจุปาข้าผิติดิ สารถิคิดว่าที่นี่ดีแล้ว จึงหยุดรถจอดไว้ข้างทางแล้วลงจากรถ เปลื้องเครื่องประดับของพระโพธิสัตว์ออกห่อวางไว้ ถือเอาจอบ เริ่มขุดหลุมไม่ไกลจากที่นั้น

ลำดับนั้น เมื่อสุนันทสารถิกำลังขุดหลุม พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่านี่เป็นความพยายามของเรา จึงทรงลุกขึ้นแล้วบีบพระหัตถ์และพระบาทของพระองค์ ทรงทราบว่ามีกำลังอยู่ จึงทรงดำริจะเสด็จลงจากรถ พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากรถ ทรงดำเนินไปๆ มาๆ เล็กน้อย ทรงทราบว่ากำลังพอที่จะไปได้แม้ตั้ง ๑๐๐ โยชน์ จึงทรงจับรถข้างท้ายแล้วทรงยกขึ้นดูจายานน้อยสำหรับเด็กเล่น ทรงสังเกตว่า หากสารถิจะพึงทำร้ายพระองค์ ก็ทรงมีกำลังพอที่จะป้องกันการทำร้ายได้

ข้อความละเอียดต่อจากนี้เป็นการสนทนาระหว่างพระโพธิสัตว์กับสารถิ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์มิได้ทรงเป็นไป

พระโพธิสัตว์ทรงแสดงธรรมแก่นายสารถิว่า “ท่านอาศัยเรา ผู้เป็นโอรสของพระราชาพระองค์นั้นเป็นอยู่ ดูกรสารถิ หากท่านฝังเราในป่า ท่านพึงทำสิ่งที่ไม่ชอบธรรม บุคคลพึงนั่งหรือพึงนอนได้ร่มไม้ใด ไม่พึงหักกิ่งไม้นั้น เพราะผู้ทำลายมิตรเป็นคนลามก พระราชาเหมือนต้นไม้ เราเหมือนกิ่งไม้ ดูกรสารถิ ท่านเหมือนบุรุษที่เข้าไปอาศัยร่มเงา หากท่านฝังเราในป่า ท่านพึงทำสิ่งที่ไม่ชอบธรรม”

สารถิได้ฟังก็ทูลอ่อนวอนให้พระโพธิสัตว์เสด็จกลับ เพราะรู้แล้วว่าไม่ได้ทรงเป็นไข้เลย พระองค์จึงตรัสถึงเหตุที่ไม่เสด็จกลับ และความพอพระทัยในบรรพชา ตลอดถึงเรื่องราวของพระองค์ในภพที่ล่วงไปแล้ว มีภัยในนรก เป็นต้น

แม้เมื่อสารถิประสงค์จะบวช เพราะธรรมกถานั้น และเพราะการปฏิบัตินั้น พระองค์จึงตรัสว่า “ดูกรสารถิ ท่านจงนำรถกลับไป แล้วเป็นคนไม่มีหนี้กลับมา เพราะบรรพชาเป็นของคนไม่มีหนี้ ข้อนี้นี้ ฤๅษีทั้งหลายสรรเสริญแล้ว” แล้วทรงส่งสารถิกลับไปกราบบังคมทูล พระราชา สารถินำรถและเครื่องอาภรณ์ไปเฝ้าพระราชา กราบบังคมทูล ความนั้นให้ทรงทราบ พระราชาเสด็จออกจากพระนคร พร้อมด้วย จตุรงคเสนา นางสนม ชาวพระนคร และชาวชนบท เพื่อไปหา พระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ถือเพศเป็นดาบส ประทับนั่งบนเครื่องลาดทำด้วยไม้ ยังสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิด ประทับนั่งในอาศรมด้วยความสุขในบรรพชา

แม้พระเจ้ากาสิเสด็จไปหาพระโพธิสัตว์ แล้วทรงเชื้อเชิญ พระโพธิสัตว์ให้ครองราชสมบัติ เติมิบัณฑิตทรงปฏิเสธ ทรงแสดง ธรรมให้พระราชาเกิดสังเวชในความเป็นของไม่เที่ยง ในโทษของกาม อันเป็นของต่ำช้าด้วยอาการหลายอย่าง พระราชาทรงสลดพระทัย และทรงผนวชพร้อมด้วยพระนางจันทาเทวีและอำมาตย์ บริวาร เป็นอันมาก บุคคลทั้งหมดนั้นเมื่อสิ้นชีวิตก็เกิดในพรหมโลก

(ข้อความตอนท้ายมีว่า) เทพธิดาผู้สังสฤติ ฌ เศวตฉัตร ในครั้งนั้น ได้มาเป็นนางอุบลวรรณาในครั้งนี้ สารถิคือพระสารีบุตร เถระ พระมารดาพระบิดาคือตระกูลมหาราช บริษัททั้งหลาย คือ

พุทธบริษัท เตมิยบัณฑิตคือพระโลกนาถ

อธิฐานบารมีของพระมหาสัตว์นั้น ถึงที่สุดในจริยานี้ (คือเป็น
อธิฐานปรมัตถบารมี)

บางท่านสะสมอธิฐานบารมี ความมั่นคงในการเจริญกุศล
เพื่ออบรมเจริญปัญญาอย่างมาก ไม่นั่นคงพอ ทั้งที่รู้ว่ากุศลเป็นสิ่งที่ดี
ควรที่จะมีมาก ควรที่จะเจริญ ควรที่จะสะสม และควรที่จะมีความ
มั่นคงขึ้นด้วย แม้กระนั้นก็ยากที่จะมั่นคง เพราะทุกคนมีอกุศลมาก
พร้อมที่จะทำให้อกุศลนั้นรวนเรไม่มั่นคง ถ้าอกุศลน้อยลง ความมั่นคง
ของอธิฐานบารมีก็จะมากขึ้น

ผู้ศึกษาธรรมท่านหนึ่ง เคยปรารภว่าท่านเห็นการเกิด การ
ตาย การเวียนว่ายตายเกิด ความเปลี่ยนแปลง การที่จะต้องมีชีวิต
เพียงเล็กน้อยแล้วมากด้วยอกุศล อีกทั้งจะต้องเกิดอีกไม่รู้จบ ท่านก็
มีความรู้สึกไม่อยากที่จะเกิดอีกต่อไป อยากจะพ้นจากสังสารวัฏนี้
คือกาลครั้งหนึ่ง ซึ่งมีเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนี้ได้
ต่อมาท่านผู้นั้นได้ปรารภว่า ท่านมีความรู้สึกที่ไม่อยากแม้แต่จะให้
สติปัญญาเกิด ทั้งๆ ที่ท่านฟังเข้าใจ และเห็นประโยชน์ของสติปัญญา
นี่คือความไม่แน่นอน ความไม่มั่นคง ยังไม่เป็นอธิฐานบารมี เพราะ
ยังเป็นผู้ที่ไม่มั่นคงในการฟังพระธรรมและอบรมเจริญปัญญา เพื่อที่จะ
เป็นอธิฐานบารมี

ความมั่นคงในการเจริญกุศลเป็นสิ่งที่ประมาทไม่ได้ ในแต่ละวัน
ทุกคนคิดตามสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย
แล้วแต่ว่าเป็นเรื่องอะไร ถ้าในขณะที่ฟังพระธรรมและคิด พิจารณา
เรื่องธรรม ก็จะเพิ่มความเข้าใจขึ้น ถ้าฟังบ่อยๆ ฟังเป็นประจำ ย่อมมี

โอกาสที่จะคิดถึงเรื่องธรรมมาก ถ้าไม่ได้ฟังธรรม ก็มักจะคิดถึงเรื่องอื่น ฉะนั้น ถ้าฟังจนกระทั่งเป็นอุปนิสัยแล้ว เวลาที่ไม่ได้ฟังธรรม ยังอาจจะคิดเรื่องธรรมแทนที่จะคิดเรื่องอื่นก็ได้ นี่แสดงให้เห็นถึงกำลังของการสะสม ไม่ควรประมาท แม้แต่ในเรื่องของความมั่นคง ซึ่งเป็นอธิษฐานบารมี

พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ย่อมเป็นประโยชน์ แก่กุลในทุกทาง จึงควรพิจารณาธรรมโดยละเอียดจริงๆ ถ้าต้องการ จะเจริญปัญญา เจริญกุศล ก็ต้องไม่ประมาทที่จะรู้จักอกุศลของตนเองด้วย มิฉะนั้นแล้วจะไม่ได้สะสมทั้งอธิษฐานบารมีและสัจจบารมี

อธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่นที่จะอบรมเจริญกุศลเพื่อดับกิเลส เพราะเห็นโทษของอกุศล ถ้ายังไม่รู้จักตัวเองตามความเป็นจริง และคิดว่าตัวเองดีแล้ว หรือว่าดีกว่าอีกหลายคน ก็จะมี ความพอใจ ในความดีของตน ทั้งๆ ที่ไม่ได้มีความดีมาก ไม่ว่า ขณะบริโภคอาหาร กำลังสนุกสนาน กำลังทำกิจการงานต่างๆ ล้วนเต็มไปด้วยอกุศล ทั้งสิ้น ถ้าไม่รู้จักตัวเองตามความเป็นจริง แล้วคิดว่าเป็นคนดี ก็จะไม่เจริญกุศล ไม่รู้ตัวว่าอกุศลกำลังชักจูงโน้มน้าวให้เข้าไปในอกุศลมากขึ้น

ผู้ที่มีอธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่นที่จะอบรมเจริญปัญญา ศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อจะดับกิเลสเป็นสมุจเฉทยังต้องมีสัจจบารมี คือ การเป็นผู้จริง เป็นผู้ตรงต่อความตั้งใจมั่นนั้น ถ้าไม่มีสัจจบารมีก็ยอมหัวนไหว แล้วพ่ายแพ้ต่ออกุศล จะเห็นได้ว่าการรู้จักตัวเอง และการอบรมเจริญกุศลเป็นเรื่องที่ละเอียดมาก ดังนั้นจึงไม่ควรประมาท

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา แสดง
อริยฐานธรรม ๔ อย่าง คือ สัจจาธิฐาน ๑ จาคาธิฐาน ๑
อุปสมาธิฐาน ๑ ปัญญาธิฐาน ๑

อริยฐานธรรมทั้ง ๔ นี้ รวมบารมีอื่นๆ ไว้ทั้งหมด คือ สัจจาธิฐาน
เป็นความจริง ความมั่นคงในสัจจะ ในความจริง ซึ่งทุกท่านพิสูจน์
สำรวจตัวเองได้ว่า ท่านเป็นผู้ที่มั่นคงในความจริงเพียงใด เป็นผู้ที่ซื่อตรง
มั่นคงต่อความจริงและความตรงมากหรือน้อย บางท่านอาจรู้ตัวว่า
ไม่สู้จะมั่นคงในเรื่องของสัจจะ ก็จะต้องเป็นผู้ที่ละเอียด และเห็นโทษ
ของกายวาจาที่ไม่จริง แม้ในเรื่องเล็กน้อยก็ต้องรู้ว่า ขณะใดที่
ผิดพลาดไปจากความจริง ขณะนั้นเป็นไปตามกำลังของกิเลสที่สะสมมา

ถ้าสังเกตตัวเอง พิจารณาตัวเอง เห็นโทษของอกุศลซึ่งสะสมมา
ที่จะทำให้เกิดขึ้นเป็นไปในอกุศลอย่างนั้นๆ ก็เป็นทางที่จะทำให้เห็น
โทษของความไม่จริง และจะเป็นผู้ที่มีความมั่นคงในความจริงขึ้น
เพราะผู้ที่ไม่มียกเลสจะไม่พูดเท็จ หรือเมื่อคิดแล้ว พูดแล้วจะทำ
ผู้ที่มีความมั่นคงในสัจจะก็ทำตามที่พูด แต่ผู้ที่ไม่มั่นคง แม้คิดแล้ว
พูดแล้ว แต่ก็ไม่ได้ทำตามที่พูดไว้ เพราะเหตุว่ากำลังของกิเลสอกุศล
เกิดขึ้น ทำให้จิตใจไม่ตรงและไม่มั่นคงในขณะนั้น

ตัวอย่างเช่น เรื่องการนัดหมาย บางท่านอาจคิดว่าไม่สำคัญ
ผิวนัดก็ได้ ไม่เป็นไร นี่เป็นเรื่องที่จะแสดงให้เห็นการสะสมทางฝ่าย
อกุศล ซึ่งทำให้เป็นผู้ที่ไม่ตรงต่อวาจาหรือสัญญา ทั้งนี้ก็เพราะไม่เห็น
ความสำคัญของความจริงหรือสัจวาจา ทำให้เป็นผู้ที่ไม่ตรงต่อการจะ
แสวงหาความจริงซึ่งเป็นอริยสัจธรรมด้วยการรักษาสัจวาจา แม้เด็ก
เล็กๆ บางคน เมื่อพูดแล้วก็ทำตามที่พูด เป็นผู้ทำตามที่พูดจริงๆ
เมื่อโตขึ้นก็จะยังเป็นผู้ที่รังเกียจโอวาท หรือคำพูดที่ไม่จริง คือ คำพูด

ที่ไม่เป็นอริยะ

ผู้ที่รักษาสัจจาจา แม้เวลาที่มีอันตรายถึงชีวิต ก็คงรักษาคำพูดที่ไม่ผิดความจริงไว้โดยประการทั้งปวง นี่คือสัจจาธิฐานที่จะทำให้ถึงฝั่ง คือ พระนิพพาน

อริยฐานธรรมที่ ๒ คือ จาคาธิฐาน การสละกิเลส ซึ่งไม่ใช่เพียงสละวัตถุเป็นทาน เพื่อประโยชน์สุขของบุคคลอื่นเท่านั้น เพราะนั่นเป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น แต่จาคะเป็นการสละ เป็นประโยชน์ตน เพราะเมื่อสละวัตถุเพื่อบุคคลอื่นแล้ว ยังจะต้องพิจารณาถึงกายและวาจาของตน ซึ่งควรจะเป็นกุศลด้วย มิฉะนั้นแล้วก็จะเพียงแค่อสละวัตถุเพื่อประโยชน์สุขของบุคคลอื่น แต่ไม่ได้พิจารณาที่จะสละกิเลสของตน เพื่อขัดเกลادنตนเอง เพื่อประโยชน์แก่ตนเอง

เรื่องของจาคะ การสละกิเลส ควรพิจารณาแม้ในเรื่องการให้ คือ ไม่ให้เพื่อหวังผลตอบแทน เพราะบารมีทุกบารมีมีโลภะเป็นปฏิปักษ์ มีโลภะเป็นข้าศึก ถ้ามีโลภะ มีความผูกพัน หรือมีการหวังผลใดๆ ตอบแทน ขณะนั้นเป็นปฏิปักษ์ต่อการเจริญบารมี จึงควรพิจารณาว่า เมื่อให้ควรจะให้อย่างไรที่จะเป็นการขัดเกลากิเลส คือเป็นจาคาธิฐานด้วย นอกจากจะไม่หวังผลตอบแทนแล้ว ไม่ควรให้ด้วยความเบื่อหน่าย ด้วยความไม่เบิกบานใจ ด้วยความไม่เอื้อเฟื้อหรือไม่สนใจที่จะให้ นี่แสดงให้เห็นถึงความละเอียดของการที่จะต้องขัดเกลากิเลส หรือเมื่อเห็นคนอื่นให้ก็พอใจ มีความเบิกบาน ปิติในการให้ของคนอื่นด้วย และให้อย่างแก่คนอื่น ในฐานะที่ไม่ควรจะเป็นโทษภัยกับบุคคลนั้น

เรื่องการให้ ไม่ควรคิดแต่เฉพาะในเรื่องของวัตถุ หากควรพิจารณาให้ละเอียดว่า เมื่อเป็นผู้ให้ทานวัตถุแล้ว ควรจะเป็นผู้ที่มี

ความบริสุทธิ์ในขณะที่ให้ ให้อย่างความอนุเคราะห์และไม่เบียดเบียน
นี่เป็นเรื่องของการสละกิเลสในขณะที่ให้ทาน ควรจะให้อย่างความสุข
หรือเบิกบาน จะได้ขัดเกลาจิตใจของตนเองด้วย

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา มี
ข้อความที่แสดงให้เห็นบุคคลผู้มีฉันทะอันใหญ่ยิ่ง ใหญ่หลวงใน
ความปรารถนาที่จะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า

...พึงทราบความที่ฉันทะเป็นความใหญ่หลวง ในบทว่า
“ฉนฺตทา” นี้ โดยนัยมีอาทิดังต่อไปนี้

บุคคลพึงมาว่า ผู้ใดสามารถข้ามท้องจักรวาลนี้ทั้งสิ้น อันมี
น้ำท่วมนองเป็นอันเดียวกัน ด้วยกำลังแขนของตนเท่านั้นแล้วจะถึง
ฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมถึงความเป็นพระพุทธเจ้า แล้วไม่ย่อท้อเพราะทำ
ได้ยาก กลับพอใจว่าเราจักข้ามถึงฝั่งได้ ไม่แสดงอาการสยิวหน้า
ในเรื่องนั้นเลย

อนึ่ง บุคคลพึงมาว่า ผู้ใดเหยียบจักรวาลนี้ทั้งสิ้นอันเต็มไปด้วย
ถ่านเพลิง ปรากฏจากเปลวไฟ ปรากฏจากควันไฟ ด้วยเท้าทั้งสอง
สามารถก้าวเลยไปถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมถึงความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว
ไม่ย่อท้อเพราะทำได้ยาก กลับพอใจว่าเราจักก้าวเลยไปถึงฝั่งได้ เขา
ไม่แสดงอาการสยิวหน้าในเรื่องนั้นเลย

ไม่ท้อถอย ไม่แสดงความไม่พอใจแม้แต่น้อย ถึงจะได้ฟัง
มาว่า การที่จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นจะต้องข้าม
จักรวาลทั้งสิ้นที่มีน้ำท่วมนองเป็นอันเดียวกัน ด้วยกำลังแขนของตน
แล้วถึงฝั่งได้ เท่านั้นก็เป็นทีพอใจแล้วที่จะมีความเพียร เพื่อได้ถึง

ความเป็นพระพุทธเจ้า หรือว่าผู้นั้นจะต้องเหยียบจักรวาลทั้งสี่สิ้นไม่ใช่โลกนี้โลกเดียว จักรวาลทั้งสี่อันเต็มไปด้วยถ่านเพลิงปราศจากเปลวไฟ ด้วยเท้าทั้งสอง สามารถก้าวเลยไปถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมถึงความเป็นพระพุทธเจ้า แล้วไม่ย่อท้อเพราะเป็นเรื่องทำได้ยาก กลับพอใจว่าเราจักก้าวเลยไปถึงฝั่งได้

อนึ่ง บุคคลฟังมาว่า ผู้ใดสามารถทะลุจักรวาลทั้งสี่สิ้นปกคลุมด้วยพุ่มไม้ไผ่หนาทึบ รุ่งรังไปด้วยป่าหนามและเถาวัลย์ แล้วก้าวเลยไปถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมถึงความเป็นพระพุทธเจ้า แล้วไม่ย่อท้อเพราะทำได้ยาก กลับพอใจว่าเราจักถึงฝั่งได้ เขาไม่แสดงอาการสยิวหน้าในเรื่องนั้นเลย

อนึ่ง บุคคลฟังมาว่า ผู้ใดที่หมกไหม้ในนรกตลอดสงขัยแสนกัป จะพึงบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า แล้วไม่ย่อท้อเพราะทำได้ยาก กลับพอใจว่าเราจักหมกไหม้ในนรกนั้น แล้วบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า เขาไม่แสดงอาการสยิวหน้าในเรื่องนั้นเลย

ถึงแม้จะคิดว่าทำได้ แต่ถ้ายังไม่มั่นคง ก็ต้องสะสมด้วยปัญญาอย่างละเอียดต่อไป จนกว่าจะถึงคุณสมบัติที่พร้อม เมื่อได้เฝ้าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยคุณสมบัติครบที่จะตั้งปณิธานได้ จึงเริ่มตั้งปณิธานที่จะบำเพ็ญบารมี

จะเห็นได้ว่า เป็นการยากแสนยากกว่าจะได้บำเพ็ญบารมีที่จะตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ประจักษ์แจ้งความจริงของสภาพธรรมที่กำลังเกิดดับในขณะนี้ตามปกติ สามารถที่จะละคลายดับอภิสลได้เป็นสมุจเฉท ถึงความเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา ได้แสดงว่า ผู้ที่ปรารถนาจะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอภินิหารใหญ่ ต้องสำเร็จเพราะ**ธรรมสโมธาน ๘ ประการ** คือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ลิงคสมบัติ ๑ เหตุ ๑ เห็นพระศาสดา ๑ บรรพชา ๑ คุณสมบัติ ๑ อธิการ ๑ ความพอใจ ๑

ประการแรก **ความเป็นมนุษย์** ถ้าไม่ใช่ผู้ที่เป็นมนุษย์ปรารถนาไม่สำเร็จ เพราะความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ย่อมสำเร็จแก่ผู้ปรารถนาที่ตั้งอยู่ในอัฐภาพที่เป็นมนุษย์เท่านั้น

สำหรับ **ลิงคสมบัติ** คือ ต้องไม่เป็นสตรีในชาติที่ปรารถนาเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะแม้ตั้งอยู่ในอัฐภาพเป็นมนุษย์ ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่บุรุษเท่านั้น ไม่สำเร็จแก่สตรี หรือ บัณเฑาะก์ เป็นต้น

เหตุ คือ ต้องถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย จริยอยู่ ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่มนุษย์บุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย เพราะเหตุสมบัติ นอกนั้นไม่สำเร็จ

เห็นพระศาสดา คือ มีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่เฉพาะหน้า เพราะความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้ปรารถนาในสำนักของพระพุทธเจ้าซึ่งยังทรงพระชนม์อยู่ (ไม่ใช่เมื่อปรินิพพานแล้ว) เมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว ความปรารถนาย่อมไม่สำเร็จในสำนักของพระเจดีย์ ที่โคนโพธิ์ ที่พระปฐมมา หรือที่สำนักของพระปัจเจกพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า เพราะเหตุไร เพราะความไม่มีกำลังของการกระทำอันยิ่ง ความปรารถนาจะสำเร็จใน

สำนักของพระพุทธเจ้าเท่านั้น (แสดงให้เห็นว่า ถ้าไม่ได้พบพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ความคิด ความปรารถนา ก็ยังไม่มีกำลังพอ)

ประการต่อไป **บรรพชา** คือ ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้ปรารถนาในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงตรัสรู้แล้ว ผู้บวชในสำนักของดาบส หรือในสำนักของภิกษุทั้งหลายผู้เป็นกรรมกิริยาวิาทิ (คือผู้เชื่อกรรมและผลของกรรม) ไม่สำเร็จแก่ผู้ตั้งอยู่ในเพศคฤหัสถ์... เพราะบรรพชิตเท่านั้นเป็นพระมหาโพธิสัตว์ ย่อมบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณได้ มิใช่เป็นคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้น ในเวลาตั้งปณิธานควรเป็นเพศของบรรพชิตเท่านั้น เพราะเป็นการอธิษฐานด้วยคุณสมบัติโดยแท้

แม้แต่ในเวลาที่ตั้งปณิธาน เพื่อจะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ระหว่างเพศคฤหัสถ์กับบรรพชิต เพศบรรพชิตต้องมีความมั่นคงมากกว่า ด้วยเหตุนี้ ถ้าไม่เป็นผู้ที่บรรพชา ความปรารถนานั้นก็ไม่สำเร็จ

คุณสมบัติ คือ ถึงพร้อมด้วยคุณมีอภิญญา เป็นต้น เพราะความปรารถนาย่อมสำเร็จแม้แก่บรรพชิตผู้ได้สมาบัติ ๘ มีอภิญญา ๕ เท่านั้น ไม่สำเร็จแก่ผู้ปราศจากคุณสมบัติตามที่กล่าวแล้ว เพราะเหตุไร เพราะไม่สามารถค้นคว้าบารมีได้ พระมหาบุรุษบำเพ็ญ อภินิหารเป็นผู้สามารถค้นคว้าบารมีได้ด้วยตนเอง เพราะประกอบด้วยอุปปนิสยสมบัติ และอภิญญาสมบัติ

อธิการ คือ มีอุปการะยิ่ง จริงอยู่ผู้ใดแม้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติตามที่กล่าวแล้ว แม้ชีวิตของตนก็สละแด่พระพุทธเจ้าได้ ย่อมทำ

อุปการะอันยิ่งในกาลนั้น อภินิหารย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกนี้ (เช่น เมื่อครั้งที่ท่านสุเมธดาบสได้ทอดกายลงระหว่างที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จผ่านทางที่ยังทำไม่เสร็จ)

ความพอใจ (ฉนตตา) คือ ความพอใจในกุศลด้วยความใคร่ที่จะทำจริงอยู่ ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้ประกอบด้วยธรรมตามที่กล่าวแล้ว มีความพอใจมาก มีความปรารถนามาก มีความใคร่เพื่อจะทำมาก เพื่อประโยชน์แก่ธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกนี้

ต้องมีความปรารถนามาก พอใจมากในธรรมทั้งหลายที่จะทำให้ถึงความเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนั้น จะเห็นพระมหากุณฺหาธิคุณที่พวกเราได้มีโอกาสฟังพระธรรม

...พึงเห็นว่า บุญวิเศษอันเป็นมูลแห่งธรรม อันทำให้เป็นพระพุทธเจ้าทั้งปวง เป็นความเจริญอย่างยิ่ง เป็นความงามอย่างยิ่ง เป็นความสง่าหาประมาณมิได้ โดยความเป็นไปปรารถนากุศลอันเป็นอจินไตย และประโยชน์ของสัตว์โลกอันหาประมาณมิได้

อนึ่ง พระมหาบุรุษพร้อมด้วยการบรรลุขั้นนั้นแล เป็นผู้เชื่อว่าหยั่งลงสู่การปฏิบัติ เพื่อบรรลุมหาโพธิญาณ ย่อมได้สมัญญาว่า “**พระโพธิสัตว์**” เพราะมีสภาพไม่กลับจากนั้น เพราะบรรลุความเป็นของแน่นอน...

ฉะนั้น จะเห็นพระมหากุณฺหาของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า การที่เราไม่ต้องไปเหยียบย่ำจักรวาลที่ร้อนแรง หรือต้องฝ่าพายุพายุ

ของจักรวาลที่เต็มไปด้วยไม้ไผ่หนาทึบ หรือต้องบำเพ็ญบารมีนานแสนนาน ถึงสื่อส่งไขยแสนกับ ก็ยังเป็นผู้ที่ได้รับพระมหากรุณาจากบุคคลผู้เลิศ ผู้ประเสริฐ ซึ่งไม่มีผู้ใดเปรียบปาน เพียงแต่เห็นประโยชน์ของพระธรรม ที่พระองค์ทรงแสดงไว้ เพื่อประโยชน์แก่ทุกคนจะได้พิจารณาให้เกิดปัญญา ที่จะละคลาย ชัดเกลากุศลของตนเอง เพื่อการรู้แจ้งอริยสัจธรรม

ถ้าเห็นประโยชน์และรู้ว่าพระธรรมที่ทรงพระมหากรุณาแสดง เพื่อให้ผู้ที่ได้ฟังพิจารณาเห็นประโยชน์ แล้วประพฤติปฏิบัติตาม ก็จะทำให้จิตใจอ่อนโยน เป็นผู้ว่าง่ายที่จะประพฤติตามพระธรรม เพื่อ ชัดเกลากิเลสของตนเองยิ่งขึ้น แม้ในจาคาธิฐาน คือ การสละกิเลส ในเรื่องของศีล ได้แก่ ความประพฤติทางกาย ทางวาจาซึ่งเป็นชีวิต ประจำวันที่น่าจะชัดเจน เพราะทุกคนก็มีกาย มีวาจา แต่อาจจะ ไม่ได้พิจารณากายและวาจาของตนว่าชัดเจนบ้างแล้วหรือยัง หรือ ยังเหมือนเดิม แม้ว่าจะได้ฟังพระธรรมแล้วก็ตาม

ผู้ที่ชัดเจน สละกิเลสทางกาย ทางวาจา ซึ่งเป็นไปในเรื่อง ศีลนั้น เป็นเหตุแห่งภวสมบัติ อันเป็นความดีงามของตนเอง คือ เป็นผู้ที่มีสรวมกาย สรวมวาจา การสรวมกาย จะสังเกตได้จาก ผู้ที่มีมารยาทงาม เป็นผู้ที่อ่อนน้อม ไม่แสดงความโกรธ ไม่ทำให้อื่นไม่สบายใจโดยหน้าบึ้งตึงถึง ทุร้าย หรือแสดงกิริยาอาการ หยาบกระด้าง

ถ้าเกิดกุศลจิตขณะใด สภาพของกิริยาอาการกระทำทางกาย ก็เปลี่ยนไปด้วย สำหรับการสรวมวาจานั้น จะต้องสละวาจาที่ไม่ดี บางคนเป็นคนตรง แต่ไม่จำเป็นต้องพูดคำที่ไม่น่าฟังซึ่ง บางคนก็ลืมน แม้สะสมมาที่จะเป็นคนตรง แต่ลืมนสรวมวาจา ลืมที่จะชัดเจนเกลากิเลส

ซึ่งถ้าขณะใดที่มีทิวทัศน์ธรรมชาติ มีความเห็นดีกว่า ขณะใดเป็นบุคคลที่ควรเจริญ ขณะใดเป็นอกุศลที่ควรละ ก็จะทำให้สะสมเป็นอุปนิสัยที่ดีงามเพิ่มขึ้น

เรื่องการสละกิเลส จากอริษฐาน ซึ่งเป็นเรื่องของศีล คือ กาย วาจา จะต้องเป็นผู้ที่สำรวมอินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในชีวิตประจำวัน ซึ่งขณะที่กุศลจิตเกิดจะต่างกับขณะที่อกุศลจิตเกิด ขณะที่อกุศลจิตเกิดกิริยาอาการทางกายจะไม่น่าดู เพราะเป็นไปในอกุศล แต่ถ้ากุศลจิตเกิดจะสำรวมเรียบร้อย น่าดู เรื่องต่างๆ ที่เกิดขึ้น เพราะตาเห็นนั้น เมื่อไม่สำรวมก็เห็นผิด เข้าใจผิด ทำให้เป็นเรื่องวุ่นวายใหญ่โตขึ้น แสดงให้เห็นการไม่สำรวมตา ไม่สำรวมหู ในชีวิตประจำวันมีเรื่องที่ต้องได้ยินบอຍ ซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้เลย แต่ถ้าเป็นผู้ที่สำรวมหู จะไม่สนใจซอกแซกฟังเรื่องไร้สาระ ฉะนั้น แต่ละคนจะต้องรู้จักตนเองว่าขณะนั้นสำรวมหรือไม่ แล้วอาจเกิดสติสัมปชัญญะที่จะสำรวม จมูกก็สำรวมได้เช่นเดียวกัน คือเป็นผู้ที่ไม่เหมกมุ่น ไม่ติดข้อง ไม่แสวงหากลิ่นที่เฝ้ายวน หรือทำให้เดือดร้อนใจ บางคนเป็นคนที่ดีดกลิ่น ชอบกลิ่นมาก แล้วต้องชวนชววยเดือดร้อน ถ้ามีความสำรวมเพิ่มขึ้น ความเดือดร้อนทั้งหมดก็ค่อยๆ เบาบางลง ส่วนการสำรวมกาย คือ ไม่จู้จี้จ้าน ไม่ตลกคะนอง ไม่รังแก ไม่เบียดเบียน สำรวมใจคือใจไม่กังวลหมกมุ่นคิดเรื่องที่ทำให้ไม่สบายใจ มีหลายคนที่น่าจะมีความสุขมาก ดูเหมือนเป็นผู้ที่สบายพร้อม แต่คิดถึงเรื่องที่ทำให้ไม่สบายใจอยู่เรื่อยๆ ซึ่งขณะนั้นถ้ารู้ว่าเป็นอกุศล ก็จะทำให้ไม่คิดในเรื่องที่ทำให้ไม่สบายใจ เช่น ไม่คิดเรื่องที่จะทำให้โกรธคนอื่น ไม่คิดริษยา ไม่คิดว่าตนสำคัญ พร้อมทั้งจะเป็นผ้าเช็ดถูลี ถ้าเป็นอย่างนี้ได้ วันหนึ่งๆ ก็เป็นผู้ที่สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย

และเป็นการสละกิเลส เป็นจาคาอิฐฐาน

ถ้าไม่มีความมั่นคงในการสละกิเลส เพียงแต่จะให้ทานวัตถุ เพื่อประโยชน์สุขแก่บุคคลอื่น แต่ลืมคิดถึงตัวเองว่าจะต้องขัดเกลา ก็ยากที่จะถึงฝั่งคือการดับกิเลสได้ เพราะยังเป็นผู้ที่ไม่มั่นคงใน **อิฐฐานธรรม ๔** ถ้าเป็นผู้ที่เห็นประโยชน์ของจาคาอิฐฐาน มีความมั่นคงในการระงับและขัดเกลากิเลสแล้ว จะต้องเป็นผู้ที่มั่นคงในความ **สงบจากกิเลสซึ่งเป็นอุปสมาธิฐาน** ความพอใจในความสงบจากกิเลส เป็นความสงบจากการเกี่ยวข้องวุ่นวายกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเกื้อกูลต่อเนกขัมมบารมี การออกจากกาม ถึงแม้จะไม่ใช้เพศ บรรพชิต แต่ผู้ที่เป็นคฤหัสถ์ก็ค่อยๆ ปลีกออกจากการติดข้องกับ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือการครองเรือน โดยเป็นคฤหัสถ์ ที่ไม่ครองเรือนได้ เพราะเห็นโทษของภาระผูกพันเหนียวแน่นของ ชีวิตครอบครัว ถ้าเป็นอย่างนี้จริงๆ จะทำให้เป็นผู้ที่เห็นประโยชน์ ของความสงบ แล้วมีความมั่นคงในการพอใจในความสงบ ซึ่งเป็น อุปสมาธิฐาน

การที่จะมีความพอใจมั่นคงในความสงบเช่นนี้ได้ ต้องเป็น ด้วย **ปัญญาอิฐฐาน** ซึ่งเป็น **อิฐฐานธรรมที่ ๔** เพราะอิฐฐานธรรม เป็นไป ๔ อย่าง คือ เป็นสัจจาอิฐฐาน ๑ เป็นจาคาอิฐฐาน ๑ เป็นอุปสมาธิฐาน ๑ และเป็นปัญญาอิฐฐาน ๑ การสะสมปัญญานั้น ต้องฟังพระธรรม พิจารณาสอบถามให้รู้ว่าอะไรเป็นกุศล อะไรเป็น อุกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ จำแนกกรรมและผลของกรรม เมื่อฟังพระธรรมก็พิจารณาเหตุและผลของสภาพธรรมตรงตามความ เป็นจริง ตามแต่โอกาสที่ได้รับฟังพระธรรมในชาติหนึ่งๆ

ฉะนั้น ถ้าเป็นผู้ประมาทในการฟังธรรม ถึงแม้ว่าในกาลครั้งหนึ่ง คิดที่จะออกจากสังสารวัฏ ก็เป็นเพียงกาลครั้งหนึ่งครั้งเดียว หรือ สองครั้ง สามครั้งเท่านั้น ยังไม่มั่นคงพอ ต้องเพิ่มปัญญาธิฐานด้วย จึงจะมีความมั่นคงขึ้น จนกระทั่งเป็นอธิษฐานบารมีที่ถึงความสมบูรณ์ เป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่อธิษฐานบารมี เพื่อความถึงฝั่ง คือ การประจักษ์แจ้ง พระนิพพาน

เมตตาบารมี

ในบารมี ๑๐ นั้น ต่อจากอธิฐานบารมีคือ เมตตาบารมี ผู้ที่ดำรงมั่นในการเจริญกุศลเพื่อขัดเกลากิเลส เป็นผู้ที่มีอธิฐานบารมี เป็นผู้ที่มีปกติอยู่ด้วยเมตตา นี่เป็นเครื่องตรวจสอบความมั่นคงในการเจริญกุศลของตนเองจริงๆ ฉะนั้น ใครก็ตามเป็นผู้ที่ไม่โกรธ แล้วมีปกติอยู่ด้วยเมตตา แสดงว่าผู้นั้นเป็นผู้ที่เห็นประโยชน์ของการไม่โกรธ เห็นประโยชน์ของการเจริญบารมีเพื่อที่จะขัดเกลากิเลสด้วย

ชีวิตประจำวันในแต่ละขณะที่แต่ละท่านยึดถือว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นชีวิตของเรา คือ สภาพธรรมแต่ละขณะที่เกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็ว ถ้าท่านสำรวจพิจารณาบารมีประการอื่นๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว และรู้ตัวว่าท่านพอมืออยู่บ้าง เช่น เนกขัมมบารมีในขณะที่สันโดษ มักน้อย ไม่ปรารถนามากในสิ่งต่างๆ ในวัตถุต่างๆ วิริยบารมีในขณะที่ไม่ท้อถอยในการทำงานที่เป็นประโยชน์ ขันติบารมีในขณะที่อดทนได้ สัจจบารมีในขณะที่พูดจริง ทำจริง อธิฐานบารมีในขณะที่ตั้งใจมั่น แต่เมตตาบารมีนั้นท่านมีหรือไม่ เพียงบารมีต้นๆ ยังไม่พอที่จะขัดเกลากิเลสให้น้อยลง บางท่านอาจจะพอใจแล้วในความดีของตน ในทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน แต่เคยคิดที่จะสงเคราะห์ช่วยเหลือ บุคคลอื่นให้ยิ่งขึ้นหรือไม่ ท่านลืมนึกที่จะเจริญความดีให้ยิ่งขึ้นไปอีก หรือไม่ ให้ถึงกับมีเมตตา ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่คุ้นเคยหรือเป็นคู่แข่ง เป็นผู้ที่ไม่รู้จักกันเลยก็ตาม ในชีวิตประจำวันควรจะทราบ ว่า ท่านยังขาดบารมีข้อใด หรือบารมีข้อใดยังย่อหย่อน

ท่านที่สงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลอื่นมาก ควรคิดทบทวนถึง บารมีข้ออื่นๆ บ้างว่ายิ่งหย่อน หรือเท่ากับการสงเคราะห์ช่วยเหลือ บุคคลอื่นที่ท่านมีมาก และถ้าท่านเป็นผู้ที่มีบารมีข้ออื่น แต่การ สงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลอื่นยังมีน้อย ก็ขอให้พิจารณาว่าเป็น เพราะเหตุใด เป็นเพราะพอใจในความคิดของตนแล้ว หรือเป็นเพราะ กิเลสอื่น เช่น มานะ ความสำคัญตน คิดว่าไม่มีความจำเป็นอะไร ที่จะต้องช่วยเหลือสงเคราะห์คนอื่น หรือคิดว่าถ้าสงเคราะห์คนอื่น แล้ว คนนั้นจะคิดอย่างไรกับท่าน ขณะที่คิดอย่างนั้นเป็นกุศลหรือ อกุศล แทนที่ท่านจะสงเคราะห์โดยไม่คำนึงว่าคนอื่นจะคิดถึงท่าน อย่างไร จะชื่นชมโสมนัสหรือติเตียนนินทาว่าร้ายอย่างไร ก็เป็นเรื่อง ของคนอื่น ไม่ใช่เป็นเรื่องของท่าน แต่เรื่องของท่านที่ควรพิจารณาก็คือ ความดีที่คิดว่าพอแล้วนั้น พอแล้วจริงๆ หรือ การเจริญกุศลนั้น ถึงแม้จะได้รู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระโสดาบันแล้วยังไม่พอ จะต้องเจริญกุศลขัดเกลากิเลสต่อไป จนกว่าจะถึงความเป็นพระอรหันต์

ฉะนั้น ผู้ที่เป็นปุถุชนจึงไม่พึงประมาทในกุศลที่คิดว่ามีพอแล้ว เพราะกุศลทั้งหลายนั้นไม่พอเลย ไม่ว่าจะกระทำความดีมากสักเท่าไร ก็ยังไม่พอ ถ้าสติเกิดก็จะรู้ได้ในขณะที่ไม่สงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคล อื่นนั้น เพราะอกุศลอะไร เพราะเห็นแก่ตัว หรือเพราะมานะถือตน หรือเห็นว่าเป็นการเสียเวลา เสียประโยชน์ หรือว่าบางท่านอาจจะ เข้าใจว่าท่านมีกุศลมากแล้ว ฉะนั้นจึงไม่คบใคร เป็นกุศลหรืออกุศล ที่คิดเช่นนั้น การคบเพื่อสงเคราะห์หรือเพื่อช่วยเหลือเป็นกุศล จึงควร คบกับบุคคลอื่น เพื่อที่จะสงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลที่ควรสงเคราะห์ ช่วยเหลือได้

เมตตาของท่านไม่ควรจำกัด เพราะถ้าจำกัดแล้วอาจจะไม่ใช่

เมตตา แต่อาจจะเป็นโลภะ คือเป็นอกุศล ไม่ใช่กุศล ถ้าดูเพียงภายนอกเป็นการกระทำที่คล้ายกัน เช่น การทำความดีกับบุคคลที่ใกล้ชิด บุคคลที่ท่านเคารพนับถือรักใคร่ ดูเหมือนว่าเป็นกุศล เป็นเมตตา แต่ทำไมทำเช่นนั้นกับบุคคลอื่นไม่ได้ ถ้าเป็นเมตตาจริงๆ แล้วต้องเสมอเหมือนกันทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่ท่านสนิทสนมคุ้นเคย หรือไม่คุ้นเคย การเจริญเมตตาบารมีต้องไม่จำกัดบุคคล ขณะที่จำกัดบุคคลก็ควรจะพิจารณาจิตในขณะนั้นว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ในพระไตรปิฎกมีข้อความว่า

“การกระทำด้วยเมตตา เสมือนการกระทำของมารดาต่อบุตร”

ดูภายนอกจะคิดว่ามารดาเมตตาบุตร เลี้ยงดูบุตร ยอมสละและกระทำทุกสิ่งทุกอย่างให้บุตรได้ บางครั้งบุตรสกปรกเปรอะเปื้อนน่ารังเกียจ แต่มารดาก็มิได้รังเกียจ ควรพิจารณาว่าขณะนั้นมารดาเมตตาบุตรหรือรักบุตร ผู้ที่เป็นมารดาต้องรู้จักจริงของตน ต้องเป็นผู้ที่ตรงต่อสภาพธรรมตามความเป็นจริง กุศลเป็นกุศล อกุศลเป็นอกุศล

พระธรรมที่ว่า การกระทำที่ประกอบด้วยเมตตา ย่อมเสมอเหมือนกับการกระทำของมารดาที่มีต่อบุตรนั้นไม่ผิด แต่ต้องเอาโลภะออก เอาความรักใคร่ของมารดาที่มีต่อบุตรออก แล้วเหลือแต่การกระทำที่เหมือนการกระทำของมารดาที่มีต่อบุตร ถ้าท่านสามารถกระทำต่อบุคคลอื่นได้ในลักษณะเดียวกัน แต่ไม่ใช่ด้วยโลภะ นั่นจึงเป็นเมตตา

ท่านอาจเห็นใครคนหนึ่ง แสดงไม่ตรีจิตกับคนแปลกหน้า หรือคนที่ไม่ได้สนิทสนมกัน ก็ยอมเป็นไปได้ เพราะลักษณะของเมตตานั่นไม่จำกัดบุคคล ทุกคนเสมอกัน ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่ใกล้ชิด หรือเป็นผู้ที่

ห่างไกล หรือแม้ผู้ที่ไม่รู้จักเลยก็ตาม

ในชีวิตประจำวัน วันหนึ่งๆ เคยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่บุคคลอื่นหรือไม่ มีความหวังดีที่จะให้เขาเป็นสุขบ้างหรือไม่ ขณะนั้นเป็นเมตตา มีความหวังดีต่อคนอื่น แต่ถ้าบุคคลใดกำลังมีความทุกข์เดือดร้อน ท่านเกิดความกรุณาที่จะให้บุคคลนั้นพ้นจากความทุกข์ มีการช่วยเหลือผู้ที่ป่วยไข้ได้เจ็บ ดูแลรักษาพยาบาลคนที่กำลังเจ็บป่วย นั่นคือ ความกรุณาที่จะให้คนนั้นพ้นทุกข์

การอบรมเจริญสติปัญญา ทำให้รู้ลักษณะที่ต่างกันของเมตตา และโทสะ และเมื่อรู้ว่าโทสะเป็นอกุศล ปัญญาที่เห็นโทษเห็นความน่ารังเกียจของโทสะและอกุศลธรรม ก็จะเป็นปัจจัยให้กุศลธรรมเกิดขึ้น ฉะนั้น ผู้ที่อบรมเจริญสติปัญญาแล้ว จะเห็นได้ว่า มีเมตตาเพิ่มขึ้นแทนโทสะ นอกจากนั้นก็จะเพิ่มขันติบารมี ความอดทนได้ในสถานการณ์ทั้งปวงด้วย เช่น ถ้าอาหารไม่อร่อย เคยเดือดร้อน รุนวาย แต่เมื่อระลึกถึงสภาพของจิตในขณะนั้นว่าเป็นอกุศล ก็จะรู้สึกพอกับอาหารที่มีเฉพาะหน้าในขณะนั้น และไม่แสวงหาด้วยความเดือดร้อน

เมื่อได้ฟังเรื่องการเจริญสติปัญญา และเป็นผู้ที่อบรมเจริญสติปัญญาจะเริ่มเห็นโทษของความพอใจติดข้องในวัตถุ โดยเฉพาะเมื่อรู้ลักษณะของเนกขัมมะ ซึ่งไม่ใช่ขั้นสูงถึงการบรรพชาอุปสมบท เพียงแต่ในชีวิตของคฤหัสถ์ที่จะเริ่มรู้สึกพอ รู้จักพอในวัตถุต่างๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จะเห็นว่าท่านมีวัตถุสิ่งต่างๆ มากมายเหลือเฟือเกินไป ซึ่งตามปกติก็ไม่คิดที่จะสละให้กับบุคคลอื่น แต่เมื่อเห็นโทษของการติดในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะเหล่านั้นแล้ว ก็เริ่มคิดที่จะรู้จักพอในสิ่งที่

พอสมควร พอประมาณ และคิดที่จะสละวัตถุเหล่านั้น ซึ่งในที่สุดก็คิดได้ คือ รู้ว่าจะสละวัตถุนั้นๆ ในกองบุญ เพราะไม่มีที่ใดที่ควร จะสละทิ้งวัตถุเหล่านั้นเท่ากับสละทิ้งในกองบุญ ด้วยการสละให้เพื่อเป็นประโยชน์สุขแก่คนอื่น

ถ้าไม่ใช่เป็นผู้มีปกติอบรมเจริญสติปัญญา ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏว่าเป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะเท่านั้น กุศลอื่นอื่นก็เกิดได้ยาก และอกุศลย่อมมีปัจจัยที่จะเกิดได้รวดเร็วกว่า แต่เพราะการรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง รู้ว่านามธรรมเป็นนามธรรม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล รู้ว่ารูปธรรมเป็นรูปธรรม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ความอดทนก็จะเพิ่มขึ้น และกุศลอื่นๆ ก็จะเพิ่มขึ้นด้วย

พระภิกษุรูปหนึ่ง เคยอยู่ที่ประเทศอินโดนีเซีย ท่านเล่าว่ามีผู้หญิงอินโดนีเซียคนหนึ่ง สามสิบชีวิตเพราะเด็กหนุ่มผู้หนึ่งขบถชนด้วยความประมาท แต่เธอก็ไม่เอาความ เพราะไม่อยากก่อทุกข์ให้กับผู้อื่น นอกจากนั้นยังแสดงความประสงค์ที่จะให้ทุนการศึกษาแก่เด็กหนุ่มคนนั้นด้วย ซึ่งเป็นการกระทำที่ยากมาก แต่ก็เป็นแล้ว และเป็นได้สำหรับผู้ที่ได้สะสมอบรมความเมตตากรุณา การกระทำของผู้หญิงอินโดนีเซียคนนั้นเป็นบารมีหรือไม่ใช่บารมี บางท่านก็มีดีมาก ทำบุญมาก บางท่านก็มีความดีน้อย ทำบุญน้อย แตกต่างกัน แต่จะเป็นบารมีหรือไม่เป็นบารมี ก็แล้วแต่กำลังของสภาพธรรมเมื่ออกุศลธรรมมีกำลังมาก การที่จะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นตัวตน ย่อมจะเป็นไปไม่ได้

เมตตาที่แท้จริง คือ สภาพธรรมที่เป็นมิตรต่อสัตว์ บุคคลทั้งหลาย ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นใครก็ตาม และไม่ว่าจะเป็น ณ สถานที่ใดก็ตาม

ถ้าเป็นผู้ที่มีปากติดอยู่ด้วยเมตตา ก็จะเป็นผู้พร้อมที่จะเกื้อกูลบุคคลอื่น ด้วยเหตุนี้ เมตตาจึงเป็นพรหมวิหาร คือ เป็นธรรมเครื่องอยู่ที่ประเสริฐ

อรรถกถาขุททกนิกาย จรียาปิฎก ปกิณณกถา มีข้อความว่า
อนึ่ง จิตของพระมหาบุรุษนั้น ถึงความสงบตั้งมั่นโดยไม่ยาก
ความเป็นผู้มีจิตเมตตาย่อมตั้งอยู่แม้ในฝ่ายที่เป็นศัตรูอย่างรวดเร็ว

แสดงว่าไม่มีใครที่จะเป็นศัตรูได้ บางครั้งท่านอาจคิดขุ่นเคืองใจ ว่า บุคคลนั้นบุคคลนี้เป็นผู้ที่ตีดรอนประโยชน์ของท่านด้วยประการใดๆ ก็ตาม แต่ถ้าเป็นผู้ที่สะสมกุศล และมีความตั้งมั่นในการที่จะขัดเกลา กิเลสแล้ว จิตของท่านจะสงบตั้งมั่นได้ไม่ยาก และจะเป็นผู้มีจิตเมตตาแม้ในฝ่ายที่เป็นศัตรูได้อย่างเร็ว

ถ้าโกรธใครก็ตาม สักครูหนึ่งก็หมดแล้วหายแล้ว เปลี่ยนเป็น ความเมตตา ให้ทราบว่านั้นคือผู้ที่สะสมบารมี เหมือนกับจิตของพระ โพธิสัตว์ซึ่งตั้งมั่นโดยไม่ยาก แล้วมีจิตเมตตาตั้งอยู่แม้ในฝ่ายที่เป็นศัตรู อย่างเร็ว ต่อไปนี้ลองสังเกตว่าโกรธใครนานหรือไม่ ถ้าเปลี่ยนเป็น เมตตาได้เร็ว ก็แสดงว่าเป็นผู้ที่สะสมการขัดเกลากิเลส

เมตตาที่เป็นพรหมวิหาร เป็นธรรมเครื่องอยู่ของพรหม พรหมวิหารมี ๔ คือ เมตตา ๑ กรุณา ๑ มุทิตา ๑ อุเบกขา ๑ เมตตา คือ อโหสเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ไม่มีโทสะ กรุณาได้แก่ กรุณาเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มุทิตาเป็นเจตสิก ที่ยินดีในผลของกุศลของบุคคลอื่น อุเบกขา ได้แก่ ตัตรัมชฉัตตดา เจตสิก เป็นสภาพที่เป็นกลาง ไม่หวั่นไหวในสัตว์ บุคคลใดๆ พรหมวิหาร ๔ เป็นสภาพธรรม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ใดๆ ทั้งสิ้น

ขณะที่เมตตาเป็นอโทสเจตสิก ขณะที่กรุณา มีความอาทรห่วงใย ใคร่เกื้อกูลผู้ที่กำลังเป็นทุกข์ ขณะนั้นเป็นกรุณาเจตสิก ขณะที่บุคคลอื่นมีความสุข ได้ลาภ ได้ยศ สรรเสริญ เป็นต้น ก็ยินดีด้วย ขณะนั้นเป็นมุทิตาเจตสิก ขณะที่ไม่มีโลภะ โทสะ มีความเป็นกลางเสมอกันในสัตว์ทั้งปวง ขณะนั้นเป็นตัตรัมมฉณตตาทาเจตสิก ซึ่งเป็นอุเบกขาพรหมวิหาร

อัฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี อรรถกถาจิตตูปาทกัณท์ มีข้อความที่แสดงความหมายของเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาที่เป็นพรหมวิหารว่า

ความเป็น **พรหมวิหาร** ในธรรมมีเมตตา เป็นต้นเหล่านี้พึงทราบด้วยอรรถว่าประเสริฐและความเป็นธรรมไม่มีโทษ

จริงอยู่ ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่อันประเสริฐ เพราะเป็นความปฏิบัติโดยชอบในสัตว์ทั้งหลาย ก็พรหมทั้งหลาย มีจิตปราศจากโทษอยู่ ฉันทะ โยคี (ผู้มีความเพียร) ทั้งหลาย ผู้ประกอบด้วยพรหมวิหารเหล่านี้ย่อมเป็นผู้เสมอกับพรหมอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกธรรมเหล่านี้ว่า **พรหมวิหาร** เพราะอรรถว่าประเสริฐและความเป็นธรรมปราศจากโทษ

คนที่มีเมตตาจะไม่มีโทษใดๆ ทั้งสิ้น และเป็นผู้ประเสริฐด้วย ในขณะที่มีเมตตาต่อคนอื่น รวมทั้งกรุณา มุทิตา และอุเบกชาด้วย เพราะเป็นการปฏิบัติชอบในสัตว์ทั้งหลาย

เครื่องอยู่ ๔ อย่างนี้ เป็นความสงบเย็นจริงๆ ไม่มีความเดือดร้อนและปราศจากโทษ ที่ว่าพรหมวิหารมี ๔ เพราะเป็นทาง

แห่งความบริสุทธิ์ เป็นต้น คือตั้งแต่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

พรหมวิหาร ชื่อว่ามี ๔ เพราะเป็นทางหมดจด เป็นต้น
อนึ่ง ลำดับของพรหมวิหารเหล่านั้นย่อมมี เพราะอาการมีประโยชน์
เกื้อกูล เป็นต้น และพรหมวิหารเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในอารมณ์อันหา
ประมาณไม่ได้ จึงเรียกว่า **อัปมัณฺญา** ดังนี้

อย่าคิดพอใจเพียงความไม่โกรธเล็กน้อย หรือมีความเมตตา
ต่อบางบุคคลได้ เพราะยังไม่พอ ยังมีคนอีกมากที่เมื่อพบเห็นแล้ว
บางกาลควรจะเมตตา บางกาลควรจะกรุณา บางกาลควรจะมุทิตา
และบางกาลควรจะอุเบกขา โดยหาประมาณมิได้ ไม่จำกัดเฉพาะ
บางบุคคล แต่ละท่านจะพิสูจน์จิตใจของท่านเองได้ว่าท่านพร้อมที่จะ
มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา กับบุคคลอื่นๆ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ
หรือไม่ ถ้าเพิ่มขึ้นได้ ก็เป็นทางที่จะทำให้มีความเป็นอยู่อย่างพรหม

สำหรับพรหมวิหาร ๔ มีข้ออุปมาว่า เมตตาอุปมาเหมือน
บุตรที่ยังเล็ก กรุณาอุปมาเหมือนบุตรที่ป่วยไข้ มุทิตาอุปมาเหมือน
บุตรที่กำลังเป็นหนุ่มสาว อุเบกขาอุปมาเหมือนบุตรที่กำลังประกอบ
การงาน

เมตตา อุปมาเหมือนบุตรที่ยังเล็ก ทุกคนมีความหวังดีต่อ
เด็กที่จะให้เจริญเติบโตขึ้นในทางที่ดี แต่ไม่ควรมีความเมตตาเฉพาะ
เด็กเท่านั้น ทุกคนเสมือนเด็กที่ควรจะเกื้อกูล เช่นนี้จึงจะเป็นความ
รู้สึกที่มีเมตตาจริงๆ นี่เป็นแต่เพียงการเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะ
ของเมตตาว่า เหมือนกับผู้ที่มิบุตร แล้วมีความรู้สึกต่อบุตรขณะ
ยังเล็กที่ต้องการให้เจริญเติบโตขึ้น เกื้อกูลต่อบุตรที่ยังเล็ก ฉันท

ก็เกื้อกูลต่อบุคคลอื่น ฉะนั้น

กรุณา อุปมาเหมือนกับบุตรที่ป่วยไข้ ผู้มีบุตรที่ป่วยไข้ ต้องพยายามที่จะบำบัดรักษาให้หายป่วย ให้พ้นจากความทรมาน จากโรคร้ายต่างๆ ฉันทะ เวลาที่เห็นคนอื่นทั่วไปแม้ไม่ใช่บุตรก็พยายาม ช่วยเหลือบุคคลนั้นพ้นจากความทุกข์ นั่นคือกรุณา ซึ่งควรจะหาประมาณ มิได้ คือไม่ได้จำกัดแต่เฉพาะบางบุคคลเท่านั้น

มุทิตา คือ ความพลอยยินดีด้วยอุปมาเหมือนกับมารดาบิดา ที่มีบุตรกำลังเป็นหนุ่มสาว ย่อมหวังดีต่อบุตรที่เป็นหนุ่มสาวแล้วนั้น ให้มีความสุขสมบูรณ์ เป็นหนุ่มเป็นสาวนานๆ เป็นที่ชื่นชมยินดี ในความเจริญเต็มทีของบุตรหลานนั้น

อุเบกขา อุปมาเหมือนกับบุตรที่กำลังประกอบกิจการงาน มารดา บิดาย่อมหมดธุระ ไม่ต้องชวนช่วยในกิจธุระทุกอย่างแก่บุตร ที่ ประกอบกิจการงานแล้ว ผู้ที่มีจิตเช่นนี้แสดงว่าได้ขัดเกลากิเลส และได้อบรมเจริญปัญญา รู้ว่าสิ่งใดมีประโยชน์และสิ่งใดมีโทษ

ควรพิจารณาว่า เพราะเหตุใด เมตตาและอุเบกขาจึงเป็นบารมี แต่กรุณาและมุทิตาไม่เป็นบารมี

ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมไม่เห็นว่สัตว์ทั้งหลายเป็นทุกข์ เพราะเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป ซึ่งเป็นสภาพที่เป็นทุกข์ขอร้ายสัจ แต่ทุกข์ขั้นนี้ยังไม่มีใครมองเห็น ฉะนั้น ในชีวิตประจำวัน เมื่อส่วนใหญ่เห็นแต่สัตว์ บุคคล ซึ่งไม่ได้เป็นทุกข์ ก็ควรที่จะมีเมตตา ด้วยเหตุนี้ เมตตาและอุเบกขาจึงเป็นบารมี

กรุณาและมุทิตานั้นไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยๆ ในชีวิตประจำวัน ด้วยเหตุนี้ เวลาที่เห็นสัตว์บุคคลใด ส่วนใหญ่ก็ควรที่จะมีเมตตา สำหรับผู้ที่ได้อบรมเจริญปัญญา มา แม้บางโอกาสไม่สามารถจะช่วยเหลือ บุคคลอื่นได้ แต่ก็เป็นผู้ที่มีความเสมอทั้งในบุคคลซึ่งเป็นคนดี หรือ คนชั่ว ผู้ที่สามารถเป็นกลางสม่ำเสมอได้นั้น เป็นอุเบกขาบารมี

อัฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี อรรถกถาจิตตูปปาตกัณฑ์
มีข้อความที่แสดงลักษณะ เป็นต้น ของพรหมวิหาร ๔ ดังนี้

เมตตา มีความเป็นไปโดยอาการที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลเป็น ลักษณะ มีการนำเข้าไปซึ่งประโยชน์เกื้อกูลเป็นรส (คือเป็นกิจ) มีการกำจัดความโกรธ ความอาฆาตเป็นปัจจุปัญฐาน (คือเป็นอาการ ที่ปรากฏ) มีการมองเห็นสิ่งที่น่าพอใจของสัตว์ทั้งหลาย (คือไม่เป็นศัตรู) เป็นปทัฏฐาน (คือเป็นเหตุใกล้ให้เกิด) เมตตามีความสงบระงับ ความ พยาบาทเป็นสมบัติ มีความเกิดเสนาหาเป็นวิบัติ

กุศลและอกุศลนั้นใกล้ชิดกันมาก ฉะนั้น ต้องเป็นผู้ที่มีปกติ ระวังรู้ลักษณะของสภาพธรรมจึงจะรู้ได้ว่าจิตขณะนั้นเป็นกุศลหรือ เป็นอกุศล

กรุณา มีความเป็นไปโดยอาการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์เป็น ลักษณะ มีความกำจัดทุกข์ของบุคคลอื่นเป็นรส มีความไม่เบียดเบียน เป็นปัจจุปัญฐาน มีการเห็นสัตว์ที่ถูกทุกข์ครอบงำเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง (เป็นผู้นำสงสาร) เป็นปทัฏฐาน กรุณามีความสงบระงับ วิหิงสาเป็น สมบัติ มีความเกิดความโศกเป็นวิบัติ

มุทิตา มีความพลอยยินดีเป็นลักษณะ มีความไม่ริษยาเป็นรส มีการกำจัดความไม่ยินดีเป็นปัจจุฐาน มีการเห็นสมบัติของสัตว์ทั้งหลาย เป็นปทัฐาน มุทิตามีการสงประงับความไม่ยินดีเป็นสมบัติ มีการเกิด ความร่าเริงเป็นวิบัติ

ใกล้เคียงมาก ขณะที่ยินดีกับลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ของคนอื่นนั้น กุศลจิตกับอกุศลจิตใกล้เคียงมาก ถ้าเกิดรื่นเริงยินดีมาก ก็เป็นโลภะ ไม่ใช่เป็นมุทิตา

อุเบกขา ความเป็นไปโดยอาการเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ มีความเห็นความเสมอกันในสัตว์ทั้งหลายเป็นรส มีการเข้าไปสงประงับความยินดีและความยินดียเป็นปัจจุฐาน มีการเห็นความที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเป็นปทัฐาน คือมีความเห็นว่าสัตว์เหล่านี้จะมีความสุข หรือจะพ้นจากความทุกข์ หรือจะไม่เสื่อมจากสมบัติตามความพอใจของใครๆ ไม่ได้เลย นอกจากเป็นไปตามกรรมของตนเองทั้งสิ้น อุเบกขามีความสงประงับความยินดีและความยินร้ายเป็นสมบัติ ความเกิดขึ้นแก่อัญญาอุเบกขาซึ่งอาศัยเรือนเป็นวิบัติ

อัญญาอุเบกขา คือ ความไม่รู้ ได้แก่ โมหะ เพราะไม่ได้เข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริง ฉะนั้น ไม่สามารถที่จะเข้าใจเรื่องของกรรมซึ่งเป็นเหตุให้สภาพธรรมเกิดขึ้นเป็นไปอย่างนั้น

อุเบกขาอาศัยเรือน อธิบายว่า เรือน ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ขณะใดที่เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตาแล้วเฉยๆ เกือบไม่มีความรู้สึกว่ายินดียินร้าย อย่าเข้าใจว่านั่นเป็นกุศล แต่เป็นอุเบกขาอาศัยเรือน เพราะในขณะนั้น ไม่รู้ความจริงว่าแท้ที่จริงแล้วขณะนั้น

ไม่ได้ชนะกิเลสอะไรเลย เพราะไม่ได้เป็นผู้ฟังพระธรรม จึงไม่เข้าใจ ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมในขณะนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้น ในขณะนั้นเป็นข้าศึกใกล้ของอุเบกขาพรหมวิหาร เนื่องจากไม่ได้เข้าใจ เหตุและผลของธรรมในขณะนั้นตามความเป็นจริง

บางท่านเห็นคนทำไม่ดี ก็เดือดร้อนใจ คิดว่าเมื่อใดคนนั้น จะได้รับผลของกรรม ครั้นมีผู้ทักท้วงว่าในขณะนั้นเมตตาหรือเปล่า ท่านก็บอกว่าอยากจะเห็นผลของกรรม เพราะรู้ว่าเมื่อมีการกระทำแล้ว ต้องให้ผล แต่ผู้นั้นควรที่จะได้พิจารณาจิตว่าขณะที่คิดอย่างนั้นเป็น จิตอะไร เป็นเมตตา เป็นกรุณา เป็นมุทิตา หรือเป็นอุเบกขา ขณะที่ผู้ใดได้รับผลของกรรม ทุกคนก็สงสาร ไม่ว่าใครจะได้รับความเดือดร้อน ความเป็นอยู่ที่คับแคบ หรือว่ามีความทุกข์ยาก ในชีวิต คนอื่นก็สงสารทั้งนั้น แต่ว่าเวลาที่เขากำลังทำอกุศลกรรม ก็ลืมนึกว่าควรจะสงสารเขา และเมตตาด้วย เพราะเขาจะต้องได้รับ ผลของกรรมตามควรแก่กรรมนั้นๆ

ถ้าไม่เป็นเพื่อนกับคนนั้น ใครจะเป็นเพื่อนกับเขา มีทางใด ที่จะทำให้นั้นพ้นจากการกระทำหรือความคิดที่เป็นอกุศล เพราะฉะนั้น ถ้ามีเพื่อนจริงๆ สำหรับคนนั้น ก็มีทางที่จะช่วยคนที่ เป็นอกุศลให้เป็น กุศลได้ ซึ่งควรจะทำอย่างยิ่ง ไม่ใช่ปล่อยให้ทำอกุศลกรรมแล้วคอยว่า เมื่อไรจะเห็นผลของกรรม คือคอยดูผลของกรรม โดยอ้างว่าเพราะรู้ ว่ากรรมนั้นจะให้ผล แต่เมื่อกรรมนั้นให้ผลจริงๆ ก็สงสาร แต่สงสาร ซ้ำไป คือควรจะมีจิตเมตตาตั้งแต่วินาทีที่บุคคลนั้นทำอกุศลกรรม

สภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้น ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลเลย มีแต่สภาพธรรมที่เกิดขึ้น คิดนึกเรื่องราวต่างๆ ด้วยกุศลจิต หรือ

อกุศลจิต ฉะนั้น กุศลจึงเป็นกุศล และอกุศลจึงเป็นอกุศล ผู้ที่ตรงต่อ
ธรรมก็จะเป็นผู้ที่อบรมเจริญปัญญา และเจริญกุศลยิ่งขึ้นได้ เพราะ
รู้ทันอย่างรวดเร็วว่า ขณะนั้นไม่ใช่เมตตา ขณะนั้นเป็นอกุศล ฉะนั้น
ก็จะมีเมตตาต่อบุคคลทั่วไปได้โดยเร็วขึ้น

อุเบกขาบารมี

อุเบกขาบารมี ชื่อว่าอุเบกขา เพราะว่ามีความเป็นกลาง ไม่เดือดร้อนในความผิดปกติที่สัตว์และสังขารกระทำแล้ว

ถ้าไม่ใช่ผู้มีปกติอบรมเจริญสติปัญญา ก็ยากที่จะไม่หวั่นไหว ไปด้วยความรัก ความชัง ขณะที่กระทบกับอารมณ์ภายนอก จิตใจจะไม่สงบ ถ้าอารมณ์ที่ปรากฏนั้นเป็นอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็เกิดความเศร้าโศกเสียใจ ความหม่นหมองใจต่างๆ ฉะนั้น ผู้ที่จะไม่ทุกข์ได้ ก็คือผู้ที่ไม่หวั่นไหว ไปด้วยความรัก ความชังในบุคคลต่างๆ ในเหตุการณ์ต่างๆ จึงเป็น ผู้อบรมเจริญอุเบกขาบารมี

ถ้าเห็นคนฆ่างู บางท่านเข้าใจว่าท่านเมตตาสงสารงูที่ถูกฆ่า แต่จิตในขณะนั้น หวั่นไหวแล้วด้วยความรู้สึกละโมหะ และขอให้เข้าใจสภาพของจิตในขณะนั้นว่ารู้สึกอย่างไรต่อคนที่ฆ่างู ถ้าเมตตา ไม่ได้ก็ควรเป็นอุเบกขา คือไม่หวั่นไหว ทุกคนย่อมเป็นไปตามกรรม ของตน แต่ถ้ามีเมตตาก็จะสงสารคนที่กระทำอกุศลกรรม เพราะเขาย่อมได้รับผลของอกุศลกรรมนั้น ขณะที่เป็นกุศลจะไม่เดือดร้อนใจ และจะไม่ใช้วาจาที่ไม่สมควรกับบุคคลนั้น เมื่อรู้ว่าผู้ที่ทำอกุศลกรรม ย่อมได้รับผลของอกุศลกรรม ก็อาจจะเกิดเมตตาหรืออุเบกขา ต่อบุคคลนั้นก็ได้ ฉะนั้น จึงไม่ควรเห็นว่าอกุศลเป็นกุศล หรือเข้าใจว่า อกุศลเป็นธรรมที่ดี ไม่จำเป็นต้องใช้คำรุนแรง หรือการกระทำที่รุนแรงกับผู้ที่ทำอกุศลกรรม จิตที่หวั่นไหวไปนั้นเป็นอกุศลแล้ว

ฉะนั้น ถ้าอบรมเจริญปัญญาก็สามารถที่จะรู้ลักษณะของความคงที่ของจิตที่ไม่หวั่นไหวด้วยความรัก ความซึ้ง ซึ่งจะทำให้กุศลที่เป็นอุเบกขาบารมีเจริญขึ้นได้

การฟังพระธรรมและพิจารณาให้เข้าใจความจริงละเอียดขึ้นจะทำให้คิดที่จะละคลายกิเลส ซึ่งยังไม่รู้ว่าอีกไกลแสนไกล นานเท่าใดจึงจะดับกิเลสได้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท

การที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม จะต้องมีสติสัมปชัญญะ อบรมเจริญกุศลทุกประการด้วยความอดทน ไม่ต้องหวังว่าเมื่อไรจะรู้แจ้งอริยสัจธรรม トラบใดที่ยังมีอกุศลมากและบ่อยๆ แล้วอย่ากรู้แจ้งอริยสัจธรรม ก็ห่างไกลมากทีเดียว ฉะนั้น จึงควรเจริญกุศลทุกประการเพื่อเป็นบารมี

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา นิทานกถา วรรณนา มีข้อความตอนหนึ่งที่แสดงถึงทุกบารมี ประกอบกัน เกื้อกูลส่งเสริมกัน ดังนี้

ก็ความอดทนอย่างยิ่งในการบำเพ็ญบุญมีทาน เป็นต้น เพื่อปัจเจกโพธิญาณ หรือสาวกโพธิญาณ นี้ชื่อว่า “**วิริยะ**”

ความอดทนต่อความโกรธนั้นใด นี้ชื่อว่า “**ขันติ**”

การให้ทาน การสมาทานศีล เป็นต้น และการไม่กล่าวให้คลาดเคลื่อน (จากความเป็นจริง) อันใด นี้ชื่อว่า “**สัจจะ**”

การอธิษฐานใจที่ไม่หวั่นไหว แน่วแน่ อันให้สำเร็จประโยชน์ในที่ทั่วไบนั่นแหละ ชื่อว่า “**อธิษฐาน**”

การมุ่งประโยชน์ในหมู่วัตถุ อันเป็นพื้นฐานของความเป็นไปแห่งทานและศีล เป็นต้น นี้ชื่อว่า “**เมตตา**”

การวางเฉยในประการที่ไม่เหมาะสมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว
ชื่อว่า “อุเบกขา”

ดังนั้น เมื่อ ทาน ศีล ภาวนา และ ศีล สมาธิ ปัญญา มีอยู่
บารมีทั้งหลาย มีวิริยบารมี เป็นต้น ย่อมชื่อว่าสำเร็จแล้วทีเดียว
ด้วยอาการอย่างนี้

การบำเพ็ญทานจะต้องมีความอดทน มีวิริยะ มีจิตมั่นคง
เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ นอกจากนั้น การกล่าวถึงบารมีโดยนัยต่างๆ
แม้ที่ต่างกันเพียงเล็กน้อย โดยความหมายเดียวกันก็ยิ่งเกี่ยวเนื่อง
ข้อความที่ว่า

**การมุ่งประโยชน์ในหมู่สัตว์ อันเป็นพื้นฐานของความเป็นไป
แห่งทานและศีล เป็นต้น นี้ชื่อว่า “เมตตา”**

เมตตา อีกความหมายหนึ่ง คือการมุ่งประโยชน์ในหมู่สัตว์
เป็นพื้นฐานของทานและศีล

ผู้ให้ทานอาจจะไม่ได้พิจารณาจิตใจของตนเองในขณะนั้นว่า
เป็นเพราะเมตตา เป็นผู้มัวอุปนิสัยที่จะให้ จึงให้ ท่านสละวัตถุเพื่อ
ประโยชน์สุขของบุคคลอื่น ถ้าพิจารณาพื้นฐานที่ทำให้เกิดการกระทำ
นั้นก็คือเมตตา หรือผู้ที่วิริยอุตสาหะทั้งกายและวาจา พื้นฐานที่ทำให้วิริย
อุตสาหะนั้นก็คือ “เมตตา” ด้วยไม่ต้องการที่จะให้คนอื่นเดือดร้อน
เป็นทุกข์เพราะกายหรือวาจาของท่าน

อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก ปกิณณกถา มีข้อความ
ที่แสดงกุศลบารมีธรรมแต่ละบารมีว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อกุศลอย่างไรบ้าง คือ
ทาน เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ โทสะ และโมหะ เพราะประกอบ

ด้วยคุณ คือ อโลภะ โทสะ โมหะ ในไทยธรรม คือ ในวัตถุทาน
ในปฏิคาหก คือ ผู้รับทาน และรู้ผลของทาน

แสดงว่าแม้แต่ทานบารมี ก็ยังเป็นปฏิปักษ์ต่ออกุศล คือ
โลภะ โทสะ โมหะ เพราะในขณะที่ให้ทานนั้นประกอบด้วยคุณ คือ
อโลภะ ความไม่โลภ ไม่ติดข้องในวัตถุไทยธรรมที่จะให้ ถ้ายัง
ติดข้องอยู่ก็ให้ไม่ได้ ยิ่งนึกเสียดาย หรือคิดที่จะให้แต่ก็ยังให้ไม่ได้
ยังรอโอกาสอยู่ หรือยังเป็นผู้ที่มีจิตใจไม่มั่นคง ยังหวั่นไหว คิดว่า
จะให้แล้วก็ไม่ให้ ขณะนั้นยังไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ แต่ในขณะที่
ที่เป็นทานกุศล ขณะนั้นประกอบด้วยคุณคืออโลภะ ไม่ติดข้องใน
วัตถุทานคือไทยธรรม ปราศจากโทสะ เพราะในขณะที่ประกอบด้วย
คุณธรรม คือ อโทสะในผู้รับ ซึ่งถ้ามีความขุ่นเคืองไม่พอใจผู้รับ ขณะนั้น
ก็ไม่ให้ บางท่านเวลาเห็นคนขอทาน อาจจะมีจิตขุ่นเคืองคนขอทาน
แล้วไม่ให้เพราะเห็นว่ามัวร่างกายแข็งแรงดี หรือเห็นเด็กพิการขอทาน
ก็ขุ่นเคืองใจที่ผู้ใหญ่เอาเด็กมาทรมานให้พิการแล้วให้ขอทาน ก็ไม่ให้อีก
แสดงให้เห็นว่าขณะใดที่ทานกุศลเกิดขณะนั้น ต้องประกอบด้วยคุณ
คือ อโลภะในไทยธรรมคือวัตถุทาน อโทสะในปฏิคาหกคือผู้รับ และ
อโมหะ เมื่อรู้ผลของทานทั้งหลายว่า การบริจาคเป็นการกระทำที่ดี
เพราะเป็นไปกับการสะละกิเลสให้ลดน้อยลง

ศีล เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ เป็นต้น เพราะปราศจากความคด
คือโทษ มีกายทุจริต เป็นต้น

เนกขัมมะ เป็นปฏิปักษ์ต่อหมวด ๓ แห่งโทษ เพราะเว้น
จากความสุข การเบียดเบียนผู้อื่น และการทำตนให้ลำบาก

เมื่อไม่ติด ไม่ยินดีในกาม โทสะก็ลดน้อยลงเป็นธรรมดา ถ้าผู้ใดติดในรูป เสียง กลิ่น รส โภจทรัพย์มาก โทสะของผู้นั้นก็มากด้วย เมื่อไม่ได้รูป เสียง กลิ่น รส โภจทรัพย์ที่ต้องการ ก็เกิดความขุ่นเคือง แต่ถ้าเป็นผู้ที่ละความติดข้องในรูป เสียง กลิ่น รส โภจทรัพย์ลงไป ย่อมจะเกิดโทสะน้อยลงไปด้วย ซึ่งโทสะก็เป็นเหตุให้เกิดโทษจากการกระทำทุจริตทั้ง ๓

ปัญญา เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ เป็นต้น เพราะทำความมีดมนแก่โลภะ เป็นต้น และเพราะทำความไม่มีดมนแก่ญาณ

นี่คือ คำอธิบายความหมายของปัญญา ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่ออกุศล เพราะเหตุว่าปัญญานั้นทำความมีดมนแก่โลภะ เป็นต้น และเพราะทำความไม่มีดมนแก่ญาณ

ขณะที่เห็นแล้วปัญญาไม่เกิด แต่โลภะเกิด โลภะไม่ติดขัดเลย ไม่มีดมนเลย เกิดได้คล่องแคล่ว ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่ขณะที่ปัญญาเกิด ปัญญาเท่านั้น เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ เพราะขณะนั้นทำความมีดมนแก่โลภะ โลภะไม่สามารถเกิดได้ เพราะปัญญาเกิด ด้วยเหตุนี้ปัญญาจึงเป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ เพราะทำความมีดมนแก่โลภะ เป็นต้น และเพราะทำความไม่มีดมนแก่ญาณ เมื่อปัญญาเกิดก็สามารถรู้ สามารถเข้าใจสิ่งที่ปรากฏถูกต้องตามความเป็นจริงว่ากุศลเป็นกุศล อกุศลเป็นอกุศล และเมื่อปัญญาอบรมเจริญยิ่งขึ้นจนกระทั่งรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ก็ทำความไม่มีดมนแก่ญาณ ประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้

วิริยะ เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ เป็นต้น ด้วยไม่ย่อหย่อน ไม่
ฟังชาน และปรารถนาเพื่อความรู้

ขันติ เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ เป็นต้น เพราะการยอมรับ
(อดทน) ได้ซึ่งความเป็นสิ่งว่างเปล่าของสิ่งที่น่าปรารถนาและสิ่งที่
ไม่น่าปรารถนา

บารมีทุกบารมีมีประโยชน์มาก เพียงแต่จะค่อยๆ ระลึกได้
และบำเพ็ญไป หากมีเหตุการณ์ที่จะทำให้เกิดความไม่อดทน เมื่อ
คิดถึงขันติ ความอดทนในขณะนั้นได้ ก็จะเป็นการสะสมความอดทน
ต่อสภาพอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ หรือแม้แต่อารมณ์ที่น่าปรารถนา
น่าพอใจก็ตาม

สัจจะ เป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ เป็นต้น เพราะเป็นไปตาม
ความเป็นจริง เมื่อผู้อื่นทำความอุปการะ และผู้อื่นทำความเสียหาย
ผู้มีสัจจะย่อมมีความจริงใจรู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด ไม่ว่าจะเป็น
เหตุการณ์ใด ก็เป็นผู้จริงใจเสมอ

อธิษฐาน เป็นปฏิปักษ์ต่อความโลภ เป็นต้น เพราะครอบงำ
โลกธรรม แล้วไม่หวั่นไหวในการสังสมบารมีตามที่สมาทานแล้ว

กว่าจิตใจจะมั่นคงหนักแน่นจริงๆ ในการเจริญกุศล ก็จะมี
ตัวเองดีว่าขณะนั้นเป็นไปตามอธิษฐาน ความตั้งใจนั้นจริงๆ หรือไม่
เพราะจิตใจเปลี่ยนง่าย กลับกลอง่าย ศรัทธาก็หวั่นไหวง่าย เปลี่ยนแปลง
ง่ายด้วย

เมตตา เป็นปฏิปักษ์ต่อความโลภ เป็นต้น เพราะสงบจากนิวรณ์

นิวรรณ์ ๕ ได้แก่ กามฉันทนิวรรณ์ พยาบาทนิวรรณ์ อุทัจจกุกกุจจนิวรรณ์ วิจิกิจฉานนิวรรณ์ ถีนมิทธนิวรรณ์ ที่กล่าวว่าเมตตาเป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ เป็นต้น เพราะสงบจากนิวรรณ์ ต้องมีปัญญารู้ว่าขณะนั้นเป็นนิวรรณ์หรือไม่ มิฉะนั้นแล้วอาจเข้าใจผิดว่าเป็นเมตตา แต่ความจริงเป็นโลภะซึ่งได้แก่กามฉันทนิวรรณ์นั่นเอง ดังนั้น ต้องเป็นปัญญาที่จะทำให้กุศลทั้งหลายเจริญขึ้นได้

อุเบกขา เป็นปฏิปักษ์ต่อความโลภ เป็นต้น เพราะกำจัดความคล้อยตามและความคับแค้น ในสิ่งที่น่าปรารถนาและสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา และเพราะเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ ทั้งในสิ่งที่น่าปรารถนาและสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา

จะเห็นได้ว่าบารมีทั้ง ๑๐ นั้น เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล ฉะนั้นจึงควรพิจารณาลักษณะและเห็นประโยชน์ของบารมี ๑๐

สำหรับอุเบกขาบารมี คือความเป็นผู้เป็นกลางวางเฉยไม่หวั่นไหวในสัตว์ ในสังขารทั้งหลาย และในโลกธรรมทั้งหลาย ทั้งที่น่าปรารถนาและที่ไม่น่าปรารถนา ปัจจุบันนี้ที่มีความทุกข์เพราะหวั่นไหว แต่ถ้ามีใจที่มั่นคงในเรื่องของกรรมก็จะเป็นผู้ที่ไม่หวั่นไหวได้

สภาพธรรมเป็นอนัตตา ไม่มีใครสามารถบังคับบัญชาสภาพธรรมได้ แต่สามารถอบรมความรู้ความเข้าใจการสะสมของแต่ละคน ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป สืบต่อเป็นชีวิตของแต่ละคน ซึ่งต่างกันทั้งในเรื่องของกรรม ผลของกรรม และความคิดนึกต่างๆ

ผู้ที่อบรมเจริญอุเบกขาบารมี ไม่สนใจในโทษผิดของผู้นั้น อรรถกถาใช้คำว่า “ในโทษผิดของผู้นั้น” คือ ผู้ที่ทำความผิดนั้น

ผู้ที่เจริญอุเบกขาบารมีเป็นผู้วางเฉย ไม่ได้เดือดร้อน ด้วยรู้ว่าทุกคนมีกรรมเป็นของของตน บางท่านอาจจะคิดสมน้ำหน้า แต่ผู้ที่มีอุเบกขาบารมีจะไม่เป็นเช่นนั้น เพราะเข้าใจและรู้ในความเป็นปรมาตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่เป็นอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก อรรถกถา มหาโลมหังสจรียาที่ ๑๕ ที่กล่าวถึงอุเบกขาปรมัตถบารมีในพระชาติที่พระโพธิสัตว์ทรงเป็นมหาโลมหังสบัณฑิต มีข้อความว่า

ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พระมหาสัตว์บังเกิดในตระกูลมีโกละใหญ่ สำเร็จศิลปะทุกแขนงในสำนักอาจารย์ทศปาโมกข์ เมื่อมารดาบิดาล่วงลับแล้ว แม้พวกญาติขอร้องให้ครอบครองทรัพย์สมบัติ ก็เป็นผู้ที่เกิดความสลดใจ สังเวชในภาวะทั้งปวง ด้วยมนสิการถึงความเป็นของไม่เที่ยง ได้อุสสุสญญาในกาย ไม่ยึดถือกิเลสอันทำให้มีความกังวลในการครองเรือน เพิ่มพูนอภัยาคัยในเนกขัมมะที่สะสมมาช้านาน ประสงค์ละกองโกละใหญ่ออกบวช จึงคิดต่อไปว่า หากเราบวช จักเป็นผู้ไม่ปรากฏด้วยการยกย่องทางคุณธรรม พระมหาสัตว์รังเกียจลาภและสักการะ ไม่เข้าไปบวช ตรึกถึงตนว่า เราเพียงพอเพื่อไม่เป็นผู้ผิดปกติในลาภและเสื่อมลาภ เป็นต้น

ท่านมีความคิดที่จะละสมบัติออกบวช แต่ท่านก็คิดต่อไปว่า ถ้าท่านบวชก็จะไม่ปรากฏด้วยการยกย่องทางคุณธรรม นี่เป็นสิ่งที่น่าคิด ผู้ที่บวชเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องทางคุณธรรม แต่พระมหาสัตว์รังเกียจลาภและสักการะซึ่งเกิดจากการบวช ฉะนั้น ท่านมีความคิดว่า แม้ไม่บวชก็สามารถที่จะมีความประพฤติที่ทำให้บุคคลอื่นยกย่องได้

โดยเป็นผู้ที่ไม่ผิดปกติในลาภและเสื่อมลาภ เป็นต้น นี่คือการคิด ซึ่งเป็นความไม่หวั่นไหวจริงๆ ระหว่างบรรพชิตกับคฤหัสถ์ เพศบรรพชิต ย่อมเป็นผู้ที่ได้ลาภสักการะมากกว่าผู้ที่เป็นคฤหัสถ์ โดยคุณธรรมของการเป็นบรรพชิต แต่ผู้ที่รังเกียจลาภสักการะนั้น ไม่ต้องการติดในลาภสักการะ ท่านมีความเห็นว่าท่านสามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่โดยไม่เป็นผู้ที่ผิดปกติในลาภและสักการะในเพศคฤหัสถ์ได้

ท่านคิดว่า เราบำเพ็ญปฏิบัติมีความอดทนคำเย้ยหยันของผู้อื่น เป็นต้น อย่างวิเศษ จักยังอุเบกขาบารมีให้ถึงที่สุดได้จึงออกจากเรือน ด้วยผ้าผืนที่นุ่งอยู่นั้นแหละ เป็นผู้ประพฤติดัดเกลากิเลสอย่างยิ่ง หมดกำลังก็ทำเป็นมีกำลัง ไม่โง่ก็ทำเป็นโง่ ถูกคนอื่นเยาะเย้ย เย้ยหยัน ด้วยรูปร่างอันไร้จิตใจ เทียวไปในหมู่บ้าน นิคม และราชธานี โดยอยู่เพียงคนเดียวเท่านั้น ในที่ใดได้รับการเย้ยหยันมากก็อยู่ในที่นั้นนาน เมื่อผ้าที่นุ่งเก่าแม้ผ้านั้นจะเก่าจนเป็นผ้าขี้ริ้วก็ไม่รับผ้าที่ใครๆ ให้ เทียวไปเพียงปกปิดอวัยวะอันยังหิริให้กำเริบเท่านั้น เมื่อกาลผ่านไปอย่างนี้ ท่านได้ไปถึงบ้านและนิคมแห่งหนึ่ง

นี่คืออุเบกขาปรมัตถบารมี ซึ่งทำได้ยาก เป็นผู้มีทรัพย์สมบัติมาก แต่ก็ไม่ติดในทรัพย์สมบัติ และปรารถนาจะบำเพ็ญอุเบกขาบารมี อดทนต่อคำเย้ยหยันของคนอื่น ออกจากเรือนด้วยผ้าผืนที่นุ่งอยู่ หมดกำลังก็ทำเป็นมีกำลัง คือเป็นผู้ที่ไม่ท้อถอย มีความอดทน ไม่โง่ก็ทำเป็นโง่ ไม่เดือดร้อน ใครจะว่าอะไรก็ไม่หวั่นไหว ถูกคนอื่นเยาะเย้ย เย้ยหยันด้วยรูปร่างอันไร้จิตใจ

ทุกคนต่างก็มีความพอใจในรูปร่าง ในการแต่งกาย ในการเป็นผู้ที่ได้รับคำนิยมหรือคำชมจากคนอื่น มีการแต่งตัวสวยงามดู

แต่พระโพธิสัตว์ในพระชาตินั้น ไม่ว่าใครจะเย้ยหยันการแต่งกายของท่าน ก็เป็นผู้สามารถที่จะอดทนได้ ไม่หวั่นไหว ในที่ใดได้รับการเย้ยหยันมากก็อยู่ในที่นั้นนาน เมื่อกาลผ่านไปอย่างนี้ ท่านได้ไปถึงบ้านและนิคมแห่งหนึ่ง

ณ ที่นั้น เด็กชาวบ้านซึ่งนิสัยเกเร ชอบตีรันฟันแทง บางคนก็เป็นบุตรหลาน และเป็นทาส เป็นต้น ของพวกราชวัลลภ เป็นคนหยิ่ง ทะลึ่ง ลอกแลก ปากจัด พุดจาสามหาว เทียวเล่นตลอดเวลา เด็กชาวบ้านเหล่านั้น พอเห็นชายและหญิงที่เป็นคนแก่เฉยใจ ก็เอาฝุ่นละอองโปรยไปบนหลัง ห้อยใบลำเจียกไว้ในระหว่างรักแร้ แสดงกิริยาการเล่นที่ไม่เหมาะสม น่าติเตียนแก่คนที่มาดู โดยการจับคนแก่หมุน แล้วหัวเราะเพราะการกลั่นแกล้งนั้น

พระมหาบุรุษเห็นพวกเด็กเกเรเหล่านั้นเทียวเล่นไปในนิคมนั้น จึงคิดว่าบัดนี้เราได้อุบายเครื่องบำเพ็ญอุเบกขาบารมีแล้ว จึงอยู่ ณ ที่นั้น พวกเด็กเกเรเห็นพระมหาบุรุษนั้น ก็เริ่มที่จะทำความไม่เหมาะสม

พระมหาสัตว์ลุกขึ้นเดินไป ทำคล้ายกับทนไม่ได้ และทำคล้ายกลัวเด็กพวกนั้น พวกเด็กเหล่านั้นก็ตามพระโพธิสัตว์ไป พระโพธิสัตว์เมื่อถูกพวกเด็กตามไป จึงไปที่ป่าช้าด้วยคิดว่าในป่าช้านี้ คงจะไม่มีใครขัดขวาง

ท่านเอาโครงกระดูกทำเป็นหมอนหนุนแล้วนอน พวกเด็กเกเรเหล่านั้น ได้พากันไปที่ป่าช้านั้นและทำความไม่เหมาะสมหลายอย่าง มีการถ่มน้ำลาย เป็นต้น แล้วก็กลับไป ทำอย่างนี้ทุกๆ วัน พวกที่เป็นวิญญูชน (คือคนที่มียปัญญา) เห็นพวกเขาทำอย่างนั้นก็ห้าม เพราะรู้ว่าท่านผู้นี้มีอาณานุกาพมาก มีตบะ เป็นมหาโยคี พวกที่มี

ปัญญาเหล่านั้นจึงได้กระทำสักการะสัมนานอย่างมากมาย ฝ่ายพระมหาสัตว์เป็นเช่นเดียวกัน คือ เป็นกลางในทุกอย่าง ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระบาลีว่า

“สุสานเน เสยฺยํ กบฺเปมิ ฯเปฯ ทยา โกโป น วิชฺชติ”

ซึ่งมีคำแปลว่า

“เรานอนอยู่ในป่าช้า เอาซากศพอันมีแต่กระดูกทำเป็นหมอนหนุน เด็กชาวบ้านพวกหนึ่ง พวกหนึ่งเข้าไปทำอาหารหยาบช้า ร้ายกาจนานับการ อีกพวกหนึ่งสลดใจ (จึงห้ามปราม) พร้อมทั้งดีใจ (ที่จะได้บูชา) จึงพากันนำเอาของหอม ดอกไม้ อาหาร และเครื่องบรรณาการต่างๆ เป็นอันมากมาให้เรา พวกใดนำทุกข์มาให้เรา และพวกใดให้สุขแก่เรา เราเป็นผู้มีจิตเสมอแก่เขาทั้งหมด ไม่มีความเอ็นดู ไม่มีความโกรธ”

อรรถกถามหาโลมหังสจรียา มีคำอธิบายความว่า

เรานอนอยู่ในป่าช้า นั้น เพราะเรามีจิตเสมอกันในสิ่งที่สะอาดและไม่สะอาด จึงเอากระดูกชิ้นหนึ่งจากบรรดากระดูกซากศพทั้งหลายที่กระจัดกระจายอยู่ในป่าช้าฝังเป็นหมอนหนุนศีรษะ เด็กชาวบ้านเหล่านั้น กระทำคามไม่เหมาะสม ความหยาบช้าหลายอย่าง ด้วยการถ่มน้ำลาย หัวเราะเยาะ และถ่ายปัสสาวะ เป็นต้น และด้วยการแย่งเส้นหญ้า เป็นต้น เข้าไปในช่องหู เพราะเล่นได้ตามความพอใจ ฯลฯ เด็กชาวบ้านพวกใดนำทุกข์มาให้เรา มนุษย์ที่เป็นวิญญูชนพวกใดให้ความสุขแก่เรา นำความสุขมาให้เราด้วยเครื่องบำรุงความสุขมีดอกไม้ ของหอม และอาหาร เป็นต้น เราเป็นผู้มีจิตเสมอ คือ เป็นเช่นเดียวกันแก่ชนเหล่านั้น เพราะเรามีจิตเสมอโดยไม่

เกิดความผิดปกติกินที่ไหนๆ เพราะความเอนดู กล่าวคือ ความมีจิตเมตตาในผู้ทำอุปัการะไม่มีแก่เรา แม้ความโกรธ กล่าวคือ ความประทุษร้ายทางใจในผู้ไม่ทำอุปัการะก็ไม่มี ฉะนั้น เราจึงเป็นผู้มีจิตเสมอแก่ชนทั้งปวง

ไม่ว่าใครจะนำดอกไม้ ของหอม อาหาร เครื่องบำรุงความสุขมาให้ หรือว่าใครจะแสดงกิริยาที่ไม่เหมาะสมไม่ควร จิตของพระโพธิสัตว์ไม่หวั่นไหว คือไม่เอนเอียงไปในทางรักผู้ที่น่าเครื่องบำรุงความสุขมาให้ และไม่มี ความชิงในบุคคลที่น่าความเดือดร้อนหรือความทุกข์มาให้

ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเพื่อจะทรงแสดงถึงความไม่ผิดปกติ และความไม่ติดอยู่ในโลกธรรมทั้งหลาย เพราะพระองค์ทรงสั่งสมญาณสัมภารไว้ จึงมีพระทัยเสมอในสัตว์ทั้งหลาย ทั้งที่มีอุปัการะและไม่มีอุปัการะ พระองค์จึงตรัสพระบาลีบทสุดท้ายในกาลบัดนี้ว่า

“สุขทุกเข ตฺลภาโต ฯ เปฯ เอสา เม อุเบกขาบารมี”

แปลความว่า

“เราเป็นผู้วางตนเป็นกลางในสุขและทุกข์ ในยศและความเสื่อมยศ เป็นผู้มีใจเสมอในสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาทั้งปวง นี่เป็นอุเบกขาบารมีของเรา”

อุเบกขาบารมี ดังที่อรรถกถาได้แสดงก็คือ เป็นผู้วางตนเป็นกลาง เว้นการยินดียินร้าย กล่าวคือ ไม่ยินดียินร้าย ดุจดาวซึ่งที่จับไว้เสมอ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความรักที่พระองค์ทรงเป็นกลางในสรรพสัตว์และในโลกธรรมทั้งปวง (ซึ่งเป็นคุณสมบัติ) ที่ไม่ทั่วไป

แก่ผู้อื่น ทรงถึงยอดแห่งอุเบกขาบารมีในอัตภาพนั้น (พระโพธิสัตว์
ในพระชาติที่ทรงเป็นมหาโลมหังสบัณฑิต)

อรรถกถามหาโลมหังสจริยา มีข้อความแสดงว่า

แม้ในจริยานี้ พระมหาสัตว์ย่อมได้บารมีครบ ๑๐ โดยเฉพาะ
ทานบารมีก่อน การบริจาคสมบัติทั้งปวง และการบริจาคอัตภาพ
ของตน โดยไม่คำนึงว่าใครๆ ถือเอาสรีระนี้แล้วจะทำอย่างไรอย่างหนึ่ง
ที่ตนปรารถนา เป็น**ทานบารมี** การไม่ทำสิ่งไม่ควรทำทั้งปวง มีความ
เลวเป็นต้น เป็น**ศีลบารมี** การเพิ่มพูนอสุภสัญญาในกายของพระ
โพธิสัตว์ ผู้หันหลังให้ความยินดีในกาม ออกจากเรือน เป็น**เนกขัมม**
บารมี ความเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดธรรมเป็นอุปการะ แก่ลัมโพธิ
สมภารและในการละธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปการธรรมนั้น และการ
คิดถึงสภาวะธรรมจากธรรมอันไม่วิปริต เป็น**ปัญญาบารมี** การบรรเทา
กามวิตกเป็นต้น และการพยายามอดกลั้นความทุกข์ เป็น**วิริยบารมี**
ความอดทนด้วยความอดกลั้น เป็น**ขันติบารมี** จริ่งโดยวจา และจริ่ง
โดยการเว้นเพราะไม่ผิดสมาทาน เป็น**สัจจบารมี** การตั้งใจสมาทาน
ไม่หวั่นไหวในธรรมอันไม่มีโทษ เป็น**อธิษฐานบารมี** ความเป็นผู้มี
เมตตาและความเอ็นดูในสรรพสัตว์โดยไม่เจาะจง เป็น**เมตตาบารมี**
ส่วน**อุเบกขาบารมี**ของพระโพธิสัตว์นั้น พึงทราบตามที่กล่าวแล้วนั้นแล
อนึ่ง ในจริยานี้ ท่านทำอุเบกขาบารมีให้เป็นบารมียอดเยี่ยมอย่าง
ยิ่งยกอุเบกขาบารมีนั้นขึ้นสู่เทศนา

อนึ่ง ในจริยานี้ พึงประกาศคุณานุภาพของพระมหาสัตว์มี อาทิ
อย่างนี้ คือ การละกองโมกขสมบัติใหญ่และวงศ์ญาติใหญ่แล้ว ออกจาก
เรือนเช่นกับการออกบวช (แม้ไม่ต้องบวช แต่ก็มีความเป็นอยู่อย่าง

ผู้บวชได้) การไม่ถือเพศบรรพชิตของพระมหาสัตว์ผู้ออกไปอย่างนั้น แล้วรังเกียจลาภและสักการะ ประสงค์จะรักษาความนับถือของผู้อื่น แล้วอธิษฐานคุณของบรรพชาไม่ให้มีเหลือ ด้วยจิตเท่านั้น แล้วอยู่เป็นสุขอย่างยิ่ง

แม้ว่าจะไม่อุปสมบท เพราะรังเกียจลาภและสักการะ เห็นว่าเพศบรรพชิตนั้น ย่อมนำมาซึ่งลาภและสักการะ ฉะนั้น เมื่อไม่ประสงค์ลาภและสักการะจึงไม่บวช แต่ก็บวชใจโดยทำความดีให้คนอื่นนับถือได้จริงๆ แม้ไม่ใช่เพศบรรพชิต

ความเป็นผู้มีก้น้อยอย่างยิ่ง ความยินดีในความสงัด การไม่คำนึงถึงกายและชีวิตของตนด้วยประสงค์จะวางเฉย การประพฤติดัดเกลากิเลสถึงขั้นอุกฤษฏ์ อดกลั้นความน่าเกลียดที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน การยังตนให้ตั้งมั่นด้วยความที่กิเลสอันเป็นปฏิปักษ์ต่อโพธิสมภารมีน้อย ด้วยความเป็นกลางในที่ทั้งปวง อันเป็นเหตุแห่งความไม่ผิดปกติในผู้มีอุปการะและไม่มีอุปการะของคนอื่น ดุจพระชินาสพละนั้น แล้วไม่ติดด้วยโลภธรรมทั้งหลาย การถึงยอดแห่งอุเบกขาบารมี อันเป็นยอดบารมีของบารมีทั้งปวง

บารมีทั้งหมดนี้จะขาดไม่ได้เลย ต้องมีครบทั้ง ๑๐ บารมี แม้แต่ความจริงใจในการขัดเกลากิเลสก็เป็นสัจจบารมี ระลึกได้ที่จะคิดถึงความไม่ดีของคนอื่นด้วยเมตตา นอกจากความจริงใจซึ่งเป็นสัจจบารมีแล้ว ยังจะต้องมีอธิษฐานบารมี คือ ความมั่นคงไม่หวั่นไหว แม้ว่าจะมีความจริงใจแล้ว แต่ว่าบางครั้งก็ยังหวั่นไหวไป จึงต้องมีอธิษฐานบารมี คือ มีความมั่นคงในความเป็นผู้ที่จริงใจต่อการขัดเกลา

กิเลสด้วย นอกจากนั้นยังต้องมีขันติบารมี คือ ความอดกลั้น และก็ต้องมีอุเบกขาบารมี ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ง่ายที่จะสามารถเป็นกลางในสรรพสัตว์ทั้งปวงได้ ทุกบารมีนั้นจะต้องอบรมจริงๆ จึงจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้

ความเศร้าหมองของบาร์มี ๑๐

ปรมัตถที่ปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จรียาปิฎก ปกิณณกถา
กล่าวถึงความเศร้าหมองของบาร์มีทั้งหลายไว้ดังนี้

อะไรเป็นความเศร้าหมอง ความลุ่มหลงด้วยตัณหา เป็นต้น
เป็นความเศร้าหมองแห่งบาร์มีทั้งหลายโดยไม่ต่างกัน...

บาร์มีทั้ง ๑๐ จะเศร้าหมองในขณะที่เกิดโลภะ เกิดความยินดี
ความติดข้อง แต่โดยความต่างกัน อรรถกถาแสดงไว้ว่า

แต่โดยความต่างกัน คือ ความเศร้าหมองแห่งทานบาร์มี เพราะ
กำหนดไทยธรรมและปฏิกาคหา

การให้ บางครั้งอาจเลือกผู้รับและเลือกไทยธรรม ซึ่งอาจจะ
เป็นเพราะอคติต่างๆ คือ ฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรัก) โทสาคติ
(ลำเอียงเพราะชัง) ภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว) หรือโมหาคติ (ลำเอียง
เพราะหลง เหลลา) ในขณะนั้นก็เป็นความเศร้าหมองแห่งทานบาร์มี
ทานบาร์มีควรจะเป็นไปในบุคคลทั้งปวงได้ไม่ต่างกัน แต่ขณะใดที่มี
ความต่างกันโดยกำหนดไทยธรรมและปฏิกาคหา (ผู้รับ) ในขณะนั้นจะ
สังเกตลักษณะของทานบาร์มีได้ว่าเศร้าหมอง ไม่ผ่องใสเท่าที่ควร นี่คือ
ความละเอียดในชีวิตประจำวัน ในสังสารวัฏ ในแต่ละภพ ในแต่ละชาติ
กว่าบาร์มีทั้งหลายจะสมบูรณ์ได้

ความเศร้าหมองแห่งศีลบาร์มี เพราะกำหนดบุคคลและ
กาลเวลา

บางที่ศิลปินก็กระทำได้เฉพาะกับบางบุคคล เช่น กับมารดา และบิดา ผู้ซึ่งเป็นทีเคารพ เป็นต้น ขณะที่นอนนุ่มทางกาย ทางวาจาต่อผู้ที่ควรเคารพนั้นเป็นศิลปะที่ดี แต่บางกาลและกับบางบุคคลก็ไม่เป็นอย่างนั้น และศิลปินบางข้อก็อาจจะกำหนดกาลเวลา เช่น เฉพาะวันพระหรือวันที่รักษาศีล ระหว่างนั้นก็มีศิลปะสมบูรณ์ดี แต่นอกจากนั้นศิลปินก็ไม่มีสมบูรณ์ จึงเป็นความเศร้าหมองของศิลปิน

ความเศร้าหมองแห่ง**เนกขัมมบารมี** เพราะกำหนดความยินดีและความไม่ยินดีในการระงับกิเลสนั้น ในกามภพ

ความเศร้าหมองแห่ง**ปัญญาบารมี** เพราะกำหนดว่าเราของเราดังนี้

“ปัญญาของเรา” เพียงเท่านั้นก็เศร้าหมองแล้ว เพราะขณะนั้นมีความติดข้องในปัญญาของเรา

ความเศร้าหมองแห่ง**วิริยบารมี** เพราะกำหนดด้วยความหดหู่และความฟุ้งซ่าน

ความเศร้าหมองแห่ง**ขันติบารมี** เพราะกำหนดตนและผู้อื่น

ความเศร้าหมองแห่ง**สัจจบารมี** เพราะกำหนดด้วยมีการเห็นในสิ่งที่ไม่ได้เห็น เป็นต้น

ความเศร้าหมองแห่ง**อธิษฐานบารมี** เพราะกำหนดด้วยโทษในโพธิสมภาร และคุณในฝ่ายตรงข้ามกับโพธิสมภาร

ความเศร้าหมองแห่ง**เมตตาบารมี** เพราะกำหนดด้วยประโยชน์และมีใช้ประโยชน์

ความเศร้าหมองแห่งอุเบกขาบารมี เพราะกำหนดด้วยสิ่งที่ไม่ปรารถนาและสิ่งที่ไม่ไม่ปรารถนา

บางครั้งเป็นอุเบกขาได้ในสิ่งที่ไม่ไม่ปรารถนา แต่พอสิ่งที่ไม่ปรารถนาก็อุเบกขาไม่ได้เสียแล้ว

เมื่อก่อนท่านอาจจะเคยคิดว่า บารมีทั้ง ๑๐ นี้ สุขวิสัยจริงๆ ทำไม่ได้ แต่ถ้าเริ่ม แล้วค่อยๆ เห็นประโยชน์ ค่อยๆ อบรมไป ทุกบารมีก็จะค่อยๆ เพิ่มขึ้น เมื่อนั้นจะเห็นได้ว่า การฟัง การศึกษา พระธรรมเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง ทำให้เกิดผล คือ การประพฤติ ปฏิบัติตามพระธรรมได้ ยิ่งเข้าใจพระธรรมละเอียดมากเท่าไร ก็จะมี น้อมประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมมากขึ้นเท่านั้น

พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วนั้น เป็นรัตนะอันประมาณค่ามิได้ เช่น ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น ซึ่งใน **นิทานสูตร** **สังยุตตนิกาย** **นิทานวรรค** พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

...ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นธรรมลึกซึ้ง ทั้งมีกระแสความลึกซึ้ง เพราะไม่รู้ ไม่ตรัสรู้ ไม่แทงตลอดธรรมนี้ หมุ่สัตว์นี้จึงเป็นเหมือนเส้นด้ายที่ยุ่ง... ฯลฯ...

สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย นิทานวรรค อรรถกถา นิทานสูตร อธิบายพระบาลีที่ว่า “หมู่สัตว์นี้จึงเป็นเหมือนเส้นด้ายที่ยุ่ง” ว่า

บทว่า “**ตนตาทูลสาธุตา**” แปลว่า เป็นเหมือนเส้นด้ายที่ยุ่ง เหมือนอย่างว่า ด้ายของช่างทุกที่เก็บไว้ไม่ดี ถูกหนูกัดขาด จึงยุ่ง

ในที่นั้นๆ การที่จะจัดให้ปลายเสมอปลาย ให้โคนเสมอโคน ว่านี้ โคนนี้ปลาย ย่อมทำได้ยากฉันใด สัตว์ทั้งหลายผู้สับสน ยุ่งเหยิงวุ่นวาย ในปญยาการนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่อาจจะทำปญยาการให้ตรงได้

การแสดงพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดง เพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลกนั้น ดุจวางสิ่งของนับพันอย่างลงทุกประตูเรือนที่พระธรรมไปถึง ใครจะเปิดประตูรับสมบัติมหาศาลที่กองไว้ให้ที่หน้าประตูเรือน หรือว่าบางคนอาจจะไม่เปิดประตูเลย ก็แล้วแต่ว่าจะเห็นคุณของพระธรรมหรือไม่

การไม่เห็นคุณของพระธรรมนั้น เป็นไปตามอวิชชาของแต่ละบุคคลการฟังพระธรรมนั้นมีประโยชน์ทุกกาลแม้ว่าบางโอกาสไม่อาจประพฤติปฏิบัติตามได้ แต่เมื่อฟังไปๆ ก็ย่อมมีปัจจัยที่จะทำให้กุศลธรรมเจริญขึ้นและอกุศลก็ค่อยๆ ลดลง จึงทำให้เห็นคุณประโยชน์ของพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้ ซึ่งเปรียบเสมือนกับการวางสิ่งของนับพันอย่างลงทุกประตูเรือนที่พระธรรมไปถึง

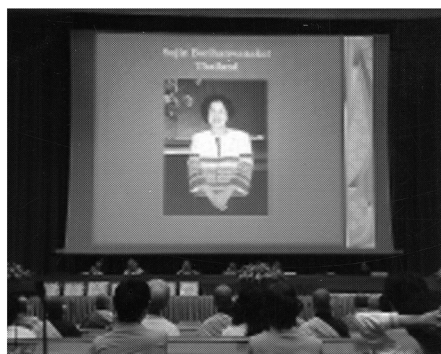
Outstanding Women on Buddhism Awards Ceremony In Honor of the UN International Women's Day

March 7, 2007
United Nations, Bangkok, Thailand

ในวาระที่ได้รับรางวัลสตรีดีเด่นในพระพุทธศาสนา
ในวันสตรีสากล ณ ห้องประชุมเอสเคป

สำนักงานองค์การสหประชาชาติ ประเทศไทย
วันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

**The Acceptance Speech of
Miss Sujin Boriharnwanaket
at the Outstanding Woman in Buddhism Award Ceremony
on the International Women's Day
at the United Nations, Thailand
March 7, 2007**

Madame Chairman and distinguished guests,

I am honoured to have been chosen to receive this recognition from the Awards Committee to mark the United Nations International Women's Day.

In accepting this award, I would first like to say a few words about women and Buddhism.

Many people associate Buddhism with Buddhist monks, but anyone who follows the Buddha's teachings can realize the truth. Thus his followers are composed of 4 categories of persons:

- monks and nuns (bhikkhus and bhikkhunīs), and
- male and female lay-followers.

During the Buddha's lifetime there was a large order of nuns (bhikkhunīs) and there were many eminent female lay-followers. I would like to mention two shining examples from the time of the Buddha of lay-women who developed the path. - -

Visakha was the daughter of a rich merchant. When she was only 7 years old she visited the Buddha, listened to his teaching and attained the first of the four levels of enlightenment. She remained a lay-follower for the rest of her life, marrying and having a large number of sons and daughters and grandchildren.

สัมนิกายกกาของ
อาจารย์สุจินต์ บริหารวนเขตต์
ในวาระที่ได้รับรางวัลสตรีดีเด่นในพระพุทธศาสนา
ในวันสตรีสากล ณ ห้องประชุมเอสแอล
สำนักงานองค์การสหประชาชาติ ประเทศไทย
วันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

ท่านประธานและท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ

ดิฉันขอขอบคุณคณะกรรมการที่ได้มอบรางวัลสตรีดีเด่นในพระพุทธศาสนา
แก่ดิฉัน เนื่องในวันสตรีสากลขององค์การสหประชาชาติ

ดิฉันขอถือโอกาสนี้กล่าวถึงสตรีและพระพุทธศาสนา

คนส่วนมากเมื่อคิดถึงพระพุทธศาสนาก็มักจะคิดถึงพระภิกษุ แต่พระธรรมที่
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น ผู้ที่ศึกษาและประพฤติปฏิบัติตาม ย่อมรู้แจ้ง
ความจริงได้ ฉะนั้น พุทธบริษัทจึงมี ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

ในสมัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงดำรงพระชนม์ มีภิกษุณีจำนวนมากและ
มีอุบาสิกาที่เป็นเลิศในทางต่างๆ กันหลายท่าน ดิฉันขอยกตัวอย่างชีวิตของท่าน
อุบาสิกาวิสาขาและท่านอุบาสิกาชุตตรา

ท่านวิสาขาเป็นธิดาของเศรษฐีผู้หนึ่ง เมื่อท่านมีอายุ ๗ ขวบ ท่านได้ฟัง
พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน ท่านได้แต่งงานและ
มีบุตรหลานเป็นจำนวนมาก และดำรงอยู่ในเพศฆราวาสตลอดชีวิต

She visited the Buddha frequently to listen to his discourses and attended daily to the needs of monks. She was declared by the Buddha to be the foremost among the female lay disciples who ministered to the Order and she excelled in generosity.

Khujjuttara was another outstanding lay-woman in Buddhism. She was a slave-woman to Queen Samavati. One day she heard the Buddha preach and attained the first of the four levels of enlightenment. She too remained a lay-follower for the rest of her life. She continued living in the same household, teaching to the Queen and the Queen's five hundred women attendants the Dhamma she heard on her frequent visits to the Buddha. She was declared by the Buddha to be the foremost among lay women with knowledge of the teachings.

These truly were 'outstanding women in Buddhism'.

The name 'Buddha' comes from the word meaning 'enlightened'. The Buddha was enlightened to the way things truly are. The way things truly are is called the Dhamma. From the time of his enlightenment until his death some 45 years later, the Buddha taught the Dhamma to those who were able to receive and understand it. However, because of the lack of developed understanding, those who have not heard the Buddha's teachings take these dhammas to be people and things.

The Buddha taught in great detail about how this understanding is to be developed, and what are the conditions for that development to occur. In a nutshell, those conditions are simply:

- hearing the teachings, and
- appreciating the value of gaining a better understanding of the teachings.

If these two factors occur frequently in a person's life, there can be the development of the path.

ท่านอุบาสิกาวีสาชา ได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ฟังพระธรรมและมีศรัทธาดูแลบำรุงพระภิกษุสงฆ์อยู่เป็นนิจ พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องท่านว่า เป็นอุบาสิกาลูกผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทิ้งหลายผู้ยิ่งในการถวายทาน

ท่านอุบาสิกาชุชุตตราเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของอุบาสิกาลูกผู้เป็นเลิศในพระพุทธศาสนา ท่านเป็นทาสีของพระนางสามาวดี วันหนึ่งท่านได้ฟังพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมและได้บรรลุเป็นพระโสดาบันบุคคล ท่านได้แสดงธรรมตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแก่พระนางสามาวดีและหญิงบริวาร ๕๐๐ ท่าน ชุชุตตราได้ดำเนินชีวิตในเพศฆราวาสตลอดชีวิต พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องท่านอุบาสิกาชุชุตตรา เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทิ้งหลายผู้เป็นพหูสูต

ชีวิตของท่านอุบาสิกาวีสาชาและท่านอุบาสิกาชุชุตตราเป็นตัวอย่างของสตรีผู้เลิศในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

พระนาม “อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า” มาจากคำที่มีความหมายว่า “ผู้ทรงตรัสรู้ (รู้แจ้งอริยสัจธรรม)” พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประจักษ์ความจริงของสภาพธรรม ความจริงของสภาพธรรมนั้นเป็นอริยสัจธรรม เมื่อทรงตรัสรู้แล้วก็ได้ทรงแสดงธรรมแก่สัตว์โลกทั้งหลายตลอดพระชนม์ชีพเป็นเวลา ๔๕ ปี ผู้ที่ไม่ได้ฟังพระธรรมก็ย่อมไม่เข้าใจความจริงของสภาพธรรมที่ปรากฏในชีวิตประจำวัน จึงยึดถือทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ บุคคล

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงหนทางอบรมเจริญปัญญาอย่างละเอียด ทรงแสดงเหตุและปัจจัยที่ทำให้การอบรมปัญญาเจริญขึ้น ซึ่งโดยย่อก็คือ

การฟังธรรมและเห็นประโยชน์ของการศึกษาธรรม

เมื่อปัจจัยทั้งสองนี้เกิดขึ้นบ่อยๆ เองๆ ปัญญาก็ย่อมอบรมเจริญขึ้นได้

That development is independent of almost everything else: one's age, education, occupation or livelihood, IQ, marital status, state of health, mode of living, personality, and gender too.

As the Buddha himself put it [SN 55:55-61]:

“Bhikkhus, these four things, when developed and cultivated, lead to the obtaining of wisdom,...to the growth of wisdom,...to the expansion of wisdom,...to the realization of the fruit of stream-entry,...to the realization of the fruit of arahantship.

What four?

- Association with superior persons,
- hearing the true Dhamma,
- careful attention,
- practice in accordance with the Dhamma.....”

We should know the purpose of listening to the Dhamma. The purpose is not to obtain something for oneself, it is not honour or fame; it is not being admired as a clever person who is full of wisdom. The purpose is knowing oneself, realising one's lack of understanding of dhammas, one's ignorance of, for example, visible object that appears through the eyes or sound that appears through the ears now.

Understanding the teachings, and helping others to understand and see the value of the teachings, is the most important thing in the world. Social support is endless – it doesn't bring peace of mind. Without an understanding of the Buddha's teaching it's impossible to really alleviate suffering because we never get to the roots of the problems, the real cause of ignorance, greed and mental anguish in our worlds.

การอบรมเจริญปัญญานั้นไม่จำกัดวัย การศึกษา อาชีพ ความเป็นอยู่ ความสามารถทางโลก สถานภาพ สุขภาพ บุคลิกภาพ หรือเพศแต่อย่างใด

ข้อความในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค นิพเพธิกปัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องชำระกิเลส ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ

การคบสัตบุรุษ ๑

การฟังสัทธรรม ๑

การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ๑

การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑”

เราควรรู้จักประสงค์ของการฟังธรรมว่า มิใช่เพื่อตนเอง มิใช่เพื่อลาภสักการะ ชื่อเสียง มิใช่เพื่อการยกย่องว่าเป็นคนฉลาดมีปัญญา จุดประสงค์ที่แท้จริงนั้นเพื่อรู้จักตนเอง รู้ความจริงว่ายังไม่เข้าใจธรรมตามความเป็นจริง เช่น ไม่รู้ความจริงว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นธรรมอย่างหนึ่ง และเสียงที่ปรากฏทางหูก็เป็นธรรมอีกอย่างหนึ่ง เป็นต้น

ความเข้าใจพระธรรม การอนุเคราะห์ผู้อื่นให้เข้าใจและเห็นประโยชน์ของพระธรรมนั้น เป็นสาระสำคัญที่สุดในชีวิต การสงเคราะห์ช่วยเหลือสังคมนั้น ไม่มีวันจบสิ้นและไม่สามารถให้เกิดความสงบสุขได้ เมื่อไม่เข้าใจพระธรรม ความทุกข์ก็จะบรรเทาและหมดสิ้นไปไม่ได้ เพราะไม่รู้เหตุที่แท้จริงของปัญหาต่าง ๆ เหตุที่แท้จริงของปัญหาและความทุกข์ทั้งหลายนั้นก็คือ โลภะ โทสะ โมหะ

The truth of our common suffering was perfectly penetrated and expounded by the Buddha. It is not a truth known by men in one way, and by women another way. At the root of the suffering of all beings is the seemingly unquenchable thirst and craving for the six worlds. The truth of this reality of craving as the root of suffering was also perfectly penetrated and expounded by the Buddha.

By understanding the cause of the problems in the world as we know it, he appreciated that the only effective way to overcome problems is to understand the realities of the six worlds, in order to make the world a better place for men and women.

May all Buddhists take more interest in studying and following the Buddha's teachings so that the world will be a more peaceful place to live in.

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงทุกขอริยสัจจะ ทุกขอริยสัจจะนั้น เป็นทุกข์ของสัตว์โลกทั้งปวง ไม่ใช่ทุกข์ของชายก็อย่างหนึ่ง และทุกข์ของหญิง ก็อีกอย่างหนึ่ง เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ของสัตว์โลกนั้นก็คือ โลภะ ความอยาก ความ ติดข้องต้องการโลกที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงว่าต้นหาคือโลภะ ความติดข้องนั้นเป็นเหตุ ของทุกข์

พระองค์ทรงตรัสรู้เหตุของปัญหาทั้งหลายในโลก จึงทรงแสดงหนทางที่จะ พ้นจากปัญหาทั้งปวงได้ คือ ปัญญา ความเข้าใจความจริงของโลกซึ่งจะทำให้โลกที่เรา อาศัยอยู่นี้เป็นโลกที่สงบยิ่งขึ้น

ขอให้ทุกท่านสนใจศึกษาพระธรรมโดยละเอียดและถูกต้องยิ่งขึ้น เพื่อโลก จะได้สงบ ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้แล้ว

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์โดยย่อของมูลนิธิฯ คือ ศึกษาและปฏิบัติธรรม เผยแพร่พระธรรมตามแนวพระไตรปิฎก จัดพิมพ์เอกสารประกอบการศึกษาพระไตรปิฎก เผยแพร่เป็นสาธารณกุศล

คณะกรรมการบริหาร

ประธานกรรมการ	นางสาวสุจินต์ บริหารวนเขตต์
รองประธานกรรมการ	นางสาวดวงเดือน บารมีธรรม
กรรมการ	นางสงวน สุจริตกุล พลเอก สพรัง กัลยาณมิตร นาวาอากาศตรี เกื้อกุล แสันทอง หม่อมบงกชปรียา ยุคล นาย จรัญ ภัคดีธนากุล
กรรมการและเหรัญญิก	นางสาวประภัสสร เติระกุล
กรรมการและเลขานุการ	พลตรี ดร. วีระ พลวัฒน์

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิฯ
เพื่อเป็นธรรมบรรณาการในการกุศล หรือมีศรัทธาจะสมทบทุนมูลนิธิฯ
และสนใจเป็นสมาชิกชมรมบ้านธัมมะ มศพ.

โปรดติดต่อมูลนิธิฯ หรือกรรมการของมูลนิธิฯ
สำนักงาน: ๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี

กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๔๖๘ ๐๒๓๙

โทรสาร ๐ ๒๘๗๗ ๙๖๙๓

<http://www.dhammahome.com>

E-mail: info@dhammahome.com

ชมรมบ้านธัมมะ มศพ.

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

www.dhammahomefellowship.com

โทรศัพท์ ๐๘ ๑๘๓๒๐๕๗๗

รายการเผยแพร่พระธรรมทางสถานีวิทยุฯ
โดย มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

จังหวัด	สถานี	ความถี่	เวลา	วัน
กรุงเทพฯ ฯ	อสมท.	๑๔๙๔	๐๙.๐๐ น.	ทุกวัน
	รัฐสภา เอฟ.เอ็ม.	๘๗.๕	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	รัฐสภา เอ.เอ็ม.	๑๐๗๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	สวพ. เอฟ.เอ็ม.	๙๑	๐๕.๓๐ น.	ทุกวัน
	พล.๑	๑๔๒๒	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
			๑๗.๐๐ น.	ทุกวัน
			๒๑.๐๐ น.	ทุกวัน
	ตชด.	๕๗๖	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	ทอ.๐๑	๙๔๕	๑๘.๑๐ น.	ทุกวัน
	พล.ปตอ.	๕๙๔	๒๓.๓๐ น.	ทุกวัน
	สวท.	๘๓๗	๒๒.๑๐ น.	ทุกวัน
	ไทธรรม เอฟ.เอ็ม.	๙๕.๒๕	๑๗.๐๐ น.	จ.- ศ.
กาญจนบุรี	พล.ร.๙	๑๕๓๙	๐๔.๐๐ น.	อาทิตย์
ปราจีนบุรี	มทบ.๑๒	๘๕๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
ปราจีนบุรี	พล.ร.๒ รอ. เอฟ.เอ็ม	๘๘.๒๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
ประจวบฯ	ค่ายธนระริชต์ เอฟ.เอ็ม	๙๖.๒๕	๑๓.๐๐ น.	ทุกวัน
กำแพงเพชร	ทภ.๓	๗๓๘	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
ขอนแก่น	รด.	๑๑๕๒	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
เชียงใหม่	วปถ.๒	๗๓๘	๒๐.๓๐ น.	จ.- ส.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
เชียงราย	ทอ.๐๑๕	๑๒๒๔	๑๘.๐๐ น.	ทุกวัน
	ทภ.๓	๙๙๙	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
นครสวรรค์	ทภ.๓	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
น่าน	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
เพชรบูรณ์	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.

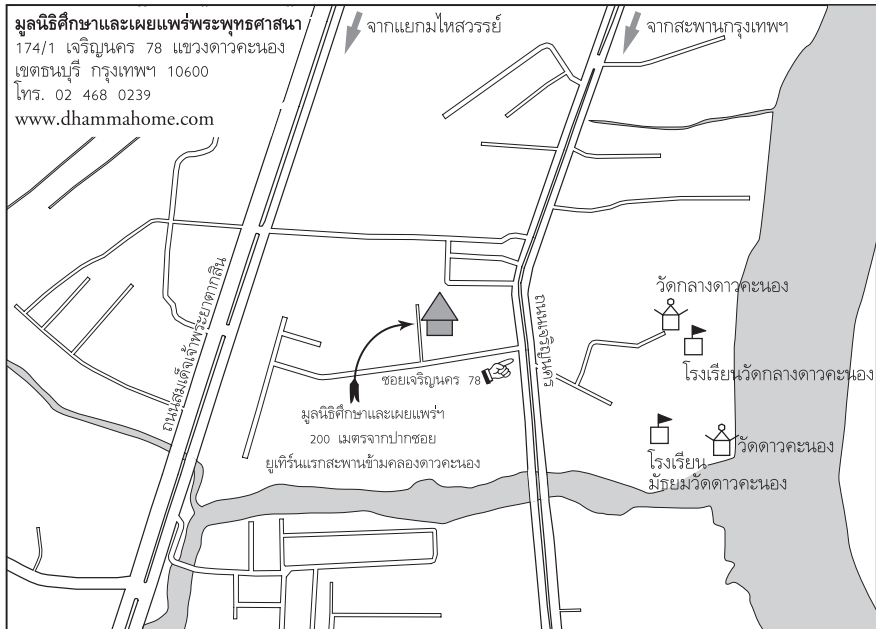
พิษณุโลก	ทภ.๓	๑๑๑๖	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	ทภ.๓	๑๒๔๒	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	พล.ร.๔	๑๓๗๗	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
แพร่	ทภ.๓	๕๘๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๓.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
พะเยา	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
พิจิตร	ทภ.๓	๑๔๔๙	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
ภูเก็ต	๑ ปณ.เอฟ.เอ็ม.	๘๙	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
ลำปาง	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
ลำพูน	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
ชลบุรี	ส.วย. วัดศรีมหาธาตุ (FM)	๑๐๒.๗๕	๐๙.๐๐ น.	ทุกวัน
ระยอง	พล.ม.๒รอ.	๗๗๔	๐๕.๓๐ น.	ทุกวัน
สุราษฎร์ธานี	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๘๙.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
ปัตตานี	ทภ.๔	๙๓๖	๑๐.๐๐ น.	ทุกวัน
นครศรีธรรมราช	ทภ.๔	๖๘๔,๑๐๔๔	๐๖.๐๕ น.	จ.- ส.
สุโขทัย	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๒.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	ทภ.๓	๘๒๘	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
อุดรดิตถ์	ทภ.๓	๑๒๘๗	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
อุบลราชธานี	ทอ.๐๘	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน

รายการ “บ้านธัมมะ” ทางสถานีโทรทัศน์ โดย มูลนิธิศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สถานี	เวลา	วัน
สทท.๑๑	๐๔.๐๐ น.	เสาร์
TNN2	๐๗.๐๐ น.	เสาร์
TNN2	๐๒.๐๐ น.	อาทิตย์
TNN2	๑๖.๐๐ น.	พุธ
รัฐสภาช่อง ๑๐, ๒๐	๐๘.๐๐ น.	อาทิตย์
Dr.TV ช่อง ๒๗๒	๐๕.๐๐ น.	เสาร์ - อาทิตย์

รายการอาจเปลี่ยนแปลงได้ โปรดสอบถาม โทร. ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙
เว็บไซต์ของมูลนิธิฯ www.dhammadhome.com ธันวาคม ๒๕๖๒

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคนเดียว
เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์เกื้อกูล
เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

บุคคลคนเดียว คือใคร
คือ บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิ มีความเห็นไม่วิปริต
เขาทำให้คนเป็นอันมากออกจากอสังขารแล้ว ให้ตั้งอยู่ในสัทธรรม

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคนเดียวนี้แล
เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูล
เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก
เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต)

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
จงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด
จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ
บริสุทธฺิ บริบูรณ์สิ้นเชิง
สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีธุลีในจักษุน้อย มีอยู่
เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อมเสีย
ผู้รู้ทั่วถึงซึ่งธรรม ยังจักมี”

(พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ทุติยปาສສຸຕຣ)

บารมีในชีวิตประจำวัน

ทานบารมี

ศีลบารมี

เนกขัมมบารมี

ปัญญาบารมี

วิริยบารมี

ขันติบารมี

สัจจบารมี

อธิษฐานบารมี

เมตตาบารมี

อุเบกขาบารมี

ISBN 974-90009-5-6

9789000956